

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ АГРАР УНИВЕРСИТЕТИ
ХУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**«АГРОИҚТИСОДИЁТ»
ЙЎНАЛИШИ**

**«АГРОБИЗНЕС ВА ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТ»
МОДУЛИ БЎЙИЧА**

Ўқув-услубий мажмуа

Тошкент-2021

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ АГРАР УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

“АГРОИҚТИСОДИЁТ” ЙЎНАЛИШИ

йўналиши бўйича олий таълим муассасалари педагог кадрларини
қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курси

АГРОБИЗНЕС ВА ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТ

модули бўйича

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тошкент – 2021

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсининг ўқув дастури Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналишлари бўйича Ўқув-услубий бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштирувчи кенгашининг 2020 йил “7” декабрдаги 648-сонли баённомаси билан маъқулланган

Тузувчилар: ТДАУнинг “Агробизнес ва инвестицион фаолият” кафедраси: и.ф.н., проф. доцент и.ф.н., Н.Мардиев, А.В.Маматкулов – ТДАУ ҳузуридаги ПКҚТМО тармоқ маркази директори.

Тақризчилар: Қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат иқтисодиёти илмий-тадқиқот институти, е.и.х., и.ф.н., А.Х.Мухторов ТДАУнинг “Агрологистика” кафедраси доцент., и.ф.н. Ш.Қаршиев.

Ўқув дастури Тошкент давлат аграр университети Кенгашининг қарори билан тасдиққа тавсия қилинган (2020 йил 5 декабрдаги 3- сонли баённома).

МУНДАРИЖА

I. Ишчи дастур	5
II. Модулни ўқитишда фойдаланиладиган интерфаол таълим методлари.	26
III. Назарий машғулот материаллари	35
IV. Амалий машғулот материаллари.....	120
V. Кўчма машғулотлар.....	148
VI. Кейслар банки	152
VII. Глоссарий	171
VIII. Адабиётлар рўйхати	179

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарорида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур доирасида берилаётган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, унинг мазмуни кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш, илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш, таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш, махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили, мутахассислик фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг креатив компетентлигини ривожлантириш, таълим жараёнларини рақамли технологиялар асосида индивидуаллаштириш, масофавий таълим хизматларини ривожлантириш, вебинар, онлайн, «blended learning», «flipped classroom» технологияларини амалиётга кенг қўллаш бўйича тегишли билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг мутахассислик фанлар доирасидаги билим, кўникма,

малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар такомиллаштирилиши мумкин.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсининг ўқув дастури қуйидаги модуллар мазмунини ўз ичига қамраб олади:

I. Педагогнинг профессионал фаолиятидаги инновациялар

1.1. Кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш

1.2. Илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш

II. Педагогнинг ахборот ва коммуникатив компетентлигини ривожлантириш

2.1. Таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш

2.2. Махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили

III. Мутахассислик фанлари

3.1. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш иқтисодиёти ва маркетинги.

3.2. Агробизнес ва инвестицион фаолият.

3.3. Агрологистика.

IV. Малакавий аттестация

Курснинг мақсади ва вазифалари

Олий таълим муасасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсининг **мақсади** педагог кадрларни инновацион ёндошувлар асосида ўқув-тарбиявий жараёнларни юксак илмий-методик даражада лойиҳалаштириш, соҳадаги илғор тажрибалар, замонавий билим ва малакаларни ўзлаштириш ва амалиётга жорий этишлари учун зарур бўладиган касбий билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштириш, шунингдек, уларнинг ижодий фаоллигини ривожлантиришдан иборат.

Курснинг **вазифаларига** қуйидагилар киради:

“Агроиқтисодиёт” йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини узлуксиз янгилаш ва ривожлантириш;

- замонавий талабларга мос ҳолда олий таълимнинг сифатини таъминлаш учун зарур бўлган педагогларнинг касбий компетентлик даражасини ошириш;

- педагог кадрлар томонидан замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали ўзлаштирилишини таъминлаш;

- махсус фанлар соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш;

- “Агроиктисодиёт” йўналишида ўқув жараёнини фан ва ишлаб чиқариш билан самарали интеграциясини таъминлашга қаратилган фаолиятни ташкил этиш.

Курс якунида тингловчиларнинг билим, кўникма ва малакалари ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар:

“Кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш”, “Илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш”, “Таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш”, “Махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили” модуллари бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар тегишли таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлиги ҳамда компетентлигига қўйиладиган умумий малака талаблари билан белгиланади.

Мутахассислик фанлари бўйича тингловчилар қуйидаги янги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларга эга бўлишлари талаб этилади:

Тингловчи:

- аграр соҳани ривожланиш концепциясини;
- қишлоқ хўжалик корхоналари фаолиятини режалаштиришни;
- ишлаб чиқариш функциялари ва назариясининг асосий концепцияларини;
- ишлаб чиқаришни оптималлаштиришни;
- ишлаб чиқариш жараёнларини баҳолаш усулларини;
- маркетинг назарияси ва замонавий маркетинг концепциясини;
- маркетингда стратегик ва тактик режалаштиришни;
- бозор истеъмолчиларини сегментлашни;
- қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши иқтисодиётининг мазмуни, хусусиятлари ва Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида тутган ўрнини;
- Республика қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган аграр иқтисодий ислохотлари ва уларни амалга оширишдаги давлатнинг ролини
- қишлоқ хўжалик корхоналарида замонавий маркетингни ташкил этиш самародорлигини оширишни;
- қишлоқ хўжалик маҳсулотларини самарали сотишда маркетинг стратегиясини қўллашни;
- замонавий агробизнес ва инвестицион фаолиятнинг ҳозирги ҳолатини ва юритиш усулларини;
- агробизнес ва агрологистик фаолиятни ташкил этиш ва ишлаб чиқариш стратегиясини **билиши керак.**

Тингловчи:

– кишлоқ хўжалик корхоналарида ишлаб чиқариш жараёнларини бошқариш, таҳлил қилиш, башоратлаш, бошқарув қарорларини иқтисодий асослаш, маҳсулотларнинг сифат ва ресурс ҳажмини бошқариш, корхонанинг рақобатбардошлилигини таъминлаш;

– ишлаб чиқаришни оптималлаштириш, ўсимликчилик ва чорвачилик тармоқларининг иқтисодий самарадорлигига баҳо бериш; маҳсулотлар ишлаб чиқаришни миқдорий баҳолаш; интенсив ўзгаришларда самарадорликни ҳисоблаш;

– кишлоқ хўжалик маҳсулотлари бозори ҳақида маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш, таҳлил қилиш, маҳсулотга бўлган талабни аниқлаш, маҳсулот сифатини баҳолаш, товар рақобатбардошлигини таъминлаш ва сотиш;

– кишлоқ хўжалигида табиий, моддий-техника ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш;

– кишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талаб ва таклиф мувозанати даражасига оид билимларни амалиётда қўллаш;

– бизнес фаолиятини юритиш;

– аграр соҳада инвестицион ва логистик фаолият юрита олиш;

– кишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш жараёнида вақтни тежаш **каби кўникмаларига эга бўлиши лозим.**

Тингловчи:

– кишлоқ хўжалик экинларини жойлаштириш, ер участкаларидан мақсадли фойдаланиш ва ерларнинг унумдорлигини ошириш бўйича тадбирлар ишлаб чиқиш;

– индивидуал ва гуруҳлар билан ишлашда қарорлар қабул қилиш;

– кишлоқ хўжалик корхоналарида инвестиция жараёнларини бошқариш ва бизнес режа тузишга оид билимларини амалиётда қўллаш;

– аграр соҳада бизнесни ташкил этиш ва логистик хизматлар кўрсатиш бўйича;

– кишлоқ хўжалик корхоналарида илғор хориж тажрибаларини қўллаш, башорат қилиш, бошқарув қарорларини иқтисодий асослаш;

– ишлаб чиқариш функцияларининг асосий концепциялари ҳамда кишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши омилларининг ўзгариши тамойиллари бўйича **малакаларига эга бўлиши зарур.**

Тингловчи:

– кишлоқ хўжалик таҳлилчиси, маслаҳатчи, бизнес юритувчи ва бошқарувчи илмий тадқиқотчи- педагог сифатида тайёргарликка эга бўлиш;

– аграр сиёсат, ишлаб чиқариш иқтисодиёти, корхоналар фаолиятини баҳолаш, режалаштириш ва бошқарув қарорларини қабул қилиш;

– хўжалик, меҳнат, маъмурий ва халқаро ҳуқуқ масалалари бўйича таҳлилий тадқиқотлар ўтказиш;

- қишлоқ хўжалик корхоналари ишлаб чиқариш тизимини такомиллаштириш;
- аграр соҳага инвестициялар жалб қилиш;
- агробизнесни ташкил этиш;
- қишлоқ хўжалиги корхоналари рақобатбардошлигини таъминлаш;
- замонавий иқтисодий усуллар асосида аграр соҳа корхоналарини самарали бошқариш *бўйича компетенцияларга эга бўлиши лозим.*

Курс ҳажми

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси 288 соатни ташкил этади. Бунда ўқув дастурининг 144 соат ҳажми ишдан ажралмаган ҳолда мустақил малака ошириш усуллари асосида, 144 соати тўғридан-тўғри (бевосита) малака ошириш шаклида ишдан ажраган ҳолда амалга оширилади. Малака оширишнинг бевосита шаклида бир ҳафтадаги ўқув юкламасининг энг юқори ҳажми 36 соатни ташкил этади. Аттестациядан муваффақиятли ўтган курс тингловчиларига Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги ПФ-4732-сон Фармони 3-илоvasи билан тасдиқланган давлат намунасидаги малака аттестати берилади.

“ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА МЕНЕЖМЕНТ” ЙЎНАЛИШИ БЎЙИЧА ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКА ОШИРИШ КУРСИ ЎҚУВ МОДУЛЛАРИНИНГ МАЗМУНИ

I. ПЕДАГОГНИНГ ПРОФЕССИОНАЛ ФАОЛИЯТИДАГИ ИННОВАЦИЯЛАР

1.1. Кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш.

Кредит тизими. ECTS кредитлари: хусусиятлари ва тамойиллари. Бакалаврият таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари бўйича ўқув жараёнини кредит тизими асосида ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлашнинг инновацион методлари.

Кредит тизими асосида таълим жараёнларини ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлашнинг инновацион методлари. Силлабус. Таълим натижалари (Блум таксономияси асосида). Билим даражалари. Таълим натижаларини баҳолаш усуллари.

Профессional ўқитувчи шахси. Кредит таълим тизимини ташкил этишда педагогнинг бошқарув маҳорати, техникаси ва услублари. Педагогнинг креативлиги. Педагогнинг касбий профессионаллиги ва уни инновацион фаолиятда намоён бўлиши.

Ўқув машғулотларининг замонавий турларини (аралаш таълим, виртуал лаборатория, дебат, лойиҳа) ташкил этиш ва ўтказиш методикаси. Талабаларда танқидий ва креатив фикрлашни шакллантириш усуллари

(дизайн-фикрлаш, скампер ва х.қ.). Талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишнинг замонавий усуллари.

Steam-таълим (Science – аниқ фанлар, Technology – технологиялар, Engineering – техник ижодкорлик, Art – ижодий санъат, Mathematics – математика) ва STREAM-таълим (фан, технологиялар, робот техникаси, инженерия ва математика) хусусиятлари. Фанлараро интегратив ёндашув, илмий-техник билимлардан реал ҳаётда фойдаланиш, танқидий фикрлаш; ўз кучига ишончни тарбиялаш, фаол коммуникация ва жамоавий иш; техник фанларга қизиқишни ривожлантириш; лойиҳаларга креатив ва инновацион ёндашув; техник ижодкорликка мотивацияни ривожлантириш; касбга эрта йўналтириш; таълим олувчиларни технологик инновацияларга тайёрлаш.

1.2. Илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш.

Ўзбекистон Республикасида илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясининг мазмуни ва моҳияти. Ўзбекистон Республикасида илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг мақсади, вазифаси ва унинг методологик асослари. Илмий-тадқиқот натижаларини тижоратлаштириш ва инновацион фаолиятнинг ҳуқуқий асослари. Илмий ишланмалар ва тижоратлаштириш объектлари. Инновацион ишланмалар, давлат илмий-техник дастурлари, лойиҳалари, стартап-лойиҳаларни расмийлаштириш. Олий таълим муассасаларида таълим, фан, инновация ва илмий тадқиқотлар натижаларини тижоратлаштиришнинг узвий боғлиқлигини назарда тутувчи «Университет 3.0» концепциясини босқичма-босқич жорий этиш.

Замонавий университетларда технологиялар ва лойиҳа бошқаруви.

Фан, ихтирочилик ва технологиялар трансферини ривожлантириш ва инновацион фаолиятни молиялаштириш тизимини такомиллаштириш.

Инфратузилма ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш. Таълим тизимини такомиллаштириш ва инсон капиталини ривожлантириш. Педагогнинг инновацион фаолиятини ривожлантириш. Профессор-ўқитувчиларнинг тадқиқотчи сифатида наشر фаоллигини ривожлантириш. Халқаро илмий-техник маълумотлар базалари ва уларнинг тавсифлари. Илмий мақолаларга қўйилган талаблар, мақолани тайёрлаш, чоп этириш тартиблари. Педагогнинг шахсий, касбий ахборот майдонини Scopus, ScienceDirect, Mendeley тизимлари асосида такомиллаштириш.

II. ПЕДАГОГНИНГ АХБОРОТ ВА КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

2.1. Таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш.

Рақамли технологиялар ва уларнинг дидактик имкониятлари. Таълим жараёнларини рақамли технологиялар асосида такомиллаштириш. «Электрон университет» ва унинг хусусиятлари.

Вебинар, онлайн маъруза, «blended learning», «flipped classroom» технологияларини амалиётга жорий этиш. Масофавий таълим платформалари ва улардан фойдаланиб, таълим жараёнларини ташкил этиш.

Таълим жараёнларида «булутли технологиялар»дан фойдаланиш. Булутли технологиялардан фойдаланган ҳолда ўқув жараёнини ва ахборот таълим майдонини такомиллаштириш.

Мультимедиали интерактив ўқув-услубий қўлланмаларни ва электрон таълим ресурсларини яратиш, улардан таълим тизимида фойдаланиш. QR-код ва ундан фойдаланиш.

2.2. Махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили.

Махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили (English for Specific Purposes) – касб соҳасидан келиб чиқиб инглиз тилини ўргатиш. Касб соҳа вакиллари томонидан минимал грамматика (Present Indefinite Tense, Present Continuous Tense, Past Indefinite Tense, Future Indefinite Tense) ҳамда соҳага оид фаол сўзларни (минимал 400) ёддан билиши. Грамматика ва лексикани коммуникатив мақсадларда ўргатишга замонавий ёндашув. Инглиз тилида аутентик вазиятларни таҳлил қилиш. Тингловчиларда аутентик вазиятларга оид: e-mail ёзиш, сўзлашиш (илмий йўналиши ҳақида), тушуниш (жараённи тинглаб тушуниш) ва ўқиш тушуниш (газета ва журналлардаги касб соҳасига оид мақолани ўқиш) кўникмаларини ривожлантириш.

Соҳага йўналтирилган мавзуларда тил кўникмаларини ривожлантириш, мутахассислик фанларини хорижий тилда ўқитишни лойиҳалаштириш. Илмий тадқиқотларга йўналтирилган тил кўникмаларини ўзлаштириш, илмий матнларнинг резюмесини тайёрлаш, хорижий адабиётлар билан ишлаш. Хорижий мутахассислар билан мулоқот стереотиплари. Электрон хатлар ёзиш, хорижий тилда тақдимотлар тайёрлаш.

Кундалик ва ижтимоий ҳаётга оид мавзулар: Шахс ва шахсият. Озиқ-овқат. Сиҳат-саломатлик. Оилавий қадриятлар. Шаҳар ва қишлоқ ҳаёти. Дам олиш ва спорт билан шуғулланиш. Касб-кор ва ишбилармонлик. Оммавий ахборот. Муносабатлар. Тиббиёт, илм-фан, замонавий технологиялар соҳасидаги этика масалалари.

Тили ўрганилаётган мамлакатлар маданияти, анъаналари ва машхур инсонлари тўғрисида қисқача маълумот. Резюме тўлдириш, маданий ҳордиқ, телефонда суҳбат. Саёҳат ва туризм, транспорт соҳаси, бизнес фаолият, кашфиётлар, санъат, фан, таълим ва технорлогия соҳаси, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш. Соҳага оид даврнинг энг долзарб муаммоларини ўрганиш, муҳокама ва таҳлил қилиш.

III. МУТАХАССИСЛИК ФАНЛАРИ

3.1. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши иқтисодиёти ва маркетинги

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши иқтисодиётининг мазмуни ва хусусиятлари. Мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг моҳияти ва аҳамияти. Аграр сиёсатни амалга оширишда давлатнинг роли ва иқтисодий стратегияси.

Иқтисодий ресурслардан фойдаланишнинг назарий асослари. Қишлоқ хўжалигида табиий, моддий-техника ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш йўллари. Ишлаб чиқариш жараёнида вақт ишлаб чиқариш омили сифатида.

Ишлаб чиқариш функцияларининг асосий концепциялари. Қисқа ва узок муддатда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши омилларининг ўзгариши тамойиллари. Ишлаб чиқариш функцияси ёрдамида фойдани максималлаштириш.

Қишлоқ хўжалик корхоналарида маҳсулот етиштириш ва унинг самарадорлигини ошириш йўллари. Қишлоқ хўжалигида инвестицион ва инновацион фаолият ва уларнинг самарадорлиги.

Маркетинг назарияси концепцияси ва замонавий маркетинг. Маркетинг фаолиятини ахборот ва коммуникация воситалари билан таъминлаш. Тармоқ маркетинги, товар ва хизматлар маркетинги, ишлаб чиқариш воситалари маркетинги, халқаро бизнесда маркетинг. Қишлоқ хўжалик корхоналарида маркетинг тадқиқотларини олиб бориш. Маркетингда стратегик ва тактик режалаштириш. Бозор конъюнктурасини тадқиқ этиш ва башорат қилиш. Бозор сегментацияси ва харидор турлари. Товарлар рақобатбардошлиги ва уни ошириш йўллари. Маркетингда нарх ва нарх сиёсати, нархни таҳлил этиш ва прогноз қилиш. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг сифат кўрсаткичлари, эгилувчанлиги ва уларни баҳолаш усуллари. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларига бўлган талаб ва таклиф мувозанати даражаси. Ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар ўртасидаги ўзаро мутаносиблик

3.2. Агробизнес ва инвестицион фаолият

Қишлоқ хўжалигининг республика иқтисодиётида тутган ўрни, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўналишлари.

Қишлоқ хўжалигида тадбиркорлик фаолияти тушунчаси ва мазмуни. Қишлоқ хўжалигида тадбиркорликни юритишнинг ҳуқуқий-ташкилий асослари. Қишлоқ хўжалигида кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ташкил этиш ва режалаштириш. Қишлоқ хўжалигида кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларининг ер, мол-мулк ва ижара ҳамда ички хўжалик ҳисоби мунособатларини амалга оширишнинг ҳуқуқий асослари.

Тадбиркорликни давлат тамонидан қўллаб-қувватлашнинг мақсади ва вазифалари. Аграр соҳада кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятини давлат тамонидан қўллаб-қувватланадиган фаолият турлари ва рағбатлантириш усуллари.

Агробизнесда ресурслардан самарали фойдаланиш.

Ер ресурслари тушунчаси ва ундан фойдаланиш тартиби. Ернинг унумдорлиги, ерни иқтисодий баҳолаш ва унинг мониторингини ташкил этиш. Ер тузиш ва ер кадастри фаолиятини ташкил этиш ва ер участкаларини бериш тартиби. Ер ресурсларидан рационал фойдаланиш ва тупрок унумдорлигини ошириб бориш, Сув ресурслари тушунчаси ва ундан фойдаланиш тартиби. Сув ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини оширишда агробизнеснинг ўрни. Сув тақчиллигини бартараф этишда замонавий ресурстежовчи технологияларни жорий этиш йўллари.

Қишлоқ хўжалигида меҳнатни ташкил этиш шакллари, тамойиллари ва вазифалари. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг ҳуқуқий асослари. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларини ишга қабул қилиш, иш билан таъминлаш ва иш ҳақи бериш йўллари.

Инвестиция ва инвестицион фаолият.

Инвестицион фаолият тушунчаси. Инвестиция фаолиятининг таркибий тузилиши. Ўзбекистонда инвестиция фаолиятини мувофиқлаштиришда давлатнинг роли. Инвестиция фаолиятига таъсир этиш омиллари ва усуллари. Ўзбекистонда инвестицион фаолиятнинг меъёрий-қонуний базаси.

Хорижий инвестициялар ва инвестицион муҳит.

Хорижий инвестицияларнинг мазмун-моҳияти ва турлари. Миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб қилиш турлари ва шакллари.

Инвестиция муҳити ва унга таъсир етувчи омиллар. Инвестиция муҳитини баҳолаш усуллари. Инвестиция муҳитида инвестицион салоҳиятни

(табий ресурслар салоҳияти, меҳнат, ишлаб чиқариш, инновацион, молиявий салоҳиятлар ва истеъмолчилик салоҳияти) ўрни. Инвестиция салоҳияти. Инвестиция муҳитини шакллантиришда ҳуқуқий-меърий тизим. Ўзбекистон Республикасида қулай инвестиция муҳитини мунтазам равишда яхшилаб бориш вазифалари.

3.3. Агрологистика

IV. Малакавий аттестация

Тингловчиларнинг малакавий аттестацияси касбий, ўқув-методик ва илмий-методик фаолияти натижалари (электрон портфолиода қайд этилган кўрсаткичлари), курсни тамомлагандан кейинги онлайн тест синовлари ҳамда Аттестация комиссиясида битирув ишини ҳимоя қилиш асосида ўтказилади.

Амалий машғулотларни ташкил этиш бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Амалий машғулотларда тингловчилар ўқув модуллари доирасидаги ижодий топшириқлар, кейслар, ўқув лойиҳалари, технологик жараёнлар билан боғлиқ вазиятли масалалар асосида амалий ишларни бажарадилар.

Амалий машғулотлар замонавий таълим услублари ва инновацион технологияларга асосланган ҳолда ўтказилади. Бундан ташқари, мустақил ҳолда ўқув ва илмий адабиётлардан, электрон ресурслардан, тарқатма материаллардан фойдаланиш тавсия этилади.

Мустақил малака оширишни ташкил этиш бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Мустақил малака ошириш қуйидаги шакллари ўз ичига олади: очик ўқув машғулотлари ва маҳорат дарсларини ташкил этиш; иқтидорли ва истеъдодли талабалар билан ишлаш; илмий конференцияларда маъруза билан қатнашиш; илмий журналларда мақолалар чоп этиш; кўргазма ва танловларда иштирок этиш; илмий лойиҳаларда иштирок этиш; халқаро (импакт-факторли) нашрларда мақолалар эълон қилиш; ихтиро (патент), рационализаторлик таклифлари, инновацион ишланмаларга муаллифлик қилиш; монография, муаллифлик ижодий ишлар каталогини тайёрлаш ва нашрдан чиқариш; ўқув адабиётлари (дарслик, ўқув қўлланма, методик қўлланма)ни тайёрлаш ва нашрдан чиқариш; фалсафа доктори (PhD) даражасини олиш учун ҳимоя қилинган диссертацияга илмий раҳбарлик қилиш.

Педагог кадрларнинг мустақил малака ошириш натижалари электрон портфолио тизимида ўз аксини топади.

Мустақил малака ошириш даврида педагоглар асосий иш жойи бўйича педагогик амалиётдан ўтадилар. Педагогик амалиёт даврида педагог асосий иш жойи бўйича кафедранинг етакчи профессор-ўқитувчиларини 2 та дарсини кузатадилар ва таҳлил қиладилар ҳамда кафедра аъзолари иштирокида талабалар гуруҳи учун 1 та очик дарс ўтказишади. Очик дарс таҳлили ҳамда педагог томонидан кузатилган дарслар хулосалари кафедранинг йиғилишида муҳокама этилади ва тегишли кафедранинг баённомаси билан расмийлаштирилади.

Шунингдек, мустақил малака ошириш жараёнида тингловчи кўйидаги билим ва кўникмаларини риволантириши лозим:

- олий таълим тўғрисидаги норматив-ҳуқуқий ва директив ҳужжатларни, олий таълим давлат таълим стандарти, классификатор, малака талаблари, шунингдек, ўқитилаётган фан бўйича ўқув дастурини такомиллаштириш;

- таълим, фан ва ишлаб чиқаришни интеграциялашни ташкил этиш, кадрлар буюртмачилари ва меҳнат бозори эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда ўқув режалари ва фанлар дастурларини шакллантириш;

- бакалаврият таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари бўйича ўқув жараёнини ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлашнинг замонавий методларни қўллаш, шунингдек, ўқув режалари ва ўқув фанлари дастурларини такомиллаштириш, ўқув юктамаларини режалаштириш ва уларнинг бажарилишини назорат қилиш, ўқув фанлари мазмуни ва уларни ўқитишдаги изчиллик асослари асосида ташкил этиш, ўқув машғулотларининг ҳар хил турларини (маърузалар, амалий машғулотлар, лаборатория машғулотлари, курс ишлари лойиҳалари, малака бўйича амалий машғулотлар) ташкиллаштириш;

- талабалар ўртасида миллий мустақиллик ғоялари асосида маънавий-ахлоқий ва тарбиявий ишларни олиб бориш, таълим жараёни қатнашчилари билан ўзаро муносабатларда этика нормалари ва нутқ маданияти; талабаларнинг билим ва кўникмаларини назорат қилишни ташкил этиш ва илмий-методик таъминлаш; иқтидорли талабаларни қидириб топиш, танлаш ва улар билан ишлаш методларини билиш ва амалда қўллаш;

- олий таълимда менежмент ва маркетинг асосларини билиш ва амалий фаолиятга татбиқ этиш.

- мустақил таълим олиш йўли билан ўз билимларини такомиллаштириш.

Дастурнинг ахборот-методик таъминоти

Модуллари ўқитиш жараёнида ишлаб чиқилган ўқув-методик материаллар, тегишли соҳа бўйича илмий журналлар, Интернет ресурслари, мультимедиа маҳсулотлари ва бошқа электрон ва қоғоз вариантдаги манбаалардан фойдаланилади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-ЖИЛД / Ш.М. Мирзиёев. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 592 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-ЖИЛД / Ш.М. Мирзиёев. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-ЖИЛД / Ш.М. Мирзиёев. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 592 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. – 488 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. – 592 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь

“Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 октябрдаги ”Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5199 сонли Фармони. 2017 йил 9 октябрь.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 октябрдаги “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари фаолиятини янада ривожлантириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПК-3318 сонли Қарори. 2017 йил 10 октябрь.

15. ... (Агар соҳага доир ноорматив-ҳуқуқий ҳужжатлар бўлса, йиллар кетма-кетлигига амал қилган ҳолда)

Ш. Махсус адабиётлар

16. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш.—Т.: “ТКТИ” нашриёти, 2019.

17. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с. ISBN 978-5-317-05412-0.

18. Гулобод Қудратуллоҳ қизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

19. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

20. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.

21. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

22. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова ; М-во образования и науки РФ ; ФГАОУ ВО «УрФУ им. первого Президента России Б.Н.Ельцина», Нижнетагил. технол. ин-т (фил.). – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf

23. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. Книга 16 / О.К. Асекретов, Б.А. Борисов, Н.Ю. Бу-гакова и др. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

24. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3._UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf

25. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.

26. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.
27. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.
28. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
29. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
30. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publications. 2015. 183.
31. The theory and practice of investment management / Frank J. Fabozzi, Harry M. Markowitz, editors.—2nd ed. Copyright © 2011 by John Wiley & Sons, Inc. All rights reserved. Printed in the United States of America.
32. Бочаров В.Р. Инвестиции: Учебник для вузов. – 2-е изд.-СПб.: Питер, 2018. – 384 с. Ил.- (Серия “Учебник для вузов”).
33. Имомов Ҳ.Ҳ. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. –Тошкент, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 б.
34. Юсупов Э.Д., Мардиев Н. Қишлоқ хўжалигида инвестицион жфараёнларни бошқариш. Ўқув қўлланма.-Тошкент.: 2020.- 388 б.
35. Economics: principles, problems, and policies / Campbell R. McConnell Stanley ь. Вше.- 17th ed. New York, NY, 10020. Copyright 2018 y. ISBN13: 978-0-07-312663-0 (alk. paper).
36. Саматов Ғ., Ёдгоров Ж.Ё., Рустамова И.Б. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2005. — 508 б.
37. Жураев Ф. Қишлоқ хўжалик корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш. -Т.: ”Истиклол”, 2004. -343 б.
38. Умурзаков У.П., Тошбоев А.Ж., Рашидов Ж.Х., Тошбоев А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежмент.Т.:“Иқтисод-молия”, 2018. -264 б.
39. Юсупов Э.Д., Кушаров З.К. Менежмент назарияси, услубий қўлланма, Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-манбаа уйи», 2019. Б. 356.
40. Юсупов Э.Д., Кушаров З.К., Сиддиқов З.Т., Алиева Н.А. Агроконсалтинг, услубий қўлланма, Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-манбаа уйи», 2019. Б. 565.

IV. Электрон таълим ресурслари

41. www.edu.uz.
42. www.aci.uz.
43. www.ictcouncil.gov.uz.
44. www.bimm.uz
45. www.Ziyonet.uz.
46. www.infocom.uz.
47. www.uni-halle.de.- Галле-Виттенберг университети (Германия)
48. www.hswt.de. - Вайштефен Triesdorf Университети (Германия)
49. writtle.ac.uk - Writtle College (Англия).
50. www.agro.uz
51. Открытое образование. <https://openedu.ru/>

“ИШЛАБ ЧИҚИЛГАН”:

Олий таълим тизими педагог ва раҳбар
кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг
малакасини оширишни ташкил этиш
Бош илмий-методик маркази
Директор _____ Т.Т.Шоймардонов
“ _____ ” _____ 2020 й.
М.Ў.

Тошкент давлат аграр университети
Ректор _____ Б.А.Сулаймонов
“ _____ ” _____ 2020 й.
М.Ў.

Тошкент давлат аграр университети
хузуридаги педагог кадрларни қайта тайёрлаш
ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ
маркази
Директор _____ А.В.Маматқулов
“ _____ ” _____ 2020 й.
М.Ў.

“КЕЛИШИЛГАН”:

Кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини
оширишни ташкил этиш ҳамда
мувофиқлаштириш бошқармаси
Бошқарма бошлиғи _____ Ф.Т.Эсонбобоев
“ _____ ” _____ 2020 й.
М.Ў.

Кириш

Ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш муносабатларини илмий асосларини яратиш қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда ниҳоят муҳим аҳамият касб этади.

Қишлоқ хўжалигида талабга жавоб берадиган қуйидаги ҳуқуқий, ташкилий иқтисодий ва ижтимоий муносабатлар тизими яратилди, яъни:

-мулкчиликнинг турли шакллари барпо этилиши, натижасида эркин мулкӣ муносабатлар вужудга келди, тадбиркорликнинг ҳар хил турларини яратиш, уларни ривожлантириш йўллари изланмоқмоқда, ер-сув ислоҳотлари амалга оширилмоқда;

-тармоқнинг чекланган ишлаб чиқариш ресурслари (ер-сув, капитал, меҳнат, тадбиркорлик қобилияти)дан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотиш, даромад, фойда ва уларнинг тақсимланиши, инвестицияларни жалб этиш, улардан самарали фойдаланиш, тармоқ ишлаб чиқаришини мақсадга мувофиқ жойлаштириш, ихтисослаштириш ҳамда агросаноат интеграциясини халқаро муносабатлар асосида ташкил этиш билан боғлиқ бўлган иқтисодий муносабатлар тизими яратилиб, улар такомиллаштирилмоқда,.

Юқорида таъкидланган иқтисодий муносабатлар тизимини яратишда халқимиз ҳамда қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятларини эътиборга олган ҳолда табиий, ижтимоий, иқтисодий қонунлар, иқтисодий категориялар талабларидан оқилона фойдаланиш тақозо этилади.

Қишлоқ хўжалигининг барқарор иқтисодий асосини, такрор ишлаб чиқариш жараёнини ривожлантиришни таъминлайдиган иқтисодий муносабатлар тизимини яратиш, уларни ҳаётга жорий этиш масалаларини, йўлларини ўрганиш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини инвестицион меъёрлар доирасида бошқариш ва бошқаришни ташкил этиш «Агробизнес ва инвестицион фаолият» модулнинг предмети ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш самарадорлиги кўп жиҳатдан менежмент усуллари мукамаллиги ва тўғри шакланганлиги билан узвий боғлиқдир. Менежмент усуллари бу – бошқарув субъектининг бошқарув объектига мақсадли йўналтирилган таъсир ўтказишнинг усуллари бўлиб, яъни унинг вазифаси бошқарувнинг ишлаб чиқариш жамоаси олдига қўйилган мақсадларни мувофиқлаштиришни таъминлашдан иборатдир.

« Агробизнес ва инвестицион фаолият» модулнинг мақсади

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида чекланган ер-сув, меҳнат ресурслари, инвестициялар ва улардан тадбиркорлик билан самарали фойдаланишни;
- қишлоқ хўжалигининг республика иқтисодиётидаги ўрни ва аҳамиятини;
- аграр-иқтисодий ислоҳотлар, уларни ривожлантириш йўллари;
- қишлоқ хўжалигида фаолият кўрсатаётган корхоналар, уларнинг ишлаб чиқариш самарадорлиги ва улар фаолиятини такомиллаштириш йўллари;

- бошқа масалаларни ўрганиш.
- « Агробизнес ва инвестицион фаолият» модулнинг вазифалари:**
- илғор қишлоқ хўжалик корхоналарининг эришган ютуқларини чуқур ўрганиш ва уларни бошқа хўжаликларга жорий қилиш учун тавсия этиш ;
 - экин майдонлари бирлиги ҳисобига кўпроқ ва арзонроқ маҳсулот етиштириш учун кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни жорий қилиш имкониятини яратиш учун иқтисодий тадбирлар ишлаб чиқишдан иборат.

Курс якунида тингловчиларнинг билим, кўникма ва малакалари ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар:

“Кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш”, “Илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш”, “Таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш”, “Махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили” модуллари бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар тегишли таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлиги ҳамда компетентлигига қўйиладиган умумий малака талаблари билан белгиланади.

Мутахассислик фанлари бўйича тингловчилар қуйидаги янги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларга эга бўлишлари талаб этилади:

Тингловчи:

- аграр соҳани ривожланиш концепциясини;
- қишлоқ хўжалик корхоналари фаолиятини режалаштиришни;
- ишлаб чиқариш функциялари ва назариясининг асосий концепцияларини;
- ишлаб чиқаришни оптималлаштиришни;
- ишлаб чиқариш жараёнларини баҳолаш усулларини;
- маркетинг назарияси ва замонавий маркетинг концепциясини;
- маркетингда стратегик ва тактик режалаштиришни;
- бозор истеъмолчиларини сегментлашни;
- қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши иқтисодиётининг мазмуни, хусусиятлари ва Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида тутган ўрнини;
- Республика қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган аграр иқтисодий ислохотлари ва уларни амалга оширишдаги давлатнинг ролини
- қишлоқ хўжалик корхоналарида замонавий маркетингни ташкил этиш самародорлигини оширишни;
- қишлоқ хўжалик маҳсулотларини самарали сотишда маркетинг стратегиясини қўллашни;
- замонавий агробизнес ва инвестицион фаолиятнинг ҳозирги ҳолатини ва юритиш усулларини;

– агробизнес ва агрологистик фаолиятни ташкил этиш ва ишлаб чиқариш стратегиясини **билиши керак.**

Тингловчи:

– қишлоқ хўжалик корхоналарида ишлаб чиқариш жараёнларини бошқариш, таҳлил қилиш, башоратлаш, бошқарув қарорларини иқтисодий асослаш, маҳсулотларнинг сифат ва ресурс ҳажмини бошқариш, корхонанинг рақобатбардошлилигини таъминлаш;

– ишлаб чиқаришни оптималлаштириш, ўсимликчилик ва чорвачилик тармоқларининг иқтисодий самарадорлигига баҳо бериш; маҳсулотлар ишлаб чиқаришни миқдорий баҳолаш; интенсив ўзгаришларда самарадорликни ҳисоблаш;

– қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бозори ҳақида маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш, таҳлил қилиш, маҳсулотга бўлган талабни аниқлаш, маҳсулот сифатини баҳолаш, товар рақобатбардошлигини таъминлаш ва сотиш;

– қишлоқ хўжалигида табиий, моддий-техника ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш;

– қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талаб ва таклиф мувозанати даражасига оид билимларни амалиётда қўллаш;

– бизнес фаолиятини юритиш;

– аграр соҳада инвестицион ва логистик фаолият юрита олиш;

– қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш жараёнида вақтни тежаш **каби кўникмаларига эга бўлиши лозим.**

Тингловчи:

– қишлоқ хўжалик экинларини жойлаштириш, ер участкаларидан мақсадли фойдаланиш ва ерларнинг унумдорлигини ошириш бўйича тадбирлар ишлаб чиқиш;

– индивидуал ва гуруҳлар билан ишлашда қарорлар қабул қилиш;

– қишлоқ хўжалик корхоналарида инвестиция жараёнларини бошқариш ва бизнес режа тузишга оид билимларини амалиётда қўллаш;

– аграр соҳада бизнесни ташкил этиш ва логистик хизматлар кўрсатиш бўйича;

қишлоқ хўжалик корхоналарида илғор хориж тажрибаларини қўллаш, башорат қилиш, бошқарув қарорларини иқтисодий асослаш;

– ишлаб чиқариш функцияларининг асосий концепциялари ҳамда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши омилларининг ўзгариши тамойиллари **бўйича малакаларига эга бўлиши зарур.**

Тингловчи:

– қишлоқ хўжалик таҳлилчиси, маслаҳатчи, бизнес юритувчи ва бошқарувчи илмий тадқиқотчи- педагог сифатида тайёргарликка эга бўлиш;

– аграр сиёсат, ишлаб чиқариш иқтисодиёти, корхоналар фаолиятини баҳолаш, режалаштириш ва бошқарув қарорларини қабул қилиш;

– хўжалик, меҳнат, маъмурий ва халқаро ҳуқуқ масалалари бўйича таҳлилий тадқиқотлар ўтказиш;

- қишлоқ хўжалик корхоналари ишлаб чиқариш тизимини такомиллаштириш;
- аграр соҳага инвестициялар жалб қилиш;
- агробизнесни ташкил этиш;
- қишлоқ хўжалиги корхоналари рақобатбардошлигини таъминлаш;
- замонавий иқтисодий усуллар асосида аграр соҳа корхоналарини самарали бошқариш *бўйича компетенцияларга эга бўлиши лозим.*

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар:

Кредит тизими. ECTS кредитлари: хусусиятлари ва тамойиллари. Бакалаврият таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари бўйича ўқув жараёнини кредит тизими асосида ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлашнинг инновацион методлари.

Кредит тизими асосида таълим жараёнларини ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлашнинг инновацион методлари. Силлабус. Таълим натижалари (Блум таксономияси асосида). Билим даражалари. Таълим натижаларини баҳолаш усуллари.

Профессional ўқитувчи шахси. Кредит таълим тизимини ташкил этишда педагогнинг бошқарув маҳорати, техникаси ва услублари. Педагогнинг креативлиги. Педагогнинг касбий профессионаллиги ва уни инновацион фаолиятда намоён бўлиши.

Ўқув машғулотларининг замонавий турларини (аралаш таълим, виртуал лаборатория, дебат, лойиҳа) ташкил этиш ва ўтказиш методикаси. Талабаларда танқидий ва креатив фикрлашни шакллантириш усуллари (дизайн-фикрлаш, скампер ва х.қ.). Талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишнинг замонавий усуллари.

Steam-таълим (Science – аниқ фанлар, Technology – технологиялар, Engineering – техник ижодкорлик, Art – ижодий санъат, Mathematics – математика) ва STREAM-таълим (фан, технологиялар, робот техникаси, инженерия ва математика) хусусиятлари. Фанлараро интегратив ёндашув, илмий-техник билимлардан реал ҳаётда фойдаланиш, танқидий фикрлаш; ўз кучига ишончни тарбиялаш, фаол коммуникация ва жамоавий иш; техник фанларга қизиқишни ривожлантириш; лойиҳаларга креатив ва инновацион ёндашув; техник ижодкорликка мотивацияни ривожлантириш; касбга эрта йўналтириш; таълим олувчиларни технологик инновацияларга тайёрлаш.

Модулнинг ўқув режасидаги бошқа Модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги:

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш иқтисодиёти ва маркетинги ва Агрологистика Модулларидаги фанларнинг объекти предмети, мақсади, вазифалари, билим кўникмаси ва малакаси ўзаро боғлиқ ва узвийдир.

Модул бўйича соатлар тақсимооти:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкламаси, соат				
		ҳаммаси	Аудитория ўқув юкламаси			кўчма машғулот
			жами	жумладан		
				назарий	амалий машғулот	
1	Қишлоқ хўжалигининг республика иқтисодиётида тутган ўрни, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўналишлари		4	2	2	
2	Агробизнесда ресурслардан самарали фойдаланиш		10	2	6	2
3	Инвестиция ва инвестицион фаолият		8	2	2	4
4	Хорижий инвестициялар ва инвестицион муҳит		4	2	2	
Жами:		26	26	8	12	6

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“SWOT-таҳлил” методи

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўллари топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

Хулосалаш (Резюме, Веер) методи:

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айтилган пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма материалларни

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади мавзу

Кейс. Мобил қурилма учун Андроид опреацион тизимининг 5.0 (*API Level*: 21) версияси учун илова ишлаб чиқилди. Сизнинг телефонингиздаги Андроид опреацион тизимининг версияси 4.3 (*API Level*:

“Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетида амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очиқ ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўллари ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

•

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлар:

- Кейсдаги муаммони келтириб чиқарган асосий сабабларни белгилаш (индивидуал ва кичик гуруҳда).
- Мобил иловани ишга тушириш учун бажариладагина ишлар кетма-кетлигини белгилаш (жуфтликлардаги иш).

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустақамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна.

Фикр: “Полимарфизим объектга йўналтирилган дастурлашнинг асосий тамойилларидан биридир”.

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

“Ассесмент” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент” лардан маъруза машғулотида талабаларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

“Инсерт” методи

Методнинг мақсади: Мазкур метод ўқувчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билимларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод ўқувчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

➤ ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;

➤ янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;

➤ таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда талабалар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини ташхис қилиш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;

- ўқувчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- ўқувчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини уқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

“Венн Диаграммаси” методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;
- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадилар;
- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

“Блиц-ўйин” методи

Методнинг мақсади: ўқувчиларда тезлик, ахборотлар тизмини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради.

Методни амалга ошириш босқичлари:

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу юзасидан тайёрланган топширик, яъни тарқатма материалларни алоҳида-алоҳида берилади ва улардан материални синчиклаб ўрганиш талаб этилади. Шундан сўнг, иштирокчиларга тўғри жавоблар тарқатмадаги «якка баҳо» колонкасига белгилаш кераклиги тушунтирилади. Бу босқичда вазифа якка тартибда бажарилади.

2. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи иштирокчиларга уч кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштиради ва гуруҳ аъзоларини ўз фикрлари билан гуруҳдошларини таништириб, баҳслашиб, бир-бирига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириш, келишган ҳолда бир тўхтамга келиб, жавобларини «гуруҳ баҳоси» бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқишни топширади. Бу вазифа учун 15 дақиқа вақт берилади.

3. Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, тўғри ҳаракатлар кетма-кетлиги тренер-ўқитувчи томонидан ўқиб эшиттирилади, ва ўқувчилардан бу жавобларни «тўғри жавоб» бўлимига ёзиш сўралади.

4. «Тўғри жавоб» бўлимида берилган рақамлардан «якка баҳо» бўлимида берилган рақамлар таққосланиб, фарқ бўлса «0», мос келса «1» балл қуйиш сўралади. Шундан сўнг «якка хато» бўлимидаги фарқлар юқоридан пастга қараб қўшиб чиқилиб, умумий йиғинди ҳисобланади.

5. Худди шу тартибда «тўғри жавоб» ва «гуруҳ баҳоси» ўртасидаги фарқ чиқарилади ва баллар «гуруҳ хатоси» бўлимига ёзиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий йиғинди келтириб чиқарилади.

6. Тренер-ўқитувчи якка ва гуруҳ хатоларини тўпланган умумий йиғинди бўйича алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради.

7. Иштирокчиларга олган баҳоларига қараб, уларнинг мавзу бўйича ўзлаштириш даражалари аниқланади.

“Брифинг” методи

“Брифинг”- (инг. briefing-қисқа) бирор-бир масала ёки саволнинг муҳокамасига бағишланган қисқа пресс-конференция.

Ўтказиш босқичлари:

1. Такдимот қисми.
2. Муҳокама жараёни (савол-жавоблар асосида).

Брифинглардан тренинг якунларини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, амалий ўйинларнинг бир шакли сифатида қатнашчилар билан бирга долзарб мавзу ёки муаммо муҳокамасига бағишланган брифинглар ташқил этиш мумкин бўлади. Талабалар ёки тингловчилар томонидан яратилган мобил иловаларнинг такдимотини ўтказишда ҳам фойдаланиш мумкин.

III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-мавзу. Қишлоқ хўжалигининг республика иқтисодиётида тутган ўрни, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўналишлари: *Қишлоқ хўжалигининг республика ижтимоий иқтисодиётида тутган ўрни ва аҳамияти. Иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида аграр соҳани ривожлантириш йўллари. Агробизнес ва инвестицион фаолият фанининг ўрганиш усуллари. Кичик бизнес ва тадбиркорлик тушунчалари, уларнинг моҳияти ва мазмуни. Тадбиркорлик фаолияти ва уни ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўналишлари. Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш ва бошқаришнинг хориж тажрибаси.*

2-мавзу. Агробизнесда ресурслардан самарали фойдаланиш: *Ер ресурсларининг қишлоқ хўжалигидаги аҳамияти ва хусусиятлари, уларнинг майдони таркиби. Ердан фойдаланиш самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар, уларни аниқлаш тартиби. Ердан фойдаланиш самарадорлиги, уни ошириш йўллари. Ер мониторинги ва давлат ер кадастри. Сув ресурсларининг қишлоқ хўжалигидаги аҳамияти ва хусусиятлари, уларнинг майдони таркиби. Сувдан фойдаланиш самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар, уларни аниқлаш тартиби. Сувдан фойдаланиш самарадорлиги, уни ошириш йўллари. 1. Агробизнесда ишлаб чиқариш ресурслари ҳақида тушунча ва уларни классификацияси. Ишлаб чиқариш ресурсларини агробизнесда ўзига хос хусусиятлари. Асосий ва айланма фондлар ҳақида тушунча ва унинг иқтисодий мазмуни. Агробизнес корхоналарида асосий ишлаб чиқариш фондларидан ва айланма фондларидан самарали фойдаланишни таъкил этиш ва бошқариш.*

3-мавзу. Инвестиция ва инвестицион фаолият: *Инвестицияларнинг иқтисодий моҳияти ва аҳамияти. Асосий фондларнинг шаклланишида капитал қўйилмаларнинг роли. Молиявий ва реал инвестицияларнинг ўзаро боғлиқлиги. Инвестицияларни ўстириш омиллари. Жамғармалар – инвестициялар манбаси сифатида. Инвестиция фаолияти тушунчаси. Ўзбекистонда инвестиция фаолиятини мувофиқлаштиришда давлатнинг роли. Инвестиция фаолиятига таъсир этиш омиллари ва усуллари.*

4-мавзу. Хорижий инвестициялар ва инвестицион муҳит: *Хорижий инвестицияларнинг мазмун-моҳияти ва турлари. Хорижий инвестицияларни Ўзбекистон иқтисодиётига жалб қилишнинг объектив зарурлиги Миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб қилиш турлари ва шакллари. Хорижий инвестициялар билан боғлиқ рисклар. Хорижий инвестиция шитирокидаги корхоналарни таъкил этиш сабаблари.*

Таянч сўзлар: агробизнес, талаб ва таклиф, ресурслар тушунчаси, меҳнат унумдорлиги, таннарх, тежамкор технологиялар, баннитет балл, рента тушунчаси, ялпи даромад, соф даромад, амортизатсия, рентабеллик, инвестиция, инвестицион муҳит, асосий воситалар, айланма воситалар.

1-мавзу. Қишлоқ хўжалигининг республика иқтисодиётида тутган ўрни, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўналишлари

Режа:

1. *Қишлоқ хўжалигининг республика ижтимоий иқтисодиётида тутган ўрни ва аҳамияти.*
2. *Кичик бизнес ва тадбиркорлик тушунчалари, уларнинг моҳияти ва мазмуни.*
3. *Кичик бизнес ва тадбиркорликнинг иқтисодиётда тутган ўрни?*

1.Қишлоқ хўжалигининг республика ижтимоий иқтисодиётида тутган ўрни ва аҳамияти.

Ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш муносабатларини илмий асосларини яратиш қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда ниҳоят муҳим аҳамият касб этади.

Қишлоқ хўжалигида талабга жавоб берадиган қуйидаги ҳуқуқий, ташкилий иқтисодий ва ижтимоий муносабатлар тизими яратилди, яъни:

-мулкчиликнинг турли шакллари барпо этилиши, натижасида эркин мулк муносабатлар вужудга келди, тадбиркорликнинг ҳар хил турларини яратиш, уларни ривожлантириш йўллари изланмоқмоқда, ер-сув ислоҳотлари амалга оширилмоқда;

-тармоқнинг чекланган ишлаб чиқариш ресурслари (ер-сув, капитал, меҳнат, тадбиркорлик қобилияти)дан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотиш, даромад, фойда ва уларнинг тақсимланиши, инвестицияларни жалб этиш, улардан самарали фойдаланиш, тармоқ ишлаб чиқаришини мақсадга мувофиқ жойлаштириш, ихтисослаштириш ҳамда агросаноат интеграциясини халқаро муносабатлар асосида ташкил этиш билан боғлиқ бўлган иқтисодий муносабатлар тизими яратилиб, улар такомиллаштирилмоқда,.

Юқорида таъкидланган иқтисодий муносабатлар тизимини яратишда халқимиз ҳамда қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятларини эътиборга олган ҳолда табиий, ижтимоий, иқтисодий қонунлар, иқтисодий категориялар талабларидан оқилона фойдаланиш тақозо этилади.

Қишлоқ хўжалигининг барқарор иқтисодий асосини, тақрор ишлаб чиқариш жараёнини ривожлантиришни таъминлайдиган иқтисодий муносабатлар тизимини яратиш, уларни ҳаётга жорий этиш масалаларини, йўллари ўрганиш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини илмий меъёрлар

доирасида бошқариш ва бошқаришни ташкил этиш «Агробизнесни ташкил этиш ва бошқариш» фанининг предмети ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарини бошқариш тизими:

-бошқарилаётган объектлар ҳолати ҳақида ахборот олиш ва таҳлил қилиш;

-бошқариш бўйича қарорлар қабул қилиш;

-объектларга бошқарув таъсирларини ўтказиш;

-объектларнинг янги ҳолати ҳақида ахборот олиш ва таҳлил қилишдан иборат.

Ишлаб чиқариш самарадорлиги кўп жиҳатдан менежмент усуллари мукамаллиги ва тўғри шаклланганлиги билан узвий боғлиқдир. Менежмент усуллари бу – бошқарув субъектининг бошқарув объектига мақсадли йўналтирилган таъсир ўтказишнинг усуллари бўлиб, яъни унинг вазифаси бошқарувнинг ишлаб чиқариш жамоаси олдига қўйилган мақсадларни мувофиқлаштиришни таъминлашдан иборатдир.

Қишлоқ хўжалигининг республика иқтисодиётида тугган ўрни, аҳамияти куйидагиларда ифодаланади:

- қишлоқ хўжалиги аҳолини озиқ-овқат билан таъминлайди, озиқ-овқат кишиларнинг маънавий ҳаёти ва моддий ишлаб чиқаришининг асоси ҳисобланади;

- қишлоқ хўжалиги енгил ва озиқ-овқат саноати учун хом ашё манбаидир. Бу тармоқларнинг маҳсулоти ҳам бевосита аҳоли эҳтиёжларини қондириш учун фойдаланилади. Қишлоқ хўжалигининг мавжуд имкониятлардан фойдаланиш даражаси ва самарадорлиги саноатнинг айрим тармоқлари ишлаб чиқариш ҳажмини ва самарадорлигини аниқлайди. Тўқимачилик саноатида барча моддий харажатларнинг 40 фоизини, қанд саноатида – 70 фоизини, сут ва ёғ маҳсулотларида 80 фоизга яқинини қишлоқ хўжалик хом ашёси ташкил қилади. Ҳозирги вақтда мамлакатда аҳоли истеъмоли фондининг 3/4 қисми бевосита қишлоқ хўжалик маҳсулотидан ёки қишлоқ хўжалиги хом ашёсидан ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотидан иборат;

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши мамлакат оғир саноатининг ривожланиш суръатига ва даражасига самарали таъсир кўрсатади. Қишлоқ хўжалиги йирик миқдорда ишлаб чиқариш воситаларини истеъмол қилгани ҳолда трактор, мелиоратив ва қишлоқ хўжалик машинасозлиги, кимё саноати, айниқса минерал ўғит ишлаб чиқаришга фаол таъсир кўрсатади. Ҳозирги вақтда қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ишлаб чиқаришга кетадиган моддий харажатларнинг асосий қисмини саноат етказиб берадиган ишлаб чиқариш воситалари (ёқилғи-мойлаш материаллари, заҳира қисмлар, минерал ўғит, омукта ем, асосий воситалар амортизацияси ва бошқалар) ташкил қилади;

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришга меҳнат ресурсларини

жалб қилиш сифатида катта аҳамиятга эга, чунки бу тармоқда фаол ходимларнинг 40 фоизи фаолият олиб боради. Қишлоқ хўжалиги ходимларнинг бир қисмини бошқа тармоқларга ўтказиб, иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида ишчи кучини такрор ишлаб чиқаришга катта ҳисса қўшади;

- қишлоқ хўжалигининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни яна шу билан аниқланадики, у умумхалқ масалаларини ҳал қилиш учун зарур бўлган жамғаришнинг муҳим манбаи ҳисобланади. Қишлоқ хўжалигида мамлакат халқ хўжалигида ташкил топган қўшилган қийматнинг юқори улуши яратилади.

Республикада бозор ислохотларига ўтишнинг тамойиллари асосида қишлоқ хўжалиги ривожланишида туб бурилиш ясалди.

Қишлоқ хўжалигида ислохотларни амалга оширишнинг ҳуқуқий ва меъёрий асослари:

- Ўзбекистон Республикасининг “Дехқон хўжалиги тўғрисида” қонуни 1998 йил;

- Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида” қонуни (янги таҳрири) 2004 йил;

- Ўзбекистон Республикасининг “Давлат ер кадастри тўғрисида” қонуни 1998 йил;

- Ўзбекистон Республикасининг “Ер кодекси” 1998 йил;

- Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида” қонуни 1993 йил;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 24 мартдаги “Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида”ги ПФ-3226-сонли Фармони;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 27 октябрдаги “2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш Концепцияси тўғрисида”ги ПФ-3342-сонли Фармони;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 8 ноябрдаги “2006 йилда қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкатлари)ни фермер хўжаликларига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 215-сонли қарори;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 23 март “Шахсий ёрдамчи ва дехқон-фермер хўжаликларида чорва молларини кўпайтириш тўғрисида”ги Фармони;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 11 январдаги “Мева сабзавотчилик ва узумчилик соҳасини ислох қилиш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” ги Фармони;

- Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 сентябрдаги “Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида шартномавий муносабатларни такомиллаштириш ва мажбуриятлар бажарилиши учун томонларнинг жавобгарлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 383-сонли қарори;

- Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 30 октябрдаги “2004-2006 йилларда фермер хўжалиklarини ривожлантириш концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 476-сонли қарори;
- Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 5 ноябрдаги “Қишлоқ хўжалигида ижара муносабатларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 486-сонли қарори;
- Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 23 июлдаги “Сув ресурсларини бошқаришни ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори;
- Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 24 декабрдаги “2005-2007 йилларда фермер хўжалиklarини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 607-сонли қарори;
- “2006-2010 йилларда қорамолчиликни ривожлантиришни рағбатлантириш” дастури
- 2018 йил 6 октябрдаги «Фермер хўжалиklари тасарруфидаги ер участкаларини мақбуллаштириш чора тадбирлари бўйича таклифлар ишлаб чиқиш мақсадида махсус комиссияни ташкил қилиш тўғрисида»ги 3077 фармойиши;
- 2018 йил 20 октябрдаги «Озиқ овқат экинлари экиладиган майдонларни оптималлаштириш ва уларни етиштиришни кўпайтириш чора тадбирлари тўғрисида»ги 404 сонли Фармони;
- «Иқтисодиётни реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора тадбирлари дастури тўғрисида»ги 4058 сонли Фармони қишлоқ ва сув хўжалиги тизимидаги корхона ва ташкилотларни ижтимоий–иқтисодий ривожланишида янги босқични бошлаб берди;
- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й.;
- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-5853-сонли Фармони;
- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 сентябрдаги “Фермер, деҳқон хўжалиklари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 5199 – сон фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й.;
- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14

мартдаги ПҚ-4239-сон “Мева-сабзавотчилик соҳасида қишлоқ хўжалиги кооперациясини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” Қарори.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида мамлакат қишлоқ хўжалигини ҳамда у билан боғлиқ бўлган тармоқларни бошқариш билан:

- Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги вазирлиги;
- Республика мелиорация ва сув хўжалиги вазирлиги;
- Ўрмон хўжалиги вазирлиги;
- Мева сабзавот узум саноати акциядорлик жамияти;
- Давлат сув хўжалиги қурилиши қўмитаси;
- Давлат ер ресурслари қўмитаси;
- Ўзгўшчаноати акциядорлик жамияти ва бошқа ташкилотлар

шуғулланганлар.

Ушбу тузилмаларнинг фаолияти бозор иқтисоди тамойиллари асосида самарали бошқариш талабларига мос келмай қолдилар. Шунинг учун ҳам уларнинг фаолиятини уйғунлаштириш натижасида бошқарилиши қулай бўлган ихчам вазирликлар, компаниялар ҳамда давлат қўмиталари шакллантирилди. Ҳозирги даврда Ўзбекистон Қишлоқ ва Сув хўжалиги вазирлиги, Республика деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси, Ўзмевасабзавотузум холдинг компанияси, Ўзқишлоқмашлизинг компанияси, Ўздонмахсулот акциядорлик компанияси, Ўзагромапсервис компанияси ва бошқа ташкилотлар фаолият кўрсатмоқдалар. Уларни келажакда янада такомиллаштириш талаб этилади.

Қишлоқ ва сув хўжалиги тизимидаги корхона ва ташкилотларни ижтимоий–иқтисодий фаолиятларини ривожлантириш, унинг самарадорлигини юксалтириш мақсадида тармоқда молия, кредит, солиқ ва баҳолар ислоҳоти амалга оширилмоқда, эркин бозор муносабатларини шакллантириш жараёнида нодавлат мулкчилигига асосланган субъектларни молиялаштириш тартиби тубдан ўзгарди.

Уларнинг фаолиятини молиялаштириш асосан ўз маблағлари эвазига амалга оширилмоқда. Унинг манбаси бўлиб маҳсулот етиштириб сотиш, хизмат кўрсатиш натижасида олаётган пул даромадлари, асосий воситаларнинг эскириши оқибатида шаклланаётган амортизация фонди, ишлаб чиқариш воситаларини сотишдан олинаётган пул тушумлари ҳамда уларнинг фойдалари ҳисобланади. Давлат буюртмалари миқдоридаги пахта ҳамда ғаллани ишлаб чиқариш учун зарур бўлган маблағлар давлат тижорат банклари томонидан бериладиган имтиёзли кредитлар эвазига қопланмоқда. Шу манбалардаги маблағлар етишмаган ҳолларда қишлоқ хўжалик корхоналари давлатнинг, тижорат банкларининг, хориж давлатларининг нодавлат корхона ва ташкилотлари, ҳомийлар ва бошқаларнинг вақтинча бўш бўлган маблағларини жалб этмоқдалар.

«Агробизнесни ташкил этиш ва бошқариш» фани ўзининг мақсад ва асосий вазифаларини ҳал этишда барча иқтисодий муносабатларни ўрганишда бир қатор тадқиқот усулларидадан фойдаланади.

Таҳлил қилиш-ҳодисанинг ҳар бир қисмини алоҳида батафсил

ўрганиш, улар орасидаги боғланишларни тадқиқ қилиш мақсадида уларни таркибий қисмларга ажратишдир. Таҳлил қилиш илмий билишнинг энг асосий ва кўп тарқалган усулларида бири ҳисобланади. Унинг асосий вазифаси ишлаб чиқариш тармоғидаги чуқур жараёнларни ва хусусиятларни кўрсатиб беришдан иборатдир.

Таҳлил усули – илмий ўрганиш усули бўлиб, бунда тадқиқот объекти хаёлан айрим бўлақларга бўлинади ёки объектнинг белги ва хоссалари айрим ўрганиш учун ажратилади. Таҳлил айрим элементларнинг моҳияти ва улар орасидаги боғлиқликларни аниқлашга имкон яратади.

Иқтисодий-статистик услуб – ўрганилаётган объектларнинг катта мажмуасида, ишлаб чиқариш омилларини ўрганиш ва уларнинг сўнгги натижасини аниқлашда қўлланилади. Нотипик, яъни доимий бўлмаган ҳолатлар, шарт-шароитларни бартараф қилишга имкон беради.

Тажриба услуби – бу услуб ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг усуллари ва йўлларида иқтисодий жиҳатдан баҳо бериш бўйича тажрибалар ўтказиш, корхона фаолиятининг шарт-шароитларини аниқлаш, бу шарт-шароитларнинг самарадорликка таъсирини аниқлашда қўлланилади. Тадқиқотларнинг юксак сифатли бўлишига имкон беради.

Ҳисоб-китоб, режа услуби – бу услуб корхонада ишлаб чиқаришни ташкил этишда баъзи бир жиҳатлар ёки бутун тизимни ривожлантиришнинг истиқболли режасини ишлаб чиқишда қўлланилади. Мақсадга эришишнинг энг самарали вариантини танлаш, яъни қўйилган вазифаларни оқилона бажаришга имкон яратади.

Дедуктив усули – умумий қоидалар ва қонуниятлардан келиб чиқиб, нисбатан жузъий хулосалар чиқарилади. Ҳар қандай иқтисодий тамойил ва механизмнинг амал қилишини аниқлашда даставвал назарий ғояларга, сўнгра уларнинг амал қилишига асосланилади. Бу жараён муаммони тадқиқ этишнинг дедуктив усули деб номланган. Юқоридаги масалани тадқиқ этишда, ўрганишда даставвал маълумотлар, воқеалар, фактлар ўрганилади.

Индуктив усули – бунда алоҳида бир хил фактлардан умумлаштиришга, жузъйдан умумий хулосалар чиқаришга таянилади. Назарий ғояларни яратиш жараёни эса индуктив тадқиқ этиш усули деб номланган. Демак, қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган ҳар қандай иқтисодий муаммони аввал унинг назариясидан, яъни ғоясидан амал қилишига қараб ўрганиш ёки бу муаммонинг амалиётга жорий этилишидан, яъни амалиётдаги ҳолатига асосланган ҳолда ғоя ёки назариясини яратишга қараб тадқиқот олиб бориш мумкин.

«Агробизнесни ташкил этиш ва бошқариш» фанида қўлланиладиган ҳар бир услуб ўзига хосликка, афзалликларга ва айни пайтда маълум бир камчиликларга ҳам эга. Фанда тадқиқотлар олдида қўйилган аниқ мақсад ва вазифаларга қараб, бирор услуб ёки услублар мажмуасидан фойдаланилади. Пировард натижанинг ҳаққонийлигини аниқлашнинг энг муҳим йўли - илмий хулосаларнинг амалиётда, ишлаб чиқариш тажрибасида кенг исботланишидадир.

Бозор муносабатлари шароитида иқтисодиётни ривожлантиришнинг

асосий омилларидан бири кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришдир.

Хўш, «тадбиркор», «тадбиркорлик» тушунчалари қандай мазмунга эга ва нимани англатади?

Бу тушунчаларни ҳозирги маъносида биринчи бўлиб XVII аср охири ва XVIII аср бошларида инглиз иқтисодчиси Ричард Кантилон қўллаган эди. Унинг фикрича, тадбиркор таваккалчилик шароитида фаолият кўрсатувчи кишидир. Шу боисдан у ер ва меҳнат омилини иқтисодий фаровонликни белгилаб берувчи бойлик манбаи деб билган. Кейинчалик, XVIII асрнинг охири ва XIX асрнинг бошида машҳур француз иқтисодчиси Ж.Б.Сей (1767-1832) «Сиёсий иқтисод рисоласи» китобида (1803 й.) тадбиркорлик фаолиятини ишлаб чиқаришнинг уч мумтоз омиллари – ер, капитал, меҳнатнинг яхлитлиги деб таърифлаган эди.

У Англия саноатининг муваффақиятини «инглиз тадбиркорлари истеъдоди» таъминлаганлигини таъкидлаган эди. Ж.Б. Сейнинг асосий тезисида маҳсулот ишлаб чиқаришда тадбиркорлар асосий фаолият кўрсатади дейилади. Ж.Б.Сейнинг фикрича, тадбиркор олган даромад унинг меҳнати, ишлаб чиқаришни ташкил этганлиги, маҳсулотни ўз вақтида сотганлиги учун берилган мукофотдир. Тадбиркор таваккал қилиб, бирор-бир маҳсулотни ишлаб чиқаришни ўз бўйнига олади.

Қайд этиш лозимки, иқтисодиёт фанининг асосчилари тадбиркорлик шаклига кам эътибор берганлар. Тадбиркорлик фаолияти уларнинг илмий-тадқиқот ишларининг таҳлил объекти бўлмаган. Инглиз иқтисодчи олимлари А. Смит (1723-1790) ва Д.Рикардо (1772-1823) иқтисодиётни ўз-ўзини мувофиқлаштирувчи механизм деб қабул қилганлар. Ушбу механизмда ижодий тадбиркорликка ўрин йўқ эди. «Халқлар бойликларининг моҳияти ва сабабларини тадқиқ этиш» (1776й.) китобида А.Смит тадбиркор таърифига алоҳида эътибор берган эди. А.Смит фикрича, тадбиркор – капитал эгаси. У муайян тижорат ғоясини амалга ошириб, даромад олиш учун таваккалчилик билан иш бошлайди, чунки капитални бирор-бир ишга сарфлаш доимо таваккалчилик билан боғлиқдир. Тадбиркорликдан олинган даромад, А.Смит фикрича, шахсий таваккалчилик учун олинган мукофот. Тадбиркор ишлаб чиқаришни ўзи режалаштиради, ташкил этади, ишлаб чиқариш фаолияти натижаларига эгалик қилади. Бу ишлар, ўз навбатида, бозор тизими билан боғлиқ. Шу боис А.Смит бизларни бозор тизимининг марказий механизми – рақобат механизми билан таништиради. Ўз манфаатини кўзлаб юрган ҳар бир киши бозорда шу мақсад билан юрган кишиларга дуч келади. Натижада, бозордаги ҳар бир ҳаракат қилувчи субъект рақобатчи таклиф қилган нархларга рози бўлади. Бундай рақобатда ўхшаш товарларга меъёрдан ортиқ нарх қўйган ишлаб чиқарувчи харидорни йўқотиши ҳеч гап эмас.

А.Смитнинг қайд қилишича, бозор жамият сотиб олишни хоҳлаган ва керакли миқдордаги товарларни ишлаб чиқаради. Шу билан бирга, А.Смит бозорнинг қудратли куч эканлигини, у жамиятни керак бўлган товарлар билан доимо таъминлашини ва бу тизим ўз-ўзини мувофиқлаштиришини кўрсатиб берди. Унинг фикрича, ўз-ўзига қўйиб берилган бозор тизими

ривожланади ва бундай тизими бор халқнинг бойлиги ортаверади.

XIX-XX асрлар чегараларида тадбиркорлик институтининг аҳамияти ва ролини кўпчилик англай бошлади. Француз иқтисодчиси Андре Маршалл (1907-1968 йй.) биринчи бўлиб ишлаб чиқаришнинг учта омилига (ер, капитал, меҳнат) тўртинчи омил – ташкиллаштириш омилини қўшди. Шу вақтдан бошлаб тадбиркорлик тушунчаси ва шу соҳада олиб бориладиган ишлар кўлами кенгайиб бормоқда.

Америкалик иқтисодчи Ж.Б.Кларк (1847-1938) Ж.Б.Сейнинг «учлик формуласига» бир оз ўзгартириш киритди. Унинг фикрича, ишлаб чиқаришда доим тўрт омил иштирок этади:

- 1) капитал;
- 2) ишлаб чиқариш воситалари ва ер;
- 3) тадбиркорлик фаолияти;
- 4) ишчининг меҳнати.

Ҳар бир омил ишлаб чиқаришдан олинаётган ўзига хос фойдани акс эттиради: капиталдан капиталист қўшимча фоиз олади; ер рента беради; капиталистнинг ишбилармонлик фаолияти даромад келтиради; ишчининг меҳнати уни маош билан таъминлайди. Бошқача қилиб, Ж.Б.Кларк сўзи билан айтганда: «Эркин рақобат меҳнатга меҳнатдан келган нарсани беради, капиталистларга капитал яратган нарса тегади, тадбиркорлар мувофиқлаштириш фаолиятидан келган нарсани олади»¹. Тадбиркорлик фаолиятини у ана шундай тушунган.

Машҳур америкалик иқтисодчи Й. Шумпетер (1883-1950) ўзининг «Иқтисодий ривожланиш назарияси»² китобида, тадбиркорни новатор (янгилик бунёд қилувчи одам) деб таърифлаган. Олим тадбир-корлик фаолиятини капиталистик иқтисодиётнинг ривожланишида, иқтисодий ўсишни таъминлашда катта рол ўйнайдиган янгиликларни жорий этишдан иборат, деб билади: «Функцияси янги комбинация-ларни жорий этишдан иборат бўлган хўжалик субъектларини биз тадбиркор деб атаймиз». Ушбу муаммога иқтисодиёт соҳасида Нобел мукофотига сазовор бўлган (1974) инглиз иқтисодчиси Фридрих Фон Хайн (1899-1984) бошқача ёндашган. Унинг фикрича, тадбиркорлик фаолият бўлмасдан, балки янги иқтисодий имкониятларни излаб топиш, ҳатти-ҳаракатларни таъминлашдир.³ Олим тадбиркорликни фаолият эмас, деб талқин этади.

На хорижда, на бизда ҳали тадбиркорликнинг умум томонидан эътироф қилинган таърифи мавжуд эмас. Америкалик олим Р.Хизрич, «Тадбиркорлик ўз қийматига эга бўлган қандайдир янги нарсани яратиш жараёни, тадбиркор эса бунинг учун барча зарур вақти ва кунини сарфлайдиган, барча молиявий, психологик ва ижтимоий хавф-хатарни ўзига олиб, эвазига мукофот сифатида пул ва эришилган ютуғидан қаноатланувчи шахс»⁴, - деб

¹ Ж.Б. Кларк. Распределение богатства. М., 1994. 40-бет

² Й. Шумпетер. Теория экономического развития. М., 1982.

³ Ф.Хайн. Конкуренция как процедура открытия. «Мировая экономика и международные отношения» журналы, 1989. 12-сон.

⁴ Р. Хизрич., С. Питерс. Предпринимательство. М., 1991, 20-бет.

таъкидлайди.

Инглиз профессори А.Хоскин эса «ишни ўз ҳисобидан олиб борувчи, бизнесни бошқариш билан шахсан шуғулланувчи ва керакли воситалар билан таъминланиш учун шахсий жавобгарликка эга, қарорни мустақил қабул қилувчи шахс якка тартибдаги тадбиркор бўлади»⁵, - деб изоҳлайди.

Бугунги кунда тадбиркорлик назариясини ривожлантиришнинг тўртта босқичи мавжуд.

XVIII асрдаёқ вужудга келган биринчи босқич – тадбиркорлик хавф-хатарини ўзига олиш, бошқача қилиб айтганда, таваккалчилик билан боғлиқ. Тадбиркорликнинг иккинчи босқичи эса инновация жараёни билан боғлиқдир.

Америкалик иқтисодчи олим Й.Шумпетернинг фикрига кўра, тадбиркорликнинг новаторлик характери қуйидагиларда акс эттирилади:

- бозор учун янги товар ишлаб чиқариш;
- ишлаб чиқариш жараёнига янги технологияларни татбиқ этиш;
- янги сотиш бозорларини ўзлаштириш;
- хом ашёнинг янги турлари ва манбаларини топиш.

Тадбиркорликни вужудга келишининг учинчи босқичи тадбиркорликнинг алоҳида шахсий сифатлари: иқтисодий ва ижтимоий вазиятнинг ўзгаришида тўғри йўл топа билиш қобилияти, бошқарув қарорларини танлаш ва қабул қилишда мустақиллик, бошқарув қобилиятларининг тўла намоён бўлиши билан таърифланади.

Тадбиркорлик назариясининг ривожланишидаги ҳозирги босқични тўртинчи босқичга киритиш мумкин. Унинг пайдо бўлишини тадбиркор ҳаракатини таҳлил қилишдаги бошқарув аспектига кўчирилиши билан боғлайдилар. Бу ҳозирги вақтда назарияда тадбиркорлик муаммолари таҳлили кўплаб ўзаро боғлиқ фанлар доирасида олиб борилишини билдиради.

Ҳозирги замон назарий тадқиқотларида нафақат тадбиркорликка ишларни мустақил олиб бориш усули сифатида, балки фирма ичидаги тадбиркорликка ёки интрапренерликка эътибор қаратилади. «Интра-пренер» атамаси амалиётга америкалик олим Г.Пиншо томонидан киритилган.

Интрапренерликнинг пайдо бўлиши кўпгина йирик ишлаб чиқариш тузилмалари, уларда ишлаб чиқаришни ташкил қилишнинг тадбиркорлик шаклига ўтиши билан боғлиқ. Тадбиркорлик иши ижод эркинлигининг мавжуд бўлишини кўзда тутганлиги сабабли яхлит ишлаб чиқариш бирикмаларининг бўлинмалари ҳаракат қилиш эркинлигини оладилар, бу тадбиркорликнинг асосида ётувчи ғояларни амалга ошириш учун зарур бўлган интракапиталнинг мавжудлигини назарда тутди.

Таниқли олимларнинг олиб борган тадқиқотлари шуни кўрсатадики, тадбиркорнинг ўз фаолияти соҳасида олиб борадиган ишлари кўп қирралидир. Бу бозор сиёсатининг ўзгариши билан ёки корхонанинг ички ва ташқи омиллари таъсирида аниқланади. Лекин тадбиркорнинг асосий

⁵ А.Хоскин. Курс предпринимательства. М., 1993, 23-бет.

мақсади манфаат (фойда) кўриш билан бир қаторда, бозорда самарали фаолият юритишни таъминлайдиган ишларни амалга оширишдир. Бунинг учун тадбиркорликни бошқариш ва унга кўмак берувчи замонавий менежмент усулларига асосланган механизмни яратиш ва ундан унумли фойдаланишни таъминлаш зарурдир. Бозор шароитида тадбиркорликни бошқаришда унинг қуйидаги хусусиятларини эътиборга олиш керак:

- тадбиркор ҳар доим бозордаги талаб ва таклифни эътиборга олиб иш кўради;

- тадбиркор самарадорликни таъминловчи саъй-ҳаракатлар қилиб, ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш йўллари қидиради;

- бизнеснинг пировард натижаларига жавоб берадиган шахслар, ўз бизнесини эркин шарт-шароитларда олиб боришига етарли имкониятлар яратишади;

- кичик корхонанинг пировард натижалари, яъни унинг оладиган фойда ёки зарари фақат бозордаги олди-сотди жараёнида маълум бўлади;

- кичик бизнес билан шуғулланувчи тадбиркор ўз маблағларини ҳаракатга солиб, бозорда қандай хавф-хатарга дуч келиши ёки якуний натижа қандай бўлишини аниқ билмайди.

Шундай қилиб, тадбиркорлик – бу иқтисодий фаолиятнинг алоҳида тури бўлиб, унинг замирида мустақил ташаббус, жавобгарлик, тадбиркорлик ғоясига асосланган, фойда олишга йўналтирилган, мақсадга мувофиқ фаолият ётади.

Тадбиркорлик иқтисодий фаолликнинг алоҳида тури бўлиб, унинг бошланғич босқичи, одатда, фикрлаш фаолияти ёки унинг натижаси билан боғланган бўлади, фақат у кейин моддий шаклни олади.

Тадбиркорлик янгилик киритиш, товар ишлаб чиқариш фаолиятини ўзгартириш ёки корхонани (шу жумладан, кичик корхонани) ташкил қилиш соҳасида ижодкорликнинг мавжудлиги билан таърифланади. Тадбиркорлик фаолиятининг ижодкорлик жиҳатлари бошқарувнинг янги тизимида ишлаб чиқаришни ташкил қилишнинг янги усуллари ёки янги технологияларини тадбиқ этишда ўз ифодасини топади.

Тадбиркорнинг ўзи тадбиркорлик фаолиятининг асосий субъекти бўлади. Аммо тадбиркор ягона субъект эмас, ҳар қандай ҳолда у ишлаб чиқарилган товар ёки хизматнинг истеъмолчиси ҳамда ҳар хил вазиятларда ёрдамчи ёки рақиб сифатида бўлувчи давлат билан ўзаро ҳамкорлик қилишга мажбур. Истеъмолчи ҳам, давлат, ҳам, ёлланма (ишчи) ходим ҳам тадбиркорлик фаолияти субъектлари қаторига кирадилар.

Тадбиркор ва истеъмолчининг ўзаро муносабатларида тадбиркор фаол субъект категориясига киради. Истеъмолчи эса бунда пассив рол ўйнайди. Бу ўзаро муносабатларни таҳлил қилишда истеъмолчи тадбиркорлик жараёнининг индикатори ролини бажаради. Тадбиркор фаолияти предметини ташкил қилувчи барча нарса истеъмолчининг ижобий баҳосига эга бўлган ҳолдагина амалга оширилиши мумкин. Бунда истеъмолчи томонидан товарга баҳо берилади ва кейин у ёки бу товарни харид қилишга тайёрлиги аниқланади. Тадбиркор ўз фаолиятини режалаштириш ва ташкил қилишда

истеъмолчининг кайфияти, истаги, манфаатларини ҳисобга олиши керак.

Бозор иқтисодиёти шароитида тадбиркор учун истеъмолчининг манфаатларига мувофиқ ҳаракат қилишдан бошқа истеъмолчига таъсир қилишнинг йўли йўқдир. Аммо бу тадбиркор истеъмолчининг манфаатларига мувофиқ ҳаракат қилиши кераклигини билдирмайди. Тадбиркорнинг ўзи истеъмолчининг талабини шакллантириши, янги истеъмол эҳтиёжларини яратиши (агар ҳаридор учун зарур бўлган янги товар яратилса) мумкин. Шундан келиб чиққан ҳолда тадбиркорлик фаолиятини ташкил қилишнинг икки усулини келтириш мумкин:

- истеъмолчи манфаатини аниқлаш усули;
- истеъмолчига янги товар ёки хизматларни «мажбуран қабул қилдириш» усули.

Шундай қилиб, тадбиркорнинг асосий мақсади – ўз истеъмолчиларига эга бўлиш йўлида товарга бўлган эҳтиёжни аниқлашдан иборатдир. Тадбиркор ўз истеъмолчиларини шакллантиришда қуйидаги асосий омилларни ҳисобга олиши керак:

- товарнинг янгилиги ва унинг ҳаридор манфаатига мос келиши;
- товар ёки хизматларнинг сифати;
- товар ёки хизматларнинг нархи;
- товарнинг универсаллик даражаси;
- товарнинг ташқи кўриниши, унинг ҳаридор талабига мослиги;
- сотувдан кейинги сервис хизматларидан фойдаланиш имконияти;
- товарнинг қабул қилинган умумий ёки давлат стандартларига мослиги;

- товарлар ва хизматлар рекламасининг жозибалилиги, ҳаридор диққатини ўзига жалб қилиши ва ҳоказо.

Хулоса шундан иборатки, агар ижтимоий ишлаб чиқариш нуқтаи назаридан тадбиркор фаол субъект ролида бўлса, унда тадбиркорлик жараёнининг ўзи, унинг самарадорлиги ва мазмуни нуқтаи назаридан истеъмолчи фаол рол ўйнайди ва тадбиркор бу омилни инкор эта олмайди.

Тадбиркорнинг шахсий хусусиятлари, қобилиятлари, имконият-лари ва ишга доир сифатлари тадбиркорликнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлади. Тадбиркорнинг ишга доир сифатлари қуйидаги тамойилларга асосланиши керак:

- биринчидан, бозорнинг товарлар ва хизматлар билан таъминланиш даражасини таҳлил қилиш йўли билан иқтисодий хўжалик тизимида ўз ўрнини топиши;

- иккинчидан, шахсий ишлаб чиқариш тузилмасини яратишга тайёрлик қобилияти;

- учинчидан, маркетинг тадқиқотлари натижаларидан келиб чиққан ҳолда, дастлабки тадбиркорлик ҳисоб-китобларини амалга ошириши;

- тўртинчидан, тадбиркорлик лойиҳасини амалга оширишда раҳбарликни тўғри йўлга қуйиш қобилияти;

- бешинчидан, янги техник, технологик ғояни биринчи бўлиб ҳаётга тадбиқ этиш ҳамда ушбу ғоядан амалда фойдаланиш, ундан қандай якуний

натижа, маҳсулот ёки хизматлар олиш мумкинлигини тасаввур қила олиши.

Тадбиркорнинг ушбу ишбилармонлик тамойиллари унинг ижодкорлигига асосланади. Айнан ана шу ижодкорлик Ё.Шумпетер фикрига асосан, тадбиркор бошқалар эътибор қилмаган ва билмаган ишларга эътибор қилиб, фаолият юритиш имконини беради.

Ижодкорлик тадбиркорни таърифлашда асосий мезон бўлади, аммо у ҳар хил шаклларда намоён бўлиши мумкин. Тадбиркор бошқа ижодкор кишилар томонидан амалга оширилган кашфиётлар, топилмалардан қандай қилиб самарали фойдаланиш мумкинлигини билади. Шу билан бирга, у бу янгиликлардан ҳаридорнинг қизиқишини уйғотувчи янги, ажойиб нарса ишлаб чиқариш соҳасида фойдаланиш йўллари топа олади.

Аммо кашфиёт ва янгилик фақат товар турининг янги таркибий қисмини яратишда эмас, балки товар ишлаб чиқаришни янгилаш жараёнига жалб қилишни талаб қилмайдиган оддийроқ шаклларда ҳам намоён бўлади. Масалан, у товар ўрамининг янгиланиши, анъанавий товарга янги хусусиятлар ва сифатлар бериш кўринишида намоён бўлиши мумкин.

Тадбиркор фаолиятининг бошқа томонларида ҳам кашфиётчилик элементларини қўллаши мумкин. Масалан, у ишлаб чиқаришнинг, маҳсулотни сотишни бошқаришнинг янги шакллари топади, шериклик муносабатларини ўрнатади, ишлаб чиқаришнинг янги технологияларидан фойдаланади.

Тадбиркорликнинг яна бир муҳим хусусияти ишлаб чиқариш жараёнида янги ғояларнинг амалга оширилиши бозор томонидан қандай қабул қилинишини олдиндан кўра билиш қобилиятида намоён бўлади. Шу жиҳатдан қараганда, янгиликни бозорда татбиқ этиш ва истеъмолчининг жавобини битта жараёнга бирлаштира олиш тадбиркор муваффақиятининг гаровидир.

Кўпгина тадқиқотчилар жамиятда тадбиркорлик билан шуғулланувчилар сони кўпайиб бораётганлигини таъкидлайдилар. Маълумотларга кўра, мустақил фаолият юритувчи аҳолининг 8-10% қисми тадбиркорлик билан шуғулланиши мумкин. Тадбиркорлик ҳар қандай бошқа касб каби ишбилармонлик сифатларини талаб қилади.

Тадбиркор кишидан, аввало, ўзига ва ўзининг қобилиятига ишониш талаб қилинади. Ўзига, ўз кучига ишонмайдиган инсон нафақат тадбиркорликка, балки ҳар қандай соҳада ҳам ишни охиригача олиб боришга қодир эмас.

Тадбиркорнинг муваффақиятини белгиловчи кейинги шарт – агрессивликдир. Бунда гап, биринчидан, тадбиркорга нимададир биринчиликка эга бўлишлик ишончини берувчи, иккинчидан, тадбиркорнинг аниқ мақсадга қаратилган ҳаракатларни бажаришида ташаббусни тортиб олишга ҳаракат қилувчи агрессивлик ҳақида гап кетаяпти. Шундай қилиб, бу ўриндаги агрессивлик амалда ғоялар, лойиҳа ва ташаббусни тортиб олиш ва уни тез амалга оширишни билдиради. Бундай агрессивлик атрофдагиларга (ҳаммадан олдин рақибларга) тўғридан-тўғри зарар келтирмайди, у бевосита зарар келтириши мумкин (агар биров қандайдир товарни ишлаб чиқаришда

ташаббусни ўз кўлига олса, бошқа киши бундай товарни ишлаб чиқара олмайди, демак, товар ишлаб чиқариш бўйича ташаббусни биринчи бўлиб бошлаган тадбиркорнинг ҳаракати у мўлжаллаган даромадни олишига имкон бермайди).

Тадбиркор кўпгина ҳолларда ўз жамоаси билан ҳаракат қилади, шунинг учун тадбиркорлик ғоясини амалга ошириш жараёнига самарали таъсир қилувчи жамоани яратгандагина муваффақиятга эришади. Шу муносабат билан тадбиркорнинг олдида мураккаб муаммолар туради. Булар бизнеснинг муваффақияти учун қандай ихтисосдаги мутахассислар кераклигини, улар қандай сифатларга эга бўлишлари зарурлигини, уларнинг тадбиркор шакллантираётган руҳий муҳитга қандай олишлари мумкинлигини аниқлаш муаммоларидир.

Ҳар қандай фаолиятдан кутиладиган самара инсонга, аввало унинг меҳнат маданияти даражасига боғлиқдир. Масалан, японлар ўзларининг «иктисодий мўъжизалари» асосида нафақат илм, илмий-техник ва технологик ютуқлар, балки меҳнат маданиятининг ўзгариши ётганлигини таъкидлайдилар. Япония экспертларининг фикрига кўра, бунинг учун япон жамиятига 30 йил керак бўлган.

Меҳнат маданияти деганда ишлаб чиқаришни ташкил қилиш даражаси, меҳнатнинг янги, самаралироқ усулларини қўллаш, ҳамкасблар ва қўл остидагилар билан муомалада самимийлик, янги ғоялар, технологияларни қидириш, мулкка ва ишлаб чиқариш муносабатларига эҳтиёткорона ёндашиш тушунилади.

Корхона фаолиятини бошқаришда тўғри қарор қабул қилиш тадбиркорнинг энг муҳим сифатларидандир. Бошқача қилиб айтганда, бу тадбиркорнинг ўз фаолияти, ўз бизнеси соҳасида жавобгарликни ўз зиммасига олишидир. Ҳақиқатдан ҳам тадбиркор, қарор қабул қилиб, уни амалга оширишда нафақат ўз шериклари олдида, балки ўзининг келажақдаги қарорининг оқибати учун жавобгарликни ҳам ўзига олади. Бинобарин, жавобгарликни ўзига олиш жараёни, айтиб бериш вақтда, хавф-хатарни ўзига олишни ҳам билдиради. Шундай қилиб, хавф-хатарни кўра билиш ва уни бартараф этиш учун тайёрлик ҳам тадбиркорга хос бўлган муҳим сифатдир.

Тадбиркорлик ниятини амалга ошириш белгиланган даражада тадбиркорнинг мотивлашуви (манфаатдор бўлиши)га боғлиқ. Тадбиркорлик назариясининг асосчиси Й.Шумпетер учта асосий мотивни ажратган:

- биринчидан, ҳокимлик қилиш, ҳукмронлик, таъсир қилишга эҳтиёж;
- иккинчидан, аниқ ҳаракатларни бажариш орқали эришиш мумкин бўлган ғалабага ирода, муваффақият сари ҳаракат;
- учинчидан, мустақил иш фаолияти берувчи ижодкорлик қувончи.

Аммо, Й.Шумпетер томонидан таклиф қилинган мотивлаштириш назарияси ғарбий мамлакатлар тадбиркорларининг фикрлаш услубини акс эттиради. Тадбиркорликнинг тарихий томирларига эга бўлган Ўзбекистонда тадбиркорликнинг замонавий ҳақиқатларга асосланган ўз мотиви бўлиши керак. Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолияти бир қатор ўзига хос аломатлар ва хусусиятлар билан бирга бўлади. Бизнинг мамлакатимизда

тадбиркорликни мотивлаштириш хусусиятлари қуйидаги аломатларга эга:

- ўз салоҳиятини амалга оширишга ҳаракат қилиш;
- энг муҳим, иқтисодий ва ижтимоий самара келтирувчи ғоялар-ни амалга ошириш истаги;
- тўрачилик тузилмалари билан боғлиқликдан қочиш, ҳаракатлар эркинлиги ва фаолият кўрсатиш жараёнида мустақил бўлиш;
- қизиқарли иш билан мустақил ва эркин шуғулланиш;
- ўзининг ижтимоий мақоми ва обрўсини оширишга интилиш ҳамда ўзига ва ўз яқинларига муносиб турмуш шароитларини таъминлаш.

Кўрсатиб ўтилган истакларни муваффақиятли амалга ошириш учун тадбиркор бир қатор изчил ҳаракатларни амалга ошириши керак. Бу ҳаракатлар танлаб олинган ишлаб чиқариш жараёнини ташкил қилиш шаклларига боғлиқ. Шу муносабат билан тадбиркор ўз фаолиятини ташкил қилишнинг қуйидаги иккита таркибий қисмини таҳлил қилиши керак:

- бозор ва унда вужудга келадиган вазият;
- ишлаб чиқариш тузилмаси.

Иш муҳитини таҳлил қилишда тадбиркор бу қисмлар ўртасида ўзаро алоқалар ўрнатишнинг самарали усулини топиши керак. Аммо, бунга эришиш қийин. Чунки, биринчидан, иккала таркибий қисмлар сифати турлича. Бозор динамик ўзгарувчан механизмдан иборат. Унга доимо кузатиладиган талаб, таклиф, нарх, рақобат шароитларининг ўзгариши хосдир. Шу билан бир вақтда ишлаб чиқариш тузилмаси консерватив, кам ўзгарувчан. Ишлаб чиқариш дастурлари ҳар кунлик ўзгаришларни кўзда тутмайди. Иккинчидан, бозор ва ишлаб чиқариш фазо ва вақтга бўлинган. Фазовий бўлиниш шуни билдирадики, бозордаги ўзгаришлар ишлаб чиқариш тузилмасидаги худди шундай ўзгаришларни келтириб чиқара олмайди. Бу ҳолат вақт бўйича бўлиниш билан ҳам чуқурлашади, тадбиркор ишлаб чиқариш дастурини шакллантиради ва уни бозор-даги вазият ҳақидаги ахборотлар билан асослайди. Аммо дастурни бажариш маълум бир вақтни талаб қилади, шу вақт ичида бозорда жиддий ўзгаришлар рўй бериши мумкин. Бунинг натижасида ишлаб чиқарилган товар ёки хизматлар бозорда керак бўлмай қолиши мумкин. Шунинг учун тадбиркор муҳим қарорларни қабул қилиш учун асос бўлиб хизмат қилувчи маркетинг тадқиқотлари бозорда вазиятнинг ривожланиш башоратига асосланиши керак.

Қарор қабул қилиш, масъулиятни зиммасига олиш каби функциялар тадбиркорликни бошқариш фаолияти билан боғлайди. Шунинг учун ҳам тадбиркорни менежердан ажратмоқ зарур. Буларнинг ҳар бири ўзига хос функцияларни бажаради. Бир томондан тадбиркорлик фаолиятининг мазмуни бошқариш фаолиятидан кенгроқ бўлса, бошқа томондан ҳар бир ишбилармон ҳам менежмент функцияларини бажара олмайди. Менежмент асосларига бағишланган китобда бу ҳақда яхши фикр билдирилган: «Шахсий таваккалчилик, молиявий имкониятга бўлган муносабат, тинимсиз қаттиқ меҳнат қилиш каби хусусиятларга эга бўлган тадбиркор йириклашиб

бораётган корхонани бошқариб кетади, деган гап эмас»⁶.

Менежернинг «шаклланмаган тузилмани шакллантириш» қобилияти иши юришиб кетаётган ишбилармонга доимо ҳам хос бўлавермайди. Шу сабабли йирик корхоналар раҳбариятига менежерлар келмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, бугунги шароитда «тадбиркор» тушунчаси «менежер» тушунчасига жуда яқин туради. Шу билан бирга, тадбиркор мулкдор бўлса, менежер бошқарувчидир. Амалда эса, аксарият мулкдорлар менежер функциясини бажаради, қатор менежерлар эса ўзлари бошқариб турган ишлаб чиқариш корхоналарига эга бўлиб қолмоқда.

«Тадбиркорлик» тушунчаси тадбиркорнинг энциклопедик луғатида қуйидагича таърифланади:

Тадбиркорлик – (ингл. ентерприсе) шахсий даромад, фойда олишга қаратилган фуқароларнинг мустақил фаолияти. Бу фаолият ўз номидан, ўз мулккий масъулияти ва юридик шахснинг юридик масъулияти эвазига амалга оширилади. Тадбиркор (фрн. ентреpreneур) қонун томонидан тақиқланмаган барча хўжалик фаолияти, шу жумладан, воситачилик, сотиш, сотиб олиш, маслаҳат бериш, қимматбаҳо қоғозлар билан иш олиб бориш билан шуғулланиши мумкин.

Тадбиркорлик шахсий ва ижтимоий фойдаларни кўзлаган ҳолда даромад олиш учун сарфланаётган маблағ билан боғлиқ фаолиятдир. Тадбиркорликка берилган ушбу таъриф батафсиллиги билан ажралиб туради. Бу таърифда тадбиркорлик фақат маълум фаолият билан шуғулланиш эмас, балки бевосита фаолият кўрсатишдан иборатлиги таъкидланган. Тадбиркорликка берилган қатор таърифларда энг муҳим ҳолат, яъни шахсий даромад билан ижтимоий фойданинг яхлитлик хусусияти кўрсатилмаган.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, тадбиркорликнинг муҳим хусусиятларига қуйидагилар киради:

- хўжалик фаолияти олиб бораётган субъектларнинг мустақиллиги ва эркинлиги. Ҳуқуқий меъёрлар чегарасида ҳар бир тадбиркор у ёки бу масала юзасидан мустақил қарор қабул қилиши мумкин.

- иқтисодий манфаатлилик. Тадбиркорликнинг асосий мақсади максимал даражада даромад олишни кўзлаб, жамият тараққиётига ҳам ўз ҳиссасини қўшишдир.

- хўжалик таваккалчилиги ва масъулият. Ҳар қандай ҳисоб-китобда ҳам ноаниқлик ва таваккалчилик бўлиши мумкин.

Тадбиркорликни шакллантириш учун иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий ва бошқа муайян шароитлар яратилиши керак. Иқтисодий шароитларга қуйидагилар киради: товарга бўлган таклиф ва талаб; харидор сотиб олиши учун товар турларининг мавжудлиги; харидор сотиб олиши учун керак бўлган пул ҳажмининг мавжудлиги; ишчиларнинг маошига, яъни сотиб олиш имкониятига таъсир кўрсатувчи ишчи жойларининг, ишчи кучларининг ортиқчалиги ёки етишмовчилиги.

Пул ресурсларининг мавжудлиги ва улардан фойдаланиш

⁶ М.Х. Мескон, М.Альберт, Ф.Хедуори. Основы менеджмента. М., 1992.44-бет.

имкониятлари, киритилган капиталдан олинаётган даромад миқдори ва ўз ишбилармонлик операцияларини молиялаштириш учун олинмоқчи бўлган кредит миқдори иқтисодий шароитга таъсир этади.

Бу ишларнинг барчаси билан бозор инфратаркибини ташкил қилган турли хилдаги ташкилотлар шуғулланади. Тадбиркорлар шундай ташкилотлар билан алоқа ўрнатиб, тижорат операцияларини амалга оширади. Молия хизматини кўрсатувчи банклар, хом ашё, материаллар, ярим тайёр маҳсулотлар, ёқилғи, энергия, машина ва ускуналар, инструментлар билан таъминловчилар; товарни харидорга етказувчи улгуржи ва чакана савдогарлар; касбий, юридик бухгалтерия хизматларини, воситачилик хизматини кўрсатувчи фирма ва корхоналар; ишчилар кучини ёллашда ёрдам берувчи ишга жойлаш агентликлари; ишчи ва мутахассис хизматчиларни тайёрлаётган ўқув юртлари; реклама, транспорт, суғурта агентликлари; алоқа ва ахборотни узатиш воситалари ушбу ташкилотлар тизимини ташкил этади.

Тадбиркорликнинг шаклланиши иқтисодий ва ижтимоий шароит билан чамбарчас боғлиқ. Тадбиркорлик шаклланишининг иқтисодий шароитига ижтимоий шароит яқин туради. Ижтимоий шароит, аввало, харидорларнинг диди ва модага жавоб бера оладиган товарларни сотиб олишга интилиши билан белгиланади. Турли босқичларда ушбу талаб ўзгариб туриши мумкин. Бунга ижтимоий-маданий муҳитга боғлиқ бўлган ахлоқий ва диний меъёрлар жиддий таъсир кўрсатади. Ушбу меъёрлар харидорларнинг турмуш тарзига ва у орқали товарларга бўлган талабига бевосита таъсир этади. Ижтимоий шароит шахснинг ишга бўлган муносабатига ўз таъсирини ўтказди, бу эса, ўз навбатида, бизнес таклиф этаётган маошнинг миқдорига, меҳнат шароитига бўлган муносабатга таъсир этади.

Тадбиркорлик фаолиятининг шаклланишида ишбилармон ходимларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш, малакасини ошириш масалаларини ҳал этиш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун тадбиркорлик фаолиятини олиб боришнинг замонавий услубларини ўрганишни ташкил этиш, ходимларни ўқитиш ва қайта ўқитиш, уларни ривожланган мамлакатларга малака ошириш учун юбориш, ишбилармонларни ўқитиш учун ўқитувчиларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш ишларини ташкил этиш, тадбиркор сектори учун ходимларни танлаш бўйича маслаҳат марказларини очиш керак.

Ҳар бир тадбиркорлик фаолияти тегишли ҳуқуқий муҳитда кечади. Шунинг учун керакли ҳуқуқий шароит яратиш катта аҳамиятга эга. Бу нарса биринчи навбатда тадбиркорлик фаолиятини тартибга келтирувчи фармонлар ва тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай шароит яратиб берувчи қонунларнинг мавжудлиги, яъни корхоналарни рўйхатдан ўтиш жараёнининг қисқа ва оддий бўлиши; тадбиркорликни давлат бюрократизмидан ҳимоя қилиш; солиқ қонунчилигини такомиллаштириш; Ўзбекистон ва чет эл ишбилармонларининг ҳамкорлик фаолиятини ривожлантиришдан иборатдир. Шу билан бирга бунга кичик тадбиркорлик ишларига кўмаклашиш ҳудудий марказларини ташкиллаштириш, статистика шакли ва ҳисоб-китобини такомиллаштириш киради. Тадбиркорлик фаолиятининг ҳуқуқий қафолати масаласи билан боғлиқ масалаларни ҳал этиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

АҚШнинг тадбиркорлик соҳасида кўп йиллар мобайнида қўллаб келаётган қонунлар тизими бунга мисол бўла олади. Улардан бир нечасига эътибор берайлик (2.1-жадвал)⁷:

Давлатнинг ишбилармонлик фаолиятини тартиблаштириш кераклигини асослаб берар экан, Ф.Котлер ушбу қонунлар пайдо бўлишининг уч асосий сабабларини кўрсатиб берди:

- фирмаларни бир-биридан ҳимоя қилиш зарурлиги. «Тадбиркорлар бир овоздан рақобатни мақтайдилар, лекин уларнинг манфаати рақобат билан тўқнаш келганда уни бартараф қилишга ҳаракат қиладилар⁸».

Шундан келиб чиқиб, «фирром рақобат» нинг олдини олиш қонунлари пайдо бўлди:

- виждонсиз амалиётдан истеъмолчиларни ҳимоялаш зарурлиги.

2.1-жадвал

АҚШда тадбиркорлик соҳасида узок йиллар мобайнида амал қилаётган қонунлар тизими

Қонунлар	Қонунларнинг асосий моҳияти
Трестларга қарши Шерман қонуни (1890 й.)	а) монополия ёки монополиялаштиришни тақиқлаш; б) штатлараро ёки ташқи савдони чеклашга қаратилган турли хилдаги шартнома, келишув ва бирлашмаларни таъқиқлаш.
Озиқ-овқат маҳсулотлари ва медицина препаратларининг сифатлилиги	Штатлараро савдо-сотиққа қалбакилаштирилган ёки марка ёпиштирилмаган маҳсулотларни ишлаб чиқариш, ташиш, сотишни тақиқлаш. Бу қонун 1938 йилда озиқ-овқат, дори-дармон ва косметика воситалари ҳақидаги Федерал қонунига
Федерал савдо комиссияни таъсис этиш ҳақидаги қонун (1954 й.)	«Савдода рақобатнинг виждонсизлик услуги ноқонунийлиги» ни текширувчи идорани-комиссияни таъсис этишни назарда тутди.
Клейтон қонуни (1914 й.)	Амалий фаолиятнинг айрим турларини тақиқ етувчи Шерман Қонунига кўшимча киритилди (нархларни кам-ситиш турларини аниқлаш, шартномага ҳамкор ҳаракатини чекловчи моддани киритиш, сотишнинг чеклаш тажрибасини қўллаш, бошқа корпорациялар
Уилер Ли қонуни (1938 й.)	Рақобатга зарар келтириш ёки келтирмасликдан қатий назар нопок, фириб ҳаракат ва усулларни тақиқлаш; озиқ-овқат, дори-дармон рекламаси устидан Федерал

⁷ Предпринимательство: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.Я.Горфинкеля, проф. Г.Б.Поляка, проф. В.А.Швандара. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2001. 18-бет.

⁸ Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 2000. –с.168.

Товарнинг асслиги унинг ўрама ва маркасида акс этиши ҳақидаги қонун (1066-й)	Кенг истеъмол товарлар ўрама ва маркасида қоида жорий этилиши ўрама ичида нима борлигини, ишлаб чиқарган шахс номини ва ўрама ичидаги нарсанинг аниқ миқдорини кўрсатишни талаб қилади.
Истеъмол товарларнинг хавфсиз бўлишлиги ҳақидаги қонун (1070-й)	Истеъмол товарларнинг хавфсиз бўлиши билан боғлиқ муаммолар бўйича комиссия таъсис этилиши ва унга истеъмол товарларига нисбатан хавфсизлик стандартларини қўллаш ва ушбу стандартларга риоя қилиниши талаб қилинади.
Қарзларни виждонан ундириб олиш ҳақидаги қонун (1078-й)	Қарзларни ундириб олишда одамларни кўрқитиш, таъқиб қилиш, аёвсизларча муносабатда бўлиш, тухмат қилиш ноқонуний деб эълон қилинди.

Шундан келиб чиқиб, назоратсиз қолиб, сифатсиз товар чиқараётган, рекламада ёлгон ахборот бераётган, ўраш ва нарх ёрдамида алдаётган фирмаларга қарши қаратилган қонунлар жорий этилди.

Ҳар қандай тадбиркорлик маълум бир ҳудудда: мамлакат, вилоят, шаҳар ёки қишлоқ миқёсида олиб борилади. Тадбиркорлик фаолиятини самарали олиб бориш учун маълум бир ишчи муҳити бўлиши керак.

Бундай муҳит айрим ҳудудлар миқёсида мужассамланиб, ўзида ишбилармонлик функцияларини амалга оширишни мужассамлантирган. Умумий ҳолда тадбиркорлик муҳити асосан қуйидаги тўртта омил: ҳуқуқий, сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий омилларнинг ўзаро боғлиқлиги натижасида амалга оширилади. Улар ижобий ёки рағбатлантириш кўринишида ҳам шаклланиши мумкин. Ушбу ҳолда мамлакат ёки минтақадаги мавжуд шарт-шароитлар тадбиркорлик фаолиятини олиб бориш учун мос бўлади. Чунки, бундай муҳит тадбиркорга амалга ошираётган ишларининг натижалари қандай бўлишини олдиндан кўра билишига кенг имконият туғдиради. Тадбиркорнинг ўз иши натижаларини олдиндан кўра билиши таваккаллик тушунчасига тескари ҳолда ифода этилади. Агар тадбиркор маълум бир муҳитда таваккалчилик асосида фаолият кўрсатаётган бўлса, у ҳолда у ўзгарувчанлик, барқарорсизлик, таваккалчилик билан тавсифланади. Бундай муҳит юқорида келтирилган ижобий муҳитга тўғри келмайди. Амалда кўп ҳолларда тадбиркорлик муҳитининг маълум бир омили тадбиркорнинг иш натижаларига асосий таъсир кўрсатади, деб бўлмайди. Чунки, тадбиркорни кўпроқ тадбиркорлик муҳитини белгиловчи омилларнинг ўзаро боғлиқлиги қизиқтиради.

Юқорида таъкидлаб ўтилган омиллардан ҳуқуқий омиллар асосий омил бўлиб ҳисобланади, чунки тадбиркорлик фаолиятини олиб бориш учун тадбиркорлик муҳитида амалга оширилиши мумкин бўлган ўйинлар қоидасини кўрсатиб беради. Ўйинлар қоидаси тушунчаси рухсат этилган ва амалга оширилаётган иш (ҳаракат)ларни ўз ичига олади. Рухсат этилган иш (ҳаракат)ларга нисбатан ўйин қоидалари турли шаклда намоён бўлади. Ўйин қоидалари нима қилиш мумкин-у нима қилиш мумкин эмас тамойили

асосида ишлаб чиқилиши мумкин. Бу қоидаларда тадбиркорлик фаолиятини олиб бориш йўлидаги барча чэгара ёки чекловлар яққол кўрсатилиб берилиши керак. Умуман олганда, ҳуқуқий омил – тадбиркорлик фаолиятини юритиш йўлидаги барча қонунлар (солиқ, ер, меҳнат муносабатлари) ва йўриқномалар мажмуи бўлиб, тадбиркорлик фаолиятини тартибга солиди ҳамда тадбиркорнинг иқтисодий жараёндаги бошқа субъектлар билан муносабатини мужассамлантиради.

Ҳуқуқий базанинг тўлиқ ёки бир меъёردа юритилмаслиги тадбиркорлик фаоллиги даражасига катта салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасида амалиётда тадбиқ қилинаётган иқтисодий ислохотларнинг асосини ташкил қилаётган бир бутун ҳуқуқий база мавжуддир.

Ҳуқуқий омилнинг тавсифига «ҳуқуқий маданият» тушунчаси ҳам киради. Бунинг остида миллатнинг қонунларга тўлиқ риоя қилиши, яъни инсонларнинг онгида қонунлар талабини бажариш керак деган тушунчанинг бўлиши тушунилади. Агар, керак бўлган барча қонунлар қабул қилинса-ю, лекин улар амалда ишламаса ёки тадбиқ қилинмаса, бундай жамиятни қонунларга бўйсунувчан деб бўлмайди ва буни тадбиркор ўз фаолиятини юритишда эътиборга олиши шартдир.

Сиёсий омил тадбиркорлик жараёнида бўлаётган барча ҳодисаларга давлатнинг муносабатини ва уларга давлатнинг таъсирини белгилаб беради. Давлатнинг тадбиркор фаолиятига қай даражада таъсир кўрсатиши ёки аралашishi кераклиги ҳам сиёсий омил тушунчасига киради. Бундай аралашishi олдиндан белгиланмаган ёки белгиланган бўлиши мумкин. Умуман олганда, тадбиркорлик фаоллиги даражасига давлатнинг муносабати рағбатлантириш ёки қўшилишмаслик кўринишида намоён бўлади.

Ҳар бир мамлакатда тадбиркорликнинг ривожланишига ундаги сиёсий тизимнинг барқарорлиги катта таъсир кўрсатади. Агар сиёсий тизим барқарор бўлмаса, тадбиркорлар катта инвестицияларни жалб қилмасдан юқори даражадаги фойда олиш мақсадида кичик муддатга мўлжалланган турли хилдаги операцияларни амалга оширишга ҳаракат қилишади. Сиёсий аҳволнинг барқарорлиги тадбиркорга ўз фаолиятини стратегик жиҳатдан лойиҳалаштириш, яъни узоқ муддатга мўлжалланган ишларни амалга ошириш имконини беради.

Ижтимоий омил бошқаларга нисбатан ўзининг таркиби жиҳатидан анчагина мураккаб ҳисобланади. Шунинг учун ҳам унинг таркиби кўпгина элементлардан таркиб топади. Агар тадбиркор уларни эътиборга олмаса, келгусида салбий натижаларга олиб келиши мумкин. Қуйидагилар бу омилнинг асосий элементлари ҳисобланади:

- жамиятда мафқуранинг ҳолати;
- миллий урф-одатлар;
- миллатнинг маданий ва маиший одатлари;
- атрофдаги кишиларнинг тадбиркор ва тадбиркорлик фаолиятига бўлган муносабати;
- давлатнинг тадбиркор ва тадбиркорлик фаолиятига бўлган

муносабати.

Иқтисодий омил бозордаги рақобатни ва нарх-наво ҳолатини ўзида акс эттиради. Нарх-наво тизими, ўз навбатида, нархларнинг даражаси, ишлаб чиқариш жараёнига тадбиркор томонидан жалб қилинаётган ишлаб чиқариш омиллари, ишчи кучи, кредит ставкаси миқдори ҳамда солиқ ва мажбурий тўловларни ўз ичига олади. Бунда бозордаги рақобат шарт-шароитлари сифат ва миқдорий жиҳатдан таҳлил қилиб чиқилади.

Тадбиркорликни давлат томонидан маълум бир шарт-шароитлар яратилгандагина амалга ошириш мумкиндир. Унинг таркиб топиши авваламбор жамиятдаги маълум бир вазиятнинг вужудга келиши билан боғлиқ бўлиб, ундаги сиёсий ва иқтисодий вазият тадбиркорлик фаолиятини таркиб топтиришга йўналтирилган бўлади.

Тадбиркорлик фаолиятининг келажаги тадбиркорлик муҳити билан белгиланади, у эса жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий вазиятни акс эттиради. Ижтимоий-иқтисодий вазиятга иқтисодий мустақиллик, тадбиркорлар синфи, иқтисодий алоқаларда бозорнинг устуворлиги, тадбиркорлик капиталини мужассамлантириш шароитининг мавжудлиги ва керак бўлган ресурсларни ишлатиш киради.

Тадбиркорликнинг ижтимоий мустақаллик даражаси бозорда вужудга келаётган мустақил корхона ва ташкилотлар сони билан тавсифланади.

Тадбиркорлик муҳитини шакллантириш бошқариладиган жараён дир. Лекин бошқариш усуллари маъмурий ёки директив кўринишида бўлиши мумкин эмас. Уларнинг асосий тадбиркорлик фаолияти субъектларига таъсир қиладиган чоралардан эмас, балки шундай субъектларнинг таркиб топиши йўлида қулай шарт-шароитларни яратишдан иборат бўлиши керак.

Тадбиркорлик муҳитини таркиб топтириш кўп жиҳатли жараён бўлиб, у ўз ичига қуйидаги таркибларни қамраб олади:

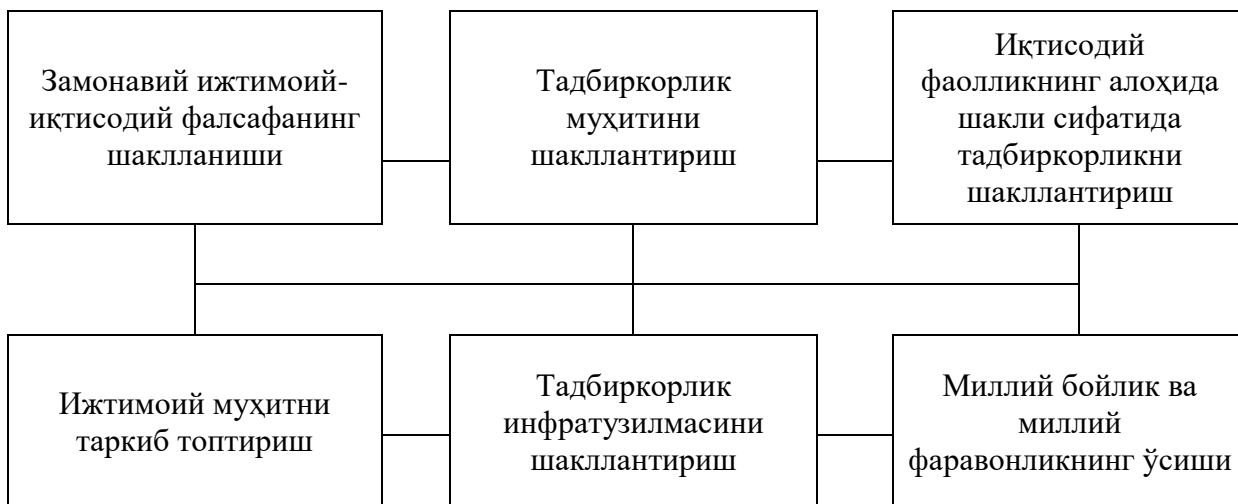
- ижтимоий, иқтисодий ва ижтимоий-иқтисодий фалсафанинг ҳамда улар билан боғлиқ бўлган жамият аъзолари психологиясининг ўзгариши;
- тадбиркорликни рағбатлантирувчи миллий дастур қабул қилиниши.

Тадбиркорликни ривожлантиришнинг асосий мақсади мамлакат иқтисодий ўсишининг қўшимча манбаи сифатида ижтимоий муаммоларни бартараф этишда катта рол ўйнайди, бандлик муаммоларини ҳал этиш, миллий бойликни ўстириш ва миллатнинг фаровонлиги учун хизмат қилади. (2.1-расм.)

Ҳозирги шароитларда тадбиркорлик муҳитини таркиб топтириш нафақат миллий, балки халқаро муаммолардан ҳисобланади. Мавжуд бўлган мамлакатлараро гуруҳларда, масалан, Европа Иттифоқи миқёсида ягона тадбиркорлик муҳити вужудга келмоқда. Бу дегани тадбиркорлик фаолиятини юритиш Европа жамиятига кирувчи барча мамлакатларда бири-бирига ўхшаб кетмоқда.

Иқтисодий фаоллик ва мустақилликнинг муҳим шакли бўлмиш тадбиркорлик республикамизда бандликнинг аниқ шаклини ва янги иш жойларини барпо этиш йўлида энг ривожланган давлатлар томонидан қўллаб-қувватланиб келинмоқда. Тадбиркорликнинг давлат томонидан

кўллаб-қувватланиши бир неча йиллар мобайнида маслаҳатлар бериш, молиявий ёрдам кўрсатиш ёки солиқлар тўлашда тадбиркорлар учун маълум бир имтиёзлар берилишида акс этмоқда.

2.1-расм. Тадбиркорлик муҳитининг шаклланиши

Тадбиркорлик муҳити мамлакатнинг ривожланиши асосини ташкил қилади ва ишбилармон кишиларнинг фаолият мазмунини белгилаб беради. Турли мамлакатларда тадбиркорлик муҳити турличадир. Ривожланган мамлакатларда бундай муҳит ўзининг қулайлиги ҳамда иқтисодий жараёнларнинг юқори даражада унумли ташкил қилиниши билан ажралиб туради.

Иқтисодий жараёнлар қанчалик унумли бўлса, жамият моддий ва маънавий жиҳатдан шунчалик юқори даражада бўлади. Иқтисодий жараёнларнинг самараси амалда фаолият кўрсатаётган тадбиркорларнинг сони ва сифати ҳамда шу фаолият билан шуғулланмоқчи бўлган кишилар сони билан белгиланади. Бу, ўз навбатида, тадбиркорлик ишига янги тадбиркорларни жалб қилиш, иқтисодиётни эркинлаштириш ва тадбиркорлик муҳити даражаларига боғлиқдир. Охиргиси тадбиркорлик фаолиятига давлатнинг аралашини даражасига боғлиқ. Давлат шундай шарт-шароитлар яратиб бериши керакки, унда тадбиркорларнинг ва тадбиркор бўлмоқчи бўлганларнинг қизиқиши, хоҳиши ва интилишлари максимал даражада ўз ифодасини топсин. Жаҳон тажрибаси ҳам иқтисодий жиҳатдан ривожланишга эришган мамлакатларда тадбиркорлик учун барча қулайликлар яратиб берилганлигини кўрсатмоқда.

Бизнесни самарали юритиш унга ташқи муҳитдан аралашини ёқтирмайди. Бизнесни юритишда ташқаридан озгина аралашув бўлса, унинг емирилишига олиб келмаса ҳам тадбиркорлик таркибларининг фаолият кўрсатишига салбий таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам давлат иқтисодиёт учун керакли бўлган барча шарт-шароитларни яратиши ва тадбиркорлар учун кўпроқ эркинлик бериши керак. Шунга асосланган ҳолда иш олиб бораётган Ўзбекистон жаҳон иқтисодиётида ўзининг муносиб ўрнини топмоқда.

Юқоридагиларни ҳисобга олиб, тадбиркорлик муҳитини яратиш билан боғлиқ бўлган омиллар гуруҳларга ажратилган ва шу асосда унинг шаклланиш ва ривожланиш механизмининг ташкилий-иқтисодий модели яратилган.

Тадбиркорлик муҳитига таъсир этувчи омилларни қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

- аниқ бир маҳсулотга истеъмолчиларнинг тўлов қобилияти. Бунда бозордаги мавжуд ҳақиқий талаб билан кутилаётган талаб фарқланади.

Агар, маҳсулот (товар) ўзининг хусусиятлари билан аввалгиларидан ажралиб турса, унга бўлган талаб маркетинг усуллари билан аниқланади:

- таваккалчилик ва бозордаги хатарларни ўз зиммасига олиб, мулк жавобгарлиги асосида иш юрита оладиган тадбиркорлар. Улар ўз мулки, билим ва сармоясини самарали ишлата олувчи юқори малакали ва маълум бозор вазиятларига мослаша олиш қобилиятига эга бўлишлари керак;

- сармоёга эга бўлган инвесторлар. Бунга жисмоний шахслар ёки эркин сармоёга эга корхоналар, ташкилотлар ҳамда тадбиркорларнинг ўзлари ҳам киради. Улар бир қанча тоифани ташкил қилади: банклар, жамғармалар, суғурта компаниялари, давлат ташкилотлари, чет эл инвесторлари ва бошқалар;

- тадбиркорлик фаолиятини бир меъёردа олиб бориш имконини берувчи инфратузилмалар. Улар қаторига молия-кредит, аудит, маркетинг, консалтинг, ахборот, суғурта ва шу каби хизматлар кўрсатувчи ташкилотлар киради;

- қарор қабул қилиш тизими. Бу тизим таркибига аввало, бизнеснинг ишончлилиги ва самарали бўлишини баҳолаш имконини берувчи мезонлар, усуллар тўплами киради. Тадбиркор бу тизим орқали ўз иши натижасини текшириш имконига эга булиши керак.

Шу омилларнинг тизимли ва ўзаро ҳаракат қонуниятлари тадбиркорликни фаоллаштиради ва у хўжалик механизми орқали амалга оширилади. Натижада, айрим ҳудуд ва тармоқларда янги корхоналар, ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва бошқа тадбиркорлик объектлари вужудга келади. Бундай фаолиятлар тадбиркорнинг билими, сармоялар, бозор талаби, давлат ва бошқа ташкилотларнинг ўзаро манфаатли ҳаракати туфайли фаоллаша боради ва бозорга мослашади.

Ишбилармонлик муҳитини таҳлил қилиш жараёнида тадбиркор ҳар бир миллатнинг анъаналари, урф-одатлари, қандай озик-овқатларни истеъмол қилиши ва қандай буюмларни кийишини инобатга олиши мақсадга мувофиқдир. Бундан ташқари халқнинг тўлов қобилиятини билиш ҳам катта аҳамият касб этади. Ушбу омил истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни ташкил қилишда катта рол ўйнайди. Тадбиркор шу омилни ҳар томонлама таҳлил қилишда ўз мамлакатига бозор вазиятини ҳамда ушбу маҳсулотни келажакда экспорт қилиш мумкин бўлган қўшни мамлакатлар бозорини ҳам кўриб чиқиши керак.

Ҳар бир тадбиркор ўзини ўраб турган муҳитга қўшилиб кетиши учун ишни унинг таҳлилидан бошлаши лозим. Тадбиркорлик муҳитини таҳлил

қилишда тадбиркор маълум бир чегарада касбий фаолият кўрсатиш учун қандай иқтисодий манфаатини амалга ошириши мумкинлигини белгилаб олиши керак. Иқтисодий манфаатни амалга ошириш, авваламбор тадбиркорнинг ўз ишини ташкил қилганлик даражасига боғлиқ бўлади. Ўз ишини ташкил қилганлик эса тадбиркорнинг маълум бир ишбилармонлик муҳитига мустақил кириши билан белгиланади.

Тадбиркор маълум бир тадбиркорлик муҳитига киришар экан, диққат-эътиборини фақат ўз ғояларини амалга оширишга эмас, балки қандай қилиб инвесторларнинг маблағларини тадбиркорлик фаолиятига жалб қилишга ҳам қаратиши керак.

Тадбиркорнинг ўз ишини ташкил қилишидаги асосий вазифа, аввало, ўз ғояларини маълум бир муҳитга тадбиқ қилиш учун керакли бўлган бирламчи капитални барпо қилишдан иборатдир.

Тадбиркорлик ғоясини амалга ошириш учун ишлаб чиқариш жараёнининг мавжудлиги талаб қилинади.

Тадбиркор ишбилармонлик ғояларига ва мақсадларига тўғри келадиган ва жалб қилинган капиталнинг ҳажмидан келиб чиққан ҳолда янги ишлаб чиқариш таркибини шакллантиради. Агар тадбиркор ўз ғоясининг ташаббускори ва инвестори сифатида иштирок этаётган бўлса, фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий шаклини, корхона учун қўшаётган ўз хиссасини олдиндан белгилаб олиши керак. Шундай қилиб, тадбиркорнинг ўз ишини ташкил қилиш тамойили жамият учун янги ишлаб чиқариш таркибини шакллантириш ва унда ўзининг қай даражада иштирок этишини белгилаб олишдан иборатдир.

Ўз ишини тўғри ташкил қилиш тадбиркорликнинг асосий омилларидан ҳисобланади. Шунинг учун ҳам тадбиркор бу феноменни барпо қилувчи барча қисмларни ҳар томонлама эътиборга олиши керак. Тадбиркор фаолиятининг бу жиҳатларини ўрганишда унинг фаолияти кетма-кетлигини кузатиш алоҳида аҳамият касб этади. Бунда тадбиркорнинг асосий ҳаракатлари кетма-кетлиги қуйидагича бўлиши мумкин:

- биринчидан, бизнес ғоясини ишлаб чиқиш;
- иккинчидан, ишбилармонлик муҳитини чуқур ўрганиб чиқиш;
- учинчидан, тадбиркорнинг иқтисодий манфаати билан бизнес ғоясининг ўзаро тўғри келиши, тадбиркорлик ғояси билан тадбиркорлик муҳитининг ўзаро мувофиқлиги;
- тўртинчидан, ғояни амалга ошириш учун керакли бўлган капитал ҳажмини белгилаб олиш;
- бешинчидан, бизнес ғояни амалга ошириш учун керак бўлган корхона ёки ташкилотни таркиб топтириш.

Ҳар бир тадбиркорлик фаолиятининг асосини маълум бир ғоя ташкил қилади. Бу ғоялар оддийлиги билан ажралиб туради: кимдир товарни янгича жилдлаш ғоясини беради, бозорда мавжуд бўлган товарга янгиликлар киритади ва шу асосида унга бўлган талаб даражасини оширишга ҳаракат қилади ва ҳоказо.

Ишбилармонлик ғояси кўпинча ўз профессионал фаолиятида

мустақилликка эришиш ва қўшимча фонда олиш иштиёқида бўлган кишиларда пайдо бўлади. Бунинг учун киши иқтисодий жараёнларни ҳар томонлама таҳлил қилиб, ундаги мавжуд бўлган етишмовчиликларни аниқлаб, унга ўз фаолиятини йўналтириши лозим.

Агар тадбиркорда ўз бизнесини ташкил қилиш юзасидан бирон бир ғоя мавжуд бўлса, у ҳолда у ишбилармонлик муҳитини ўз ғояси ва иқтисодий манфаати билан мутаносиблик даражасини таҳлил қилиши керак.

Аввало, тадбиркор маълум бир муҳитда аниқ ғояни амалга ошириш шаклини белгилаб олиши керак. Бундай шаклларнинг тури жуда хилма-хилдир. Тадбиркорлик вазифалари якка ҳолда ва гуруҳ бўлиб амалга оширилиши мумкин. Қандай шаклларни танлаш ғояга ҳамда тадбиркорлик муҳитига боғлиқдир.

Тадбиркорлик муҳити ва ғоясини ҳар томонлама таҳлил қилиш шу ғояни амалга ошириш учун керак бўлган капитал миқдорини белгилаб олишга ёрдам беради. Бунда тадбиркор банкдан ёки бизнес-фонддан кредит олиши учун бизнес-режа ёки техник-иқтисодий асосни (ТИА) ишлаб чиқишига тўғри келади.

Бизнес-режада тадбиркор ишбилармонлик ғоясига таянган ҳолда товарлар ёки хизматлар ишлаб чиқариш учун керак бўлган шарт-шароитларни амалга оширишнинг барча харажатлари қанча қийматни ташкил этишини ақс эттиради. Ушбу ҳолда гап керак бўлган бирламчи капитал ҳажмини белгилаш, тадбиркорлик ғоясини амалга ошириш учун жалб қилиниши лозим бўлган молиявий ресурсларни аниқлаш ҳақида кетмоқда.

Тадбиркорлик ғоясини маълум бир муҳитда амалга ошириш мумкинлиги аниқланиб, ишни ташкил этиш бўйича керак бўлган молиявий маблағларни олиш манбаи танлангандан кейин тадбиркор ўз фаолиятини уч йўналишга қаратмоғи лозим.

Биринчи йўналиш – ишлаб чиқариш жараёнлари ва тадбиркорлик таркибларини бошқариш. Тадбиркорлик фаолиятининг ушбу йўналиши менежмент тамойилларининг тури сифатида мустақил ривожланади. Тадбиркор менежментнинг асосий тамойилларини яхши ўзлаштирган бўлиши ва замонавий менежер бўлмоғи лозим.

Ишлаб чиқаришни бошқариш ҳеч қачон тадбиркорнинг бошқа йўналишларидан ажратилган ҳолда олиб борилиши мумкин эмас: у ишлаб чиқаришни фақат истеъмолчилар учун ташкил қилади. Шунинг учун ҳам тадбиркор фаолиятининг **иккинчи йўналиши** бозорни ҳар томонлама ўрганишдир. Бозорда бўлаётган жараёнларни таҳлил қилмасдан туриб тадбиркорлик фаолиятини самарали олиб бориш мумкин эмас.

тадбиркорлик, унинг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш билан боғлиқ бўлган жараёнларни тизимли таҳлил қилиш, башоратлаш ҳамда қарор қабул қилишга асос бўлади.

Назорат учун саволлар:

1. Қишлоқ хўжалиги корхоналарини бошқариш тизими нималардан

иборат?

2. Қишлоқ хўжалигининг республика иқтисодиётида тутган ўрни, аҳамияти қандай намоён бўлади?

3. Қишлоқ хўжалигида ислохотларни амалга оширишнинг ҳуқуқий ва меъёрий асослари нималардан иборат?

4. Тадбиркорлик муҳитининг шаклланиши қандай намоён бўлади?

Адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 октябрдаги “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш.

3. Умурзаков У.П., Тошбоев А.Ж., Рашидов Ж.Х., Тошбоев А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежмент.Т.: “Иқтисод-молия”, 2018. -264 б.

4. Юсупов Э.Д., Кушаров З.К. Менежмент назарияси, услубий қўлланма, Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-манбаа уйи», 2019. Б. 356.

5. Юсупов Э.Д., Кушаров З.К., Сиддиқов З.Т., Алиева Н.А. Агроконсалтинг, услубий қўлланма, Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-манбаа уйи», 2019. Б. 565.

6. Юсупов Э.Д., Мардиев Н. Қишлоқ хўжалигида инвестицион жфараёнларни бошқариш. Ўқув қўлланма.-Тошкент.: 2020.- 388 б.

Интернет саҳифалари:

1. www.edu.uz.
2. www.ictcouncil.gov.uz.
3. www.bimm.uz
4. www.Ziyonet.uz.
5. www.infocom.uz.
6. www.agro.uz

2-мавзу. Агробизнесда ресурслардан самарали фойдаланиш.

Режа:

1. Агробизнесда ер ресурсларидан фойдаланишни ташкил этиш ва бошқариш
2. Агробизнесда сув ресурсларидан фойдаланишни ташкил этиш ва бошқариш
3. Агробизнесда ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали

1. Агробизнесда ер ресурсларидан фойдаланишни ташкил этиш ва бошқариш

Қишлоқ хўжалигининг ер ресурслари - бу қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ишлаб чиқаришда хусусий мулк сифатида эгалик қилишга ва фойдаланишга ажратилган ер майдонларидир. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг моддий асоси сифатида ер ресурслари ишлаб чиқаришнинг умумий омили бўлиб, тармоқдаги бошқа ишлаб чиқариш ресурсларини бирлаштириш учун моддий асос ҳисобланади. Чунки ер қишлоқ хўжалигида бош ишлаб чиқариш воситаси ҳамда меҳнат предмети ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш восита сифатида ердан фойдаланишда унинг бир қанча хусусиятлари мавжуд:

- ер қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш воситаси. Бошқа соҳаларда ер жой вазифасини бажариб келмоқда.

- ер майдонининг чекланганлиги ва такрор ишлаб чиқарилмаслиги. ер табиатан чекланган, унинг майдонини инсон кенгайтира олмайди. Бошқа асосий воситаларни, масалан, тракторларни, машиналарни талабни қондириш мақсадида хоҳлаганча ишлаб чиқариш мумкин;

- ернинг табиат маҳсули эканлиги. ернинг келажақдаги тақдири табиатга боғлиқ. Бошқа асосий воситалар, яъни бинолар, иншоотлар, комбайнлар, тракторлар инсон меҳнатининг маҳсулидир. Зарурият туғилганда улар инсон томонидан ишлаб чиқарилиши мумкин. ерни эса инсон ишлаб чиқара олмайди;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш мақсадида ерни бир жойдан иккинчи жойга қўчириб юриш имконияти чекланган. Ундан жойлашган маконида оқилона фойдаланиш мумкин. Лекин машина ва тракторларни талаб этилган жойга олиб бориб, турли хилдаги ишларни амалга ошириш, бино-иншоотларни ҳам талаб этилган жойга қуриш мумкин;

- ернинг юқори қатлами ҳисобланган тупроқ унумдорлигининг мавжудлиги, яхши қараш натижасида унинг ошиб бориши, тупроққа вақтида ишлов берилса, ўғитланса, унинг унумдорлиги ошиб бориши мумкин. Лекин бошқа асосий воситалар ишлаб чиқариш жараёнида қатнашиши оқибатида жисмоний жиҳатдан ишдан чиқади. Улар вақт ўтиши билан фан-техника тараққиёти натижасида маънавий жиҳатдан ҳам эскиради. ернинг унумдорлигидан тадбиркорлик билан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Республикада мавжуд ер майдонлари жами: 4410,3 минг гектар, 21,4 миллион гектар яъни 48 фоиздан ортиқ ерлардан қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида фойдаланилмоқда, шундан суғориладиган ерлар 4279 минг гектар, ёки 9,6 фоизни ташкил этади. 10.1-жадвалда Ўзбекистон ер фондидан фойдаланиш даражаси бўйича тоифаларга тақсимланиши келтирилган.

Ҳайдаладиган ерларнинг энг маҳсулдор ва самарали қисми суғорма ерлардир.

Ўзбекистон – қадимдан суғорма деҳқончилик мамлакати бўлиб келган. Суғорма деҳқончилик озиқ-овқат соҳасида Республика мустақиллигининг негизи ва асосий экспорт маҳсулотининг манбаидир.

Ўзбекистон ҳозирда жаҳонда суғорма деҳқончилик марказларидан бири ҳисобланади. Суғориладиган ерларнинг умумий майдони салкам 4,3 млн. гектарни ташкил этиб, унинг асосий қисми тупроқ-сув шароити нисбатан қулай бўлган водий ва воҳаларда жойлашган. Фарғона, Зарафшон водийлари, Сурхондарё, Қашқадарё, Хоразм воҳалари шулар жумласидандир. 1960 йиллардан сўнг суғориладиган ерлар майдони икки мартадан зиёд кўпайди. Ўсиш асосан Мирзачўл, Қарши чўли, Эллиққалъа массиви ҳисобига таъминланган.

10.1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси ер фондининг ерлар тоифалари бўйича тақсимланиши

Т/ Р	Ер фондининг тоифалари	Жами майдон		Шундан суғориладигани	
		Минг (га)	Жами ерга нисбатан (%)	Минг (га)	Жами ерга нисбатан (%)
1	Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар	21453,2	48,31	4217,7	9,5
2	Аҳоли пунктларининг ерлари	220,4	0,50	48,3	0,1
3	Саноат, транспорт, алоқа, муҳофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар	1995,8	4,49	12,0	0,03
4	Табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, рекреация мақсадлари га мўлжалланган ерлар	75,9	0,17	0,6	0,001
5	Тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар	1,1	0,002	0	0
6	Ўрмон фонди ерлари	9462,3	21,31	30,7	0,07
7	Сув фонди ерлари	821,1	1,85	4,6	0,01
8	Заҳира ерлар	10380,5	23,37	1,8	0,004
	Жами ерлар:	44410,3	100	4315,7	9,72

Қишлоқ хўжалиги аҳамиятига эга бўлган ерлар деб қишлоқ хўжалиги эҳтиёжларига ажратилган, шунингдек шу мақсадларда ҳудудий режалаштиришга мувофиқ белгиланган ер майдонларига айтилади.

Бўз ерларга илгари ҳайдалмаган аммо бир йилдан ортиқроқ муддат қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш учун турли уруғларни экишда фойдаланилмайди ер майдонлари киради.

Кўп йиллик дарахтзорларга - боғлар, узумзорлар, тутзорлар, бодомзорлар, анорзорлар, анжирзорлар киради.

Яйловлар-қишлоқ хўжалик мулкнинг барқарор бўлмаган вақтинчалик

кўринишидир. Шу сабабли қишлоқ хўжалиги экинлари учун яроқли бўлган бўз ерлар майдонларини аста-секин ҳайдаладиган ерларга айлантириш, бунга яроқсизларидан пичанзорлар ва яйловлар сифатида фойдаланиш қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этишда муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Чорвачилик учун табиий озуқа базаси бўлган пичанзорлар ва яйловлар ҳам қишлоқ хўжалигида мулк сифатида катта аҳамиятга эга. Бу майдонлар майсазорлар, табиий ўсим-ликлар билан қопланган бўлиб, пичан олиш ёки чорвани ўтлатиш учун мўлжалланган.

Пичанзорлар ва яйловлар сувли, сувсиз, хўжалик ҳолатига кўра соф, бутазор, ёш дарахтзор билан қопланган, адирли ва бошқа турларга бўлинади.

Бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига қиёслаганда 1 га. ҳайдаладиган ердан олинган маҳсулот ҳосили энг юксак кўрсаткич ҳисобланади. Ана шундан келиб чиқиб, ер майдонларидан имкон қадар самарали фойдаланиш, унинг ўлчамларини камайтирмай, иложи бўлса кенгайтириб бориш керак.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги ерларини қишлоқ хўжалиги учун зарур бўлмаган тоифага ўтказиш истисно ҳолатларда Республика Ер кодексида белгиланган қоидаларга мувофиқ амалга оширилади.

Ер ислоҳоти – бу иқтисодий ислоҳотлар жараёнида, ерни деҳқонларга тўлиқ бириктириш, ерга эгалик ва ундан фойдаланиш, ҳар бир деҳқоннинг юқори самарада ишлаб, экологик тоза маҳсулот ишлаб чиқаришдаги маъсулияти ва манфаатдорлигини таъминлайдиган ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш ҳалқ амалиётига жорий қилиш ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалигида ер ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги хўжаликларга беркитилган ер ресурслари, яъни 1 гектар майдон ҳисобига тўғри келадиган ишлаб чиқариш самарасини акс эттиради.

Ер ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичларига, қишлоқ хўжалигига яроқли ердан ва ҳайдаладиган ердан фойдаланиш коэффициентлари киради.

Ер ресурсларидан фойдаланиш коэффициенти (ЕРФК) қишлоқ хўжалигига яроқли ерларни (К/ХЯЕ) хўжаликка беркитилган жами ер майдонига (ЖЕМ) нисбати билан ифодаланади:

$$\text{ЕРФК} = \frac{\text{К/ХЯЕ}}{\text{ЖЕМ}} \quad (10.1)$$

Қишлоқ хўжалигига яроқли ерлардан фойдаланиш коэффициенти (К/ХЯЕФК). Ҳайдаладиган ерларни (ХЕ) қишлоқ хўжалигига яроқли ерларга (К/ХЯЕ) нисбати билан ифодаланади.

$$\text{К/ХЯЕФК} = \frac{\text{ХЕ}}{\text{К/ХЯЕ}} \quad (10.2)$$

Ҳайдаладиган ерлардан фойдаланиш коэффициенти (ХЕФК) жами экин майдонларини (ЖЭМ) ҳайдаладиган ерларга (ХЕ) нисбати билан

ифодаланади.

$$\text{ХЕФК} = \frac{\text{ЖЭМ}}{\text{ХЕ}} \quad (10.3)$$

Қишлоқ хўжалигига яроқли ерлардан интенсив фойдаланиш самарадорлигининг асосий кўрсаткичлари ер қайтими ва ер сиғимидир. **Ер қайтими** (ЕК) 1 га қишлоқ хўжалигига яроқли ерга тўғри келган соф маҳсулотни (СМ) ифодаласа, **ер сиғими** (ЕС), 1 сўмлик соф маҳсулот қанча гектар ердан олинганлигини ифодалайди.

$$\text{ЕК} = \frac{\text{СМ}}{\text{Қ/ХЯЕ}} ; \text{ЕС} = \frac{\text{Қ/ХЯЕ}}{\text{СМ}} \quad (10.4)$$

$$\text{ЕК} = \frac{\text{ЯМ;ТМ}}{\text{Қ/ХЯЕ}} ; \text{ЕС} = \frac{\text{Қ/ХЯЕ}}{\text{ЯМ;ТМ}} \quad (10.5)$$

Қишлоқ хўжалигига яроқли ерлардан интенсив фойдаланиш самарадорлигининг кўшимча кўрсаткичлари ана шу ерлардан олинган натура ва қиймат шаклидаги ялпи ва товар маҳсулотлари ҳисобланади. Ер қайтими ва ер сиғимининг натурал кўрсаткичлари алоҳида олинган хўжаликларда ёки бир хил табиий ва иқтисодий шароитларда жойлашган ва бир хил ихтисослашган хўжаликларда алоҳида маҳсулот турларини ишлаб чиқариш нуқтаи назаридан қишлоқ хўжалигига яроқли ерлардан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашда фойдаланилинади. **Ер қайтими ва ер сиғимининг** натурал кўрсаткичлари 1 га қишлоқ хўжалигига яроқли ер ҳисобига тўғри келган қишлоқ хўжалиги ялпи ва товар маҳсулотини характерлайди ва аксинча:

Бунда ҳар бир тур қишлоқ хўжалиги маҳсулоти уни ишлаб чиқариш учун керак бўлган қишлоқ хўжалигига яроқли ерга мос келади. Ер қайтими ва ер сиғимининг натурал кўрсаткичларига қуйидагилар киради:

- 1 га ердан олинган қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдорлиги; 100га ҳайдаладиган ер ҳисобига тўғри келган, центнер: ғалла, пахта, картошка, сабзавот ва бошқалар.

- 100 га қишлоқ хўжалигига яроқли ерларга ёки озуқа экинлари майдони ҳисобига озуқа ишлаб чиқариш, озуқа бирлиги.

- 100 га қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар ҳисобига ишлаб чиқариш, центнер сут, гўшт (турли хил), жун, тухум, ғалла, пахта ва бошқалар.

Дехқончилик, чорвачилик ёки бутун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш нуқтаи назаридан, шунингдек бошқа турли ихтисослашган хўжаликларни таққослашда, ер ресурсларидан фойдаланишнинг самарадорлигини баҳолаш учун ялпи ва товар маҳсулоти қийматини, шунингдек фойдани қишлоқ хўжалигига яроқли ерга бўлиб ҳисоблайдиган, **ер қайтими ва ер сиғимининг** кўшимча қиймат кўрсаткичларидан фойдаланилади.

$$\text{ЕК} = \frac{\text{ЯМК; ТМК; Ф}}{\text{Қ/ХЯЕ}} ; \text{ЕС} = \frac{\text{Қ/ХЯЕ}}{\text{ЯМК; ТМК; Ф}} \quad (10.6)$$

Қишлоқ хўжалигига яроқли ерлардан фойдаланиш самарадорлигини характерлайдиган кўрсаткичларга, шунингдек деҳқончилик, чорвачилик алоҳида маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг, шунингдек тармоқлар ва бутун қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг рентабеллиги ҳам киради.

Ер (экин) майдонларининг ҳосилдорлиги. Бу кўрсаткич асосан экин турлари ҳамда умумий майдон бўйича, натурал ҳамда қиймат кўринишларида аниқланади, яъни улар 1 гектар фойдаланилган майдондан қандай маҳсулотларни қанча миқдорда (кг, центнер, тонна) ҳамда неча сўмлик маҳсулот ёки фойда олинганлиги аниқланади. Бунинг учун қуйидаги ифодадан фойдаланиш мумкин:

$$\text{ЭХ} = \frac{\text{ЯХ}}{\text{ЭМ}} \quad (10.7)$$

бунда: ЭХ- 1 га экин майдонидан олинган ҳосил миқдори, ц;

ЯХ- экин экилган майдондан олинган ялпи ҳосил миқдори, ц. ёки тоннада;

ЭМ- экин экилган ҳақиқий майдон, га.

Бу кўрсаткич ёрдамида 1 гектар экин экилган майдондан қанча миқдорда ҳосил олинганлиги экин турлари бўйича алоҳида-алоҳида аниқланади. Унинг миқдори қанча кўп бўлса шунча яхши. Бу кўрсаткич у ёки бу экин экилган майдоннинг маҳсулдорлигини исботлайди. Жами экин майдонлари маҳсулдорлигини аниқлаш учун кўрсаткични қуйидаги қиймат кўрсаткичларида аниқлаш, бунинг учун ҳар бир экиннинг ялпи ҳосили қийматини аниқлаб олиш лозим. Сўнгра уларнинг йиғиндисини аниқлаш керак.

$$\text{ЕМ} = \frac{\text{ЯМК}}{\text{ЭМ}} : \frac{\text{ЯДК}}{\text{ЭМ}} : \frac{\text{СФ}}{\text{ЭМ}} \quad (10.8)$$

бунда: ЕМ- фойдаланилган **ерларнинг маҳсулдорлиги**. Яъни, бир гектар экин экилган ёки яйлов, пичанзор майдондан неча сўмлик ялпи маҳсулот, ялпи даромад ҳамда соф фойда олинганлиги аниқланади;

ЯМК- олинган ялпи маҳсулот қиймати, сўмда;

ЭМ- экинлар экилган майдон, га;

ЯДК- олинган ялпи даромад суммаси;

СФ- олинган соф фойда суммаси.

Таққосланадиган хўжаликларда ер ресурсларидан фойдаланишнинг самарадорлигини баҳолашда қишлоқ хўжалигига яроқли ер турлари (хайдаладиган ер, пичанзор, яйлов) ўртасидаги, яъни тупроқ унумдорлиги ўртасидаги фарқни ҳисобга олиш зарур. Бунинг учун ерни иқтисодий баҳолаш балларидан фойдаланилади. Таққослама (кадастр) ер майдонидан олинган у ёки бу маҳсулотни ёки ҳосилдорликни аниқлаш учун ҳақиқий кўрсаткични 100 га кўпайтириб ва ер баҳоси баллига бўлиш керак. Масалан: 1 га ердан олинган пахта ҳосилдорлиги 25 центнер бўлиб, шу ернинг иқтисодий баҳосининг балли 90 га тенг бўлса, у ҳолда 1 гектар кадастр майдонидан олинган ҳосилдорлик 27,7

(25x 100:90=27,7) центнерни ташкил этади.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтиришнинг зарурий шарти, ҳозирги вақтда айти долзарб масала бўлган, ер ресурсларидан фойдаланиш самарадор-лигини сезиларли даражада ошириш ҳисобланади.

Ер ресурсларидан самарали фойдаланиш ўз навбатида сув ресурсларидан ҳам оқилона фойдаланиш заруриятини келтириб чиқаради. Чунки ўсимлик дунёсини сувсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Буни иссиқ ўлка ҳисобланган бизнинг республикамизда яққол кўриш мумкин. Шунинг учун сувни тежаш, ундан оқилона фойдаланиш қонун билан белгилаб қўйилган.

Ерлардан, сувлардан тўлиқ ва самарали фойдаланиш учун:

- ер-сув ислохотларини қонунлар асосида яхши ўтказиш, уларни фойдаланувчиларга бериш, сотиш;
- захланиб, шўрланган ерларда ирригация ва мелиорация тадбирларини вақтида сифатли амалга ошириш;
- янги, самарали техникаларни, илғор технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш;
- илмий ва амалий жиҳатдан асосланган алмашлаб экишни тиклаш;
- экологияга салбий таъсир кўрсатмаган ҳолда кимёвий воситалардан оқилона фойдаланиш;
- селекция, уруғчиликни, агротехник тадбирларни сифатли амалга ошириш;
- ишчи ва хизматчиларни моддий ва маънавий рағбатлантириш билан боғлиқ бўлган масалаларни ҳал этиш;
- ер ва сув муносабатларини такомиллаштириш ва эркинлаштириш лозим.

Фермер хўжаликлари учун ягона ер солиғининг объекти бўлиб, қишлоқ хўжалигини юритиш учун эгалик қилишга, фойдаланишга ёки ижарага берилган ер участкаси ҳисобланади. Солиқ солинадиган база бўлиб эса, ер участкаларининг меъёрий қиймати ҳисобланади. Ҳар бир хўжалик бўйича қишлоқ хўжалик ерларининг меъёрий қиймати Ўзбекистон Республикаси ер ресурслари, геодезия картография ва давлат кадастр қўмитаси томонидан аниқланади.

Агробизнесда сув ресурсларидан фойдаланишни ташкил этиш ва бошқариш

Ер ресурслари билан бир қаторда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида сув ресурслари ҳам муҳим ишлаб чиқариш омили бўлиб ҳисобланади. Сув органик моддалар ҳосил бўлишидаги фотосинтез жараёнида қатнашиб, ўсимлик организми учун муҳим омил ҳисобланади. Бундан ташқари, сув озуқа моддаларни эритади ва уларни ўсимлик томонидан ўзлаштирилишини амалга оширади, қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигининг шаклланишига имконият яратиб беради.

Республика деҳқончилиги суғоришга асосланган. Шунинг учун сув қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида ер каби энг зарур восита ҳисобланади. Қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган маҳсулотларнинг асосий қисми суғориладиган ерларда етиштирилади. Қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган

ялпи маҳсулотнинг 95 фоизга яқини суғориладиган ерлардан олинади. Саноатнинг қишлоқ хўжалиги хом ашёларига, аҳолининг эса озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талаби қондирилишида ер ва сувнинг аҳамияти жуда катта. Ерлардан, сувлардан қанчалик оқилона, самарали фойдаланилса, ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ҳажми кўпаяди, натижада юқорида таъкидланган талабларнинг қондирилиш даражаси ортади.

Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган сувларнинг сифати ҳам барча вилоятларда бир хилда бўлмай, бир-бирларидан фарқ қилади. Андижон, Наманган ва Фарғона вилоятларининг аксарият ҳудудларида экинларни суғоришда фойдаланиладиган сувларнинг сифати яхши, яъни уларнинг таркибида ҳосилдорликка салбий таъсир этувчи турли хилдаги минераллар кам, лекин Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм вилояти ҳудудларида фойдаланилаётган сувларнинг таркибида хлор ва бошқа моддалар кўп. Шунинг учун ҳам уларнинг сифати ниҳоятда ёмон. Бундай ҳол қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш ҳажмига ва сифатига салбий таъсир кўрсатади. Келажакда ерларнинг унумдорлигини ошириш, сувларнинг сифатини яхшилашга қаратилган барча тадбирлар мажмуасини самарали амалга ошириш орқали зарур қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳажмини, миқдорини кўпайтиришга ва сифатини яхшилашга эришиш мумкин.

Республикамизда сув ресурслари манбалари чекланган. Уларнинг умумий миқдори 49,4 млрд. м³ атрофида. Шундан 30,6 млрд. м³ ёки 61,9 фоизи йирик дарёларнинг сувидан, 16,5 млрд. м³ республика ҳудудидаги майда дарёларнинг сувларидан, қолган қисми эса ер ости ҳамда коллектор-зовурлардан олинадиган сувлардан иборат.

Мавжуд сув ресурслари ҳозирги ўсиб бораётган талабни тўлиқ қондира олмайди. Шу сув ресурсларининг аксарият қисми қишлоқ хўжалиги тармоғида ишлатилади. Сув ресурслари давлат муҳофазасида, мулкчилик шакллари бўйича тақсимланмаган. Республикада мустақиллик йилларида сувдан фойдаланиш ислохотлари олиб борилди.

Суғориладиган деҳқончиликни ривожлантириш ва қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни жадаллаштириш суғориладиган ерларда сув танқислигини вужудга келтиради. Бу эса ўз навбатида хўжалик суғориш тизимларида сувни беҳуда нобуд қилмаслик, сув сарфини камайтириш, суғориш усулларини такомиллаштириш бўйича қатор тадбирларни амалга ошириш ва сувдан фойдаланишни қатъий ҳисоб-китобини олиб бориш тартибини жорий этишни талаб қилади.

Қишлоқ хўжалик экинларини суғоришда тупроқдан сизиб йўқоладиган ва суғориш тизимлари такомиллаштирилмаганлиги туфайли исроф бўладиган сув миқдори 35-40 фоизга тенг бўлади. Ўзбекистонда экинларни суғоришда фойдаланиладиган сув асосан ўз оқими билан келадиган сув бўлиб, асосий суғориш усули қатор оралари ишланадиган экинлар ва ем-хашак экинларини эгатлар орқали суғориш ҳисобланади. Келажакда суғориш усуллари ва техникасини такомиллаштириш, суғориш тизимларига хизмат қилишни тегишли йўлга кўйиш, мавжуд суғориш машиналарини такомиллаштириш ва шу асосда эгатлар орқали суғориш учун сув етказиб беришга қилинадиган

кўл меҳнати сарфларини камайтириш талаб қилинади.

Бу борада Ўзбекистонда ирригация тизимларини бошқаришнинг маъмурий-худудий тамойилидан ҳавза тамойилига ўтишни кўзда тутувчи, сув ресурсларини бошқариш, шунингдек сувдан фойдаланишда бозор тамойилларини барча даражада тадбиқ қилиш амалга оширилмоқда.

Сувдан фойдаланиш коэффициенти.

У ҳақиқатда суғорилган майдонни шу сув билан суғорилиши мумкин бўлган майдонга тақсимлаш натижасида аниқланади. Бунинг учун қуйидаги тенгликдан фойдаланиш мумкин:

$$СФК = \frac{СМ}{СММ} ; \text{ёки} \frac{СМ}{СММ} \times 100 \quad (11.1)$$

бунда: СФК-сувдан фойдаланиш коэффициенти ёки фоизи;

СМ-ҳақиқатда суғорилган майдон, га;

СММ-суғорилиши мумкин бўлган майдони, га.

Буни аниқлаш натижасида сувдан фойдаланиш даражаси белгиланади. Бу кўрсаткични аниқлашда экинларга сув бериш меъёрига алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқдир. Чунки унга риоя қилинса, албатта, сувдан фойдаланиш даражаси юқори бўлади. Демак, унинг даражаси, яъни коэффициенти 1 дан ёки 100 фоиздан юқори бўлмаслиги лозим. Агарда юқори бўлса, унда экин майдонлари сифатли суғорилган бўлмайди.

Фойдаланиш мумкин бўлган ерлардан бир йилда неча марта фойдаланилганлик даражасини аниқлаш учун ҳақиқатда уруғ экилган майдонни мавжуд экин экилган ер майдонига тақсимланади. Бунда қуйидаги тенгликдан фойдаланиш мумкин:

$$ЕФС = \frac{УЭМ}{ФМ} \quad (11.2)$$

бунда: ЕФС-ердан фойдаланиш сони, яъни 1 га майдондан неча марта фойдаланилганлик сони;

УЭМ- бир йил мобайнида уруғ, чигит экилган майдон, га;

ФМ- фойдаланилган ер майдони, га;

Бу кўрсаткич ёрдамида бир майдонга неча марта экин экиб, фойдаланилганлик даражаси, яъни сони аниқланади. Демак, унинг сони бирдан кўп бўлиши мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун мавжуд бўлган ерлардан бир неча марта экин экиб, ҳосил олишга интилиш лозим.

Сувдан фойдаланиш самарадорлиги.

Бу кўрсаткич ёрдамида ҳар бир метр куб сув эвазига олинган ялпи маҳсулот миқдори, қиймат, даромад ва соф фойда суммаси қуйидаги тенглик ёрдамида аниқланади:

$$СФС = \frac{ЯХ}{ФСМ} : \frac{ЯМК}{ФСМ} : \frac{ЯДК}{ФСМ} : \frac{СФ}{ФСМ} \quad (11.3)$$

бунда: СФС-сувдан фойдаланиш самарадорлиги;

ФСМ-фойдаланилган сув миқдори. Бу натура ҳамда қиймат кўринишида аниқланади. Бунда 1 м³ сувдан фойдаланиш натижасида қанча миқдорда маҳсулотлар етиштирилганлиги ҳамда неча сўмлик ялпи маҳсулот

ва ялпи даромад, соф фойда олинганлиги аниқланади.

Суғориш системаси (тизими)дан фойдаланиш коэффициенти даражасини аниқлаш учун шу тизимнинг охирида экинларни суғориш мақсадида берилган сув миқдорини шу тизим бошида олинган сув миқдорига тақсимлаш зарур. Бунда қуйидаги ифодадан фойдаланиш мумкин:

$$\text{СТФК} = \frac{\text{СТОЭБС}}{\text{СТБОСМ}} \quad (11.4)$$

бунда: СТФК – суғориш тизимидан фойдаланиш коэффициенти;

СТОЭБС – суғориш тизимининг охирида экинларга берилган сув миқдори;

СТБОСМ – суғориш тизимининг бошида олинган сув миқдори.

Бу кўрсаткич даражаси ёки коэффициенти 1 га интилиши керак. Чунки суғориш тизимининг бошида олинган сув экин майдонларига тўлиқ етказилиши лозим. Агар унинг даражаси паст бўлса, демак, сувнинг маълум миқдори тизим давомида парланган, тупроққа сизиб кетган ёки оқиб кетган бўлиши мумкин. Бу кўрсаткич тизимнинг ҳолатини ҳам исботлайди.

Сувдан фойдаланиш ва қишлоқ хўжалик экинлари учун ерларни тайёрлаш режаларининг бажарилиш коэффициенти қуйидаги ифода орқали ҳисоблаб чиқилади.

$$\text{СФК} = 1 - E = \frac{Qg \cdot Qc}{n \cdot Qg} \quad (11.5)$$

бунда Qg – хўжаликка ўн кун давомида келиб турадиган ўртача сув миқдори:

Qc – хўжаликка бир кеча-кундуз давомида келиб турадиган ўртача сув миқдори:

n – ўн кунда суғориш ўтказиладиган кунлар сони:

Ўн кун давомида режа бўйича берилиши лозим бўлган ва ҳақиқатда берилган сув оқими қуйидаги ифода бўйича аниқланади.

$$W = 0,0864 \times Qg \times n, \text{ минг м.куб} \quad (11.6)$$

Сувдан фойдаланиш коэффициенти режа бўйича бирга тенг бўлиши керак. Шунга кўра амалда сувдан фойдаланиш коэффициенти (СФК) қуйидаги ифода бўйича ҳисобланади:

$$\text{СФК} = \frac{WaQp}{WppQ} \quad (11.7)$$

бунда:

Wa, Wp – режа бўйича белгиланган ва амалда суғорилган майдон, га:

Qa, Qp – ўн кун давомида режа бўйича ва ҳақиқатда сарфланган сув миқдори, м.куб/с

СФК нинг қиймати 0,9-1,10 атрофида бўлиши керак, у пасайиб кетганда бунинг сабаби аниқланади ва тегишли тузатиш киритилади. Сувдан фойдаланиш коэффициентини ошириш кўп жиҳатдан хўжаликда ва далаларда унга нисбатан моддий жиҳатдан жавобгарликни ҳис этишга, етиштирилган ҳосилга боғлиқ бўлади. Сувдан фойдаланишда моддий жиҳатдан жавобгарликни белгилаш учун хўжаликка келаётган сувни қатъий

равишда ҳисобга олиб бориш ва ундан самарали фойдаланишни жорий этиш керак бўлади.

Йил давомида талаб этилаётган умумий сув сарфи (Q-брутто) ва соф ҳолати талаб қилинаётган сув миқдори (Q-нетто) аниқланиб, улар асосида сувдан фойдаланиш коэффициенти топилади.

Экинларни суғоришда сувдан мақсадга мувофиқ фойдаланиш кўп жиҳатдан суғориш тизимларини сув олишга қандай тайёрланганлиги ва сувни эгатларга тақсимлаб берадиган суғориш техникасининг қанчалик юқори муҳандислик типига бажарилганлиги хўжаликларда сувдан фойдаланиш самарадорлигини ва шулар асосида ўстирилаётган экинлар ҳосилдорлигини оширишни таъминлайди.

Экинлар ҳосилдорлигини ошириш ва асосий жамғармаларнинг ҳосил билан қанчалик қопланишидаги бирдан-бир муҳим омил –хўжаликларда сувдан режали фойдаланишни такомиллаштиришдан иборатдир.

Қишлоқ хўжалик экинларидан юқори ҳосил олиш учун тупроқ унумдорлигини ошириш билан бир вақтда участкалар ичидаги каналларнинг қанчалик созлиги тўғрисида мунтазам қайғуриш керак, бу эса ўз навбатида суғориш шохобчаларига ўз муддатида сув етказиб бериш ва далалар бўйлаб сувдан самарали фойдаланиш имконини беради.

Агробизнесда ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш ва бошқариш

Қишлоқ хўжалигини интенсив ривожлантиришда, мавжуд ишлаб чиқариш потенциалининг самарадорлигини оширишда моддий-техника базасинининг аҳамияти катта бўлиб, уни кенгайтириш, қайта ташкил қилиш ва реконструкция қилиш талаб этилади.

Қишлоқ хўжалигини моддий-техника базаси қишлоқ хўжалигида мавжуд бўлган барча меҳнат воситалари ва меҳнат буюмлари йиғиндисидир.

Унинг таркибига ер ресурслари, ишлаб чиқариш иморатлари, иншоотлари, қишлоқ хўжалиги машиналари ва жиҳозлари, транспорт воситалари, маҳсулдор ва ишчи ҳайвонлар, кўп йиллик дарахтлар, сув ресурслари, уруғлик, чорва озуқалари, нефт маҳсулотлари, ўғит, кимё воситалари, уруғликлар, ем-хашаклар, ёқилғи, ёғловчи, қурилиш материаллари ва бошқалар киради.

Фермер хўжаликлари моддий-техника базасининг таркибий тузилмаси:

- фермер хўжаликлари тасарруфидаги ер участкалари;
- фермер хўжаликларидаги кўп йиллик дарахтлар ва узумзорлар;
- чорва фермаларининг маҳсулдор ва ишчи ҳайвонлари;
- фермер хўжаликларидаги бино-иншоотлар, техникалар, машиналар ва бошқа иш қуроллари;
- фермер хўжаликларидаги айланма маблағлар (уруғлик, озуқа, ЁММ, минерал ўғитлар);
- фермер хўжаликларининг ҳисоб рақамидаги пул маблағлари, қимматбаҳо қоғозлар;

• фермер хўжаликларининг таъсисчилиги асосида ташкил қилинган муқобил МТП, СФУ ва агрофирмалар ҳисобидаги мол-мулки.

Моддий ресурслар ёрдамида қишлоқ хўжалигида турли хилдаги ишлар, хизматлар бажарилиб, маҳсулотлар етиштирилади. Фан-техника тараққиёти натижасида уларнинг сифати, ҳолати яхшиланади, янгиларини яратиш мақсадида катта ишлар қилинади. Моддий ресурсларни ишлаб чиқаришда қўллаш натижасида серҳосил, тезпишар навлар, сермаҳсул чорва зотлари, ҳар томонлама қулай ва самарали ҳисобланган илғор технологиялар яратилади.

Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари республика иқтисодиёти ресурсларининг муҳим қисми ҳисобланади. Улар мулк сифатида тармоқнинг, корхоналарнинг иқтисодий асосини ташкил этади. Корхоналарнинг моддий-техника базаси мустаҳкам бўлса, уларда иқтисодий жиҳатдан ривожланиш учун асос мавжудлигидан далолат беради.

Бундан кўриниб турибдики, фермер хўжаликларини юқоридаги моддий-техника воситаларига эга бўлмасликлари уларни келгусида иқтисодий бақувват хўжалик сифатида фаолият кўрсата олмасликларини билдиради.

Ҳар бир ҳудудда фермер хўжаликларининг моддий-техника таъминотини мустаҳкамлашда ҳисобга олинadиган омилларга қуйидагилар киради:

- ҳудудлар бўйича қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш таркиби;
- фермер хўжаликларининг ихтисослашганлик даражаси;
- қишлоқ хўжалиги экинларининг таркиби;
- қишлоқ хўжалиги экинларининг ҳосилдорлиги ва чорва молларининг маҳсулдорлиги;
- қишлоқ хўжалиги экинларини моддий-техника ресурсларига бўлган талаби.

Қишлоқ хўжалик корхоналарини моддий-техника ресурслари билан талаб даражасида таъминлашга доимо катта эътибор берилмоқда. Чунки бу сарфланадиган меҳнат ҳамда маблағ харажатлари камайиши, меҳнат унумдорлиги юксалиб, фойда суммаси кўпайиши учун имконият яратади. Шундай экан, қишлоқ хўжалик корхоналарининг моддий-техника воситалари билан таъминланиш бу воситалардан фойдаланиш жараёнини ва бу борадаги ўзгаришларни билиш талаб этилади. Бунинг учун бир қанча кўрсаткичлардан фойдаланиш мумкин. Энг аввало, корхоналарнинг моддий-техника ресурслари билан таъминланганлик даражаси кўрсаткичидир.

12.1-расм. Асосий воситалар таркиби

Хўжалик ўз фаолиятида амалга оширадиган ишларни тез ва сифатли бажаришга интилади, бу жараёнда техника воситалари ўртасида мутаносибликни таъминлашга алоҳида эътибор беради. Сабаби – тракторлар кўп, уларга тиркаладиган механизмлар кам ёки акси бўлса, кутилган самарага эришиб бўлмайди. Чорва ҳайвонлари кўп бўлиб, ем-хашак кам бўлиши ҳам фойдасиздир. Демак, корхоналар самарали мувозанатдаги моддий-техника ресурслари билан талаб даражасида таъминланган бўлишлари керак. Унинг даражасини қуйидаги ифода ёрдамида аниқлаш мумкин:

$$MTP_{\text{ТД}} = \frac{(E_k + (A\Phi_k - A_c) + A\Phi_k + BГ_k)}{KХe}; \quad (12.1)$$

бунда: $MTP_{\text{ТД}}$ – моддий-техника ресурслари билан таъминланганлик даражаси, сўм;

E_k – қишлоқ хўжалик ерларининг қиймати (сўм);

$A\Phi_k$ – асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати (сўм);

A_c – асосий воситаларнинг ўртача йиллик эскириш суммаси (сўм);

$A\Phi_k$ – айланма воситаларнинг ўртача йиллик суммаси (сўм);

$BГ_k$ – боғлар, тоқзорларнинг ўртача йиллик суммаси (сўм).

Бу кўрсаткич ёрдамида ҳар бир хўжалик ихтиёридаги фойдаланилаётган 1 га қишлоқ хўжалик ерига ёки экин майдонига қанча сўмлик моддий-техника ресурслари тўғри келаётганлиги аниқланади. Унинг миқдори талаб, яъни меъёр даражасида бўлиши керак. Бу умумий кўрсаткич мақсад ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда бошқа аниқ кўрсаткичлар ёрдамида янада аниқлаштирилади.

Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш мақсадида кимёвий воситаларни, жумладан, минерал ўғитларни сотиб олишга алоҳида эътибор берилмоқда. Чунки улар тупроқ унумдорлигини ошириб, экинлар ҳосилдорлиги юксалишини, ёввойи ўтлар ҳамда зараркунандаларни озайтириб, меҳнат ва маблағ сарфларини камайтиради, маҳсулотнинг сифати яхшиланади.

Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базасини ишлаб чиқариш жараёнидаги фаолиятига кўра, меҳнат предметлари ҳамда меҳнат воситаларига бўлинади. Иқтисодиётнинг турли тармоқларида яратилиб, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришда инсон меҳнати ёрдамида ишлаб чиқариш жараёнида бир марта қатнашиб, ўз шакллари тўлиқ ўзгартирадиган предметлар тармоқнинг меҳнат предметларини ташкил этади.

Уларга саноат тармоқларида ишлаб чиқарилган ёқилғи, ёғловчи материаллар, кимёвий ўғит, ем ва бошқалар киради. Улар тармоқнинг маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш жараёнларида бир марта қатнашиб, ўз шакллари тўлиқ ўзгартириб, қийматини ҳам уларга ўтказадиган предметлардир. Тармоқда банд бўлган инсонларнинг онгли меҳнати, меҳнат предметлари ёрдамида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш, хизматларни бажариш мақсадида бир неча йиллар давомида фойдаланиладиган нарсалар меҳнат воситалари ҳисобланади. Улар табиат томонидан ҳамда саноат, қишлоқ хўжалик тармоқларида яратилган бўлиб, турли хилдаги маҳсулотларни етиштиришда, хизматларни, ишларни бажаришда бир неча йиллар давомида фойдаланилиб, ўз кўринишини, шакллари ўзгартирмасдан, лекин қийматининг маълум бир қисмини маҳсулотларга, ишларга, хизматларга ўтказиб борадиган воситалардир. Уларга қишлоқ хўжалик техникалари ҳисобланган машина-тракторлар, комбайнлар, сеялкалар, культиваторлар суғориш иншоотлари, бинолар, станоклар ва бошқалар киради. Ерлар, табиий ўрмонлар – табиат маҳсулидир. Ишчи ва маҳсулдор чорва ҳайвонлари, боғзорлар, токзорлардан қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш учун бир неча йиллар мобайнида фойдаланилади. Асосий воситалар йиллар давомида жисмоний ҳамда маънавий эскиради. Фан-техника тараққиёти натижасида янги, замонавий техникаларнинг яратилиши туфайли улар маънавий жиҳатдан ҳам эскиради.

Амортизация бу ишлатилган ишлаб чиқариш воситаларини пул ифодасидаги қопланишидир. Ҳар бир корхонада амортизация фонди ташкил этилади.

Асосий воситаларнинг эскириши и уларнинг амалдаги эскириш меъёрлари (нормативлари) ёрдамида аниқлаш мумкин. Уларнинг эскириш қиймати амортизация суммалари, деб аталади. Асосий воситаларнинг

эскириш меъёрини белгилаб берувчи амортизация меъёри асосида уларнинг эскириш қиймати (суммаси) куйидаги ифода ёрдамида аниқланади:

$$A_c = \frac{A_{Bк}}{A_n} \cdot 100 \text{ ёки } \frac{A_{Bк}}{A_n} \quad (12.2)$$

бунда: A_c - асосий воситанинг амортизация суммаси (сўм);

$A_{Bк}$ - асосий воситанинг баланс қиймати (сўм);

A_n - асосий воситанинг эскириш меъёри (коэффициентда, йилда).

Асосий воситаларнинг эскириш меъёри (нормативи) берилмаганда асосий воситанинг баланс қийматини унинг хизмат муддатига тақсимлаш натижасида эскириш меъёри аниқланади. Хўжаликда бир неча йиллар давомида ишлатилган воситалар капитал таъмирланган бўлса, улар баланс қийматига кўшилади.

Эскириш қийматлари етиштириладиган маҳсулотларга, хизматларга белгиланган тартибда ўтказилади. Асосий воситалар иқтисодий моҳиятига кўра, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши жараёнида бир неча йиллар давомида қатнашиб, қийматини ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларга, бажарилаётган хизматларга йилма-йил қисман ўтказиб боради (яъни эскириш қийматини).

Меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган фуқаролар меҳнат предметларидан ҳамда меҳнат воситаларидан оқилона фойдаланиш натижасида турли хилдаги сифатли қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириб, фойдали хизматларни бажарадилар. Уларнинг йиғиндисини қишлоқ хўжалиги воситалари ёки фондлари ташкил этади. Қишлоқ хўжалик фондлари тармоқдаги ишлаб чиқариш жараёнларида қатнашишига ёки фойдаланишига кўра, ишлаб чиқариш фондлари ҳамда ноишлаб чиқариш фондларидан ташкил топади. Улар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида қатнашишининг зарурийлиги ҳамда муддатига кўра, юқорида кўрсатилганидек, асосий ва айланма фондларга бўлинади.

Уларни натура ҳолдаги кўринишига кўра, асосий ва айланма воситалар, умумий ҳолда эса ишлаб чиқариш воситалари, деб аталади.

Асосий ва айланма воситалар маҳсулот ишлаб чиқариб, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда бениҳоят катта аҳамият касб этади. Чунки уларсиз талабни қондирадиган миқдорда, сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш мумкин эмас. Улардан оқилона фойдаланиш натижасида меҳнат ва маблағ харажатлари тежаллади.

Демак, асосий ва айланма воситалардан оқилона ва самарали фойдаланиш туфайли қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ривожланади. Натижада аҳолининг ижтимоий-иқтисодий аҳволи яхшиланади. Шунинг учун бундай воситаларни яратишга, қуришга, таъмирлашга, улардан яхши фойдаланишга алоҳида эътибор берилмоқда.

Тармоқда маҳсулот ишлаб чиқаришда асосий роль қишлоқ хўжалигида қатнашувчи фондларга тегишлидир, чунки улар асосий ишлаб чиқариш фондининг 80 фоизини ташкил қилади. Бу фондларга куйидагилар киради:

- ер ресурслари;
- бинолар;

- иншоотлар;
- машина ва техникалар;
- транспорт воситалари;
- ишлаб чиқариш ва хўжалик инвентарлари;
- сут берувчи қорамоллар;
- гўшт берувчи қорамоллар;
- кўп йиллик экинлар;
- ерни яхшилаш учун қилинган сарфлар (иншоотлардан ташқари).
- асбоблар ва ҳоказаолар.

Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигининг қиймат кўрсаткичлари: фонд қайтими ва фонд сиғимидир.

Фонд қайтимини қишлоқ хўжалигида бир йилда ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулот қийматини ишлатилган асосий фондларнинг ўртача йиллик суммасига тақсимлаш натижасида аниқлаш мумкин

$$\Phi_k = \frac{ЯМ_k}{ХАФ_k} \quad (12.3)$$

бунда:

Афк - фонд қайтими (сўм);

Ямк - ялпи маҳсулот қиймати (сўм);

ХАФк - асосий фондларнинг йиллик ўртача қиймати (сўм).

Фондлар қайтими бир сўмлик асосий фонд эвазига маълум муддатда олинган ялпи даромад ва соф фойда кўрсаткичлари ёрдамида ҳам аниқлаш мумкин. Улар ялпи даромад, соф фойда суммасини асосий фондларнинг йиллик ўртача қийматига тақсимлаш натижасида аниқланади. Бунда қуйидаги ифодадан фойдаланиш мумкин:

$$ЯДФ_k = \frac{\sum ЯД}{ХАФ_k} : \frac{\sum СФ}{ХАФ_k} \quad (12.4)$$

бунда: ЯДФк-ялпи даромад бўйича фонд қайтими (сўм);

$\sum ЯД_k$ йиллик ялпи даромад суммаси (сўм);

СФФк – соф фойда бўйича фонд қайтими (сўм);

$\sum СФ$ - йиллик соф фойда суммаси (сўм).

Бу кўрсаткичлар ёрдамида 1 сўмлик асосий фондлар эвазига неча сўмлик ялпи маҳсулот, ялпи даромад ва соф фойда олинганлиги аниқланади. Бу кўрсаткичлар миқдори юқори бўлгани яхши.

Фондлар сиғими. Уни аниқлаш учун асосий фондларнинг йиллик ўртача суммасини етиштирилган ялпи маҳсулот қийматига тақсимлаш зарур. Бунинг учун қуйидаги тенгликдан фойдаланиш мумкин:

$$\Phi_c = \frac{ХАФ_k}{ЯМ_k} \quad (12.5)$$

бунда: Фс-фонд сиғими (сўм).

Фонд сиғими эса, бир сўмлик қишлоқ хўжалик маҳсулотини етиштириш учун қанча асосий фонд қиймати тўғри келишини кўрсатади.

Ишлаб чиқариш фондларининг (асосий ва айланма) иқтисодий

самарадорлиги рентабеллик кўрсаткичи билан ҳам характерланади. Иқтисодиётда бу кўрсаткични фойда меъёри дейилади. У куйидаги ифода билан аниқланади:

$$\Phi_{\text{н}} = \frac{\Phi_{\text{с}}}{A\Phi_{\text{к}} + A\Phi_{\text{к}}} * 100\% \quad (12.6)$$

бу ерда: $\Phi_{\text{н}}$ -фойда меъёри, фоиз;

$\Phi_{\text{с}}$ -реализациядан тушган фойда, сўм.

Фойда нормаси бир бирлик ишлаб чиқариш фондлари қийматига қанча фойда олинганлигини кўрсатади. Бу кўрсаткичнинг даражаси юқорига интилиши мақсадга мувофиқдир.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши фондларининг муҳим қисмини айланма фондлар ташкил этади. Айланма фондлар ишлаб чиқариш ва реализация жараёнининг тўхтамай амалга ошишини таъминлаб туради. Уларнинг натура ҳолидаги кўриниши айланма воситалар дейилса, пул (қиймат) шаклидаги кўриниши айланма фондлар, маблағлар, деб аталади.

Асосий фондлардан фойдаланиш даражаси хўжалик, унинг ишчи ва хизматчиларини фондлар билан таъминланганлигига ҳамда меҳнатнинг қуролланганлигига боғлиқ. Шундай экан, хўжаликда бу кўрсаткичларни аниқлаш мақсадга мувофиқдир. Улар куйидаги тартибда аниқланади: жумладан, хўжаликнинг асосий фондлар билан таъминланганлигини аниқлаш учун ундаги асосий фондларнинг ўртача йиллик суммасини фойдаланилган ер майдонига тақсимлаш лозим.

Бу куйидаги ифода ёрдамида аниқланади:

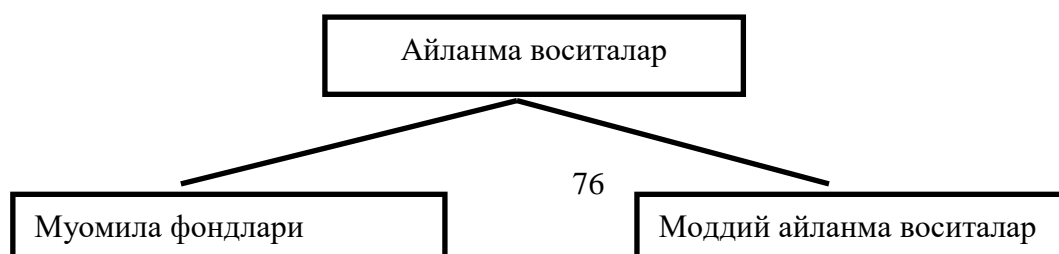
$$A_{\text{фт}} = \frac{\bar{X} A\Phi_{\text{к}}}{\Phi_{\text{е}}} \quad (12.7)$$

бунда: $A_{\text{фт}}$ – асосий фондлар билан таъминланганлик даражаси (сўм/га);

$\bar{X} A\Phi_{\text{к}}$ – асосий фондларнинг йиллик ўртача суммаси (сўм);

$\Phi_{\text{е}}$ – фойдаланилаётган ер майдони (га).

Меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган фуқаролар меҳнат предметларидан ҳамда меҳнат воситаларидан оқилона фойдаланиш натижасида турли хилдаги сифатли қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириб, фойдали хизматларни бажарадилар. Уларнинг йиғиндисини қишлоқ хўжалиги воситалари ёки фондлари ташкил этади. Қишлоқ хўжалик фондлари тармоқдаги ишлаб чиқариш жараёнларида қатнашишига ёки фойдаланилишига кўра, ишлаб чиқариш фондлари ҳамда ноишлаб чиқариш фондларидан ташкил топади. Улар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида қатнашишининг зарурийлиги ҳамда муддатига кўра, юқорида кўрсатилганидек, асосий ва айланма фондларга бўлинади.

12.2-расм. Айланма воситалар таркиби

Меҳнатнинг асосий фондлар билан таъминланганлик даражаси эса, асосий фондларнинг йиллик ўртача суммаси, шунингдек, уларнинг қуввати ишлаган ишчи-хизматчилар (меҳнат ресурслари) нинг ўртача йиллик сонига тақсимланади. Уларни ушбу ифодалар ёрдамида аниқлаш мумкин:

$$M_T = \frac{\bar{X}_{AFK}}{\bar{X}_{MP}} ; M_T = \frac{\bar{X}_{AFKu}}{\bar{X}_{MP}} . \quad (12.8)$$

бунда: M_T – меҳнатнинг (1 кишига) асосий фондлар билан таъминланганлиги (сўм/киши);

\bar{X}_{AFKu} – асосий воситаларнинг ўртача йиллик қуввати (от кучида);

\bar{X}_{MP} – меҳнат ресурсларининг ўртача йиллик сони (киши).

Бу кўрсаткичлар хўжаликларнинг ихтисослашишига, машина-техникалар билан таъминланганлигига кўра, фарқ қилиниши мумкин. Айниқса, охириги формула ёрдамида аниқланган кўрсаткич ишлаб чиқариш механизациялаштирилишини, автоматлаштирилишини таъминлаб, жонли меҳнат харажатларини тежаб, меҳнат унумдорлиги юксалишига олиб келади.

Айланма фондларга (воситаларга) ишлаб чиқариш жараёнида ишлатиладиган меҳнат воситалари ва моддий неъматларнинг айримлари киради. Айланма воситалар, маблағлар қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш жараёнида қатнашиб, бир шаклдан иккинчи шаклга айланиб туради.

Масалан, буғдой уруғи экилиб, ниҳоли униб чиқиши жараёни. Бу жараён фалсафа қонунига кўра, инкорни-инкор этиш, деб аталади. Айланма фондлар асосий фондлардан фарқли ўлароқ, бир ишлаб чиқариш жараёнида қатнашиб, ўз моддий қийматини ва шаклини тўлиқ ўзгартиради. Мисол:

экилган уруғ ўсимликка, минерал ўғитлар эса озуқа моддаларга айланади, ёнилғидан фойдаланиш натижасида машина-тракторлар иш бажаради ва ҳоказолар.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши мавсумий бўлганлиги учун, айланма фондларнинг сарфланиши, таркиби йил давомида ўзгариб туради. Масалан, қишда айланма фондларнинг кўп қисми уруғ ва озуқада, ёзда эса фондларнинг аксарият қисми нефть маҳсулотлари, машина эҳтиёт қисмлари, тугалланмаган ишлаб чиқариш билан банд бўлади.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг айланма фондларига (воситаларига) қуйидагилар киради:

- ✓ хомашё материаллар;
- ✓ ўғитлар ва бошқа кимёвий воситалар;
- ✓ ёқилғи, ёғловчи моддалар;
- ✓ идиш ва идиш материаллари;
- ✓ уруғ ва уруғлик материаллари;
- ✓ қурилиш материаллари;
- ✓ эҳтиёт қисмлар;
- ✓ озуқалар, ем-хашаклар;
- ✓ боқувдаги ҳайвонлар;
- ✓ арзон баҳоли ва тез эскирувчи предметлар;
- ✓ тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатлари;
- ✓ реализацияга тайёр маҳсулот;
- ✓ харидорлар билан ҳисоб-китоб қилишдаги маблағлар;
- ✓ материал ва хомашёларни сотиб олиш учун пул маблағлари;
- ✓ ҳисоб рақамидаги, ғазнадаги маблағлар ва бошқалар.

Айланма фондларнинг айланиш коэффиценти. Уни аниқлаш учун сотилган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг, кўрсатилган хизматларнинг, бажарилган ишларнинг умумий қийматига асосий подага ўтказилган ёш ҳайвонларнинг қийматини қўшиб, ундан асосий подадаги ҳайвонларни сотишдан тушган маблағни айиргандан сўнг қолган қийматни айланма фондларнинг йиллик ўртача қолдиқ суммасига тақсимлаш лозим. У қуйидаги ифода орқали аниқланади:

$$K = \frac{C_k + E_{x_k} - X_c}{\bar{X} A_{\Phi k k}} \quad (12.9)$$

бунда:

K - айланма фондларнинг айланиш коэффиценти;

C_k - сотилган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг, бажарилган ишлар, хизматларнинг қиймати (сўм);

E_{x_k} - асосий подага ўтказилган ёш ҳайвонларнинг қиймати (сўм);

X_c - асосий подадаги ҳайвонларни сотишдан тушган тушум (сўм);

$\bar{X} A_{\Phi k k}$ - айланма фондларнинг йиллик ўртача қолдиқ қиймати (сўм).

Бу кўрсаткич хўжаликлардаги айланма фондларнинг бир йил давомида айланиш тезлигини кўрсатади. Унинг миқдори имконият доирасида бирдан юқори бўлгани маъқул. Шу кўрсаткичга асосланган ҳолда айланма

фондларнинг айланиш муддати ҳам аниқланади.

Уни юқоридаги кўрсаткичдан фойдаланиб, йил давомида айланма фондлар (воситалар) айланишининг ўртача даврини топамиз. Бунинг учун бир йилдаги календарь кунлари

умумий сонини (365 ёки 366) айланиш коэффициентига тақсимлаб, қуйидаги тенгликдан фойдаланилади:

$$A_d = \frac{365}{K}; \quad (12.10)$$

бунда- A_d -айланма фондларнинг айланиш муддати, кун.

Фонд билан таъминланиш - қишлоқ хўжалиги учун тайинланган ишлаб чиқариш фондлари қийматини қишлоқ хўжалигида фойдаланадиган (хайдаладиган ерлар, экинзорлар) ҳар бир гектарга ёки 100 гектарга тўғри келадиган қийматидир.

Фонд билан таъминланиш қуйидагича аниқланади:

$$\Phi_T = \frac{\Phi_{ич}}{S} \quad (12.11)$$

бунда – $\Phi_{ич}$ - ишлаб чиқариш фондлари қийматини

S - ер майдони.

Фонд билан қуролланиш-қишлоқ хўжалиги учун тайинланган ишлаб чиқариш фондлар қийматини қишлоқ хўжалик ишларида иштирок этган ўртача бир ишловчи ҳисобига тўғри келадиган қийматидир.

$$\Phi_{кур} = \frac{\Phi_{ич}}{P} \quad (12.12)$$

бунда – P –ўртача йиллик ишчилар сони

Қишлоқ хўжалигида ишлатиладиган асосий ва айланма фондлардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини қуйидаги йўллар билан ошириш мумкин:

- илғор техникани қўллаш, қишлоқ хўжалигини интенсивлаштириш, ихтисос-лаштириш;

- қишлоқ хўжалигида илмий асосланган хўжалик юритиш тизимини қўллаш;

- хўжаликда мавжуд бўлган ишлаб чиқариш фондларидан мақсадга мувофиқ тежамли фойдаланиш;

- асосий ва айланма фондларни бир-бирига оқилона боғлаш ва илғорлар тажрибасини ишлаб чиқаришга кенг жорий этиш .

Назорат саволлари:

1. Агробизнесда ер ресурсларидан фойдаланишни ташкил этиш ва бошқаришнинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
2. Ер ресурсларидан фойдаланиш коэффициенти қандай ҳисобланади?
3. Агробизнесда сув ресурсларидан фойдаланишни ташкил этиш ва бошқариш ўзига хос жиҳатлари нималардан иборат?
4. Агробизнесда ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали

фойдаланишни ташкил этиш ва бошқариш ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?

Адабиётлар.

1. Abdug'aniev A., A. Abdug'aniev. Qishloq xojaligi iqtisodiyoti. Darslik. – T.: “ADIB NASHRIYOTI” MCHJ, 2011. – 399 b.

2. Саматов Ғ.А., Рустамова И.Б., Шерипбаева У.А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежменти. Дарслик. – Тошкент: Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – 346 б.

3. Рустамова И.Б. ва бошқалар. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2015. – 174 б.

4. Галимова Ф.Р., Дехканова Н.С., Наринбаева Г.К. Қишлоқ хўжалигида менежмент. Дарслик. – Т.: ТДАУ, 2020. – 280 б.

Интернет сайтлари:

1. www.edu.uz.
2. www.Ziyonet.uz.
3. www.infocom.uz.
4. www.agro.uz
5. Открытое образование. <https://openedu.ru/>

3-МАВЗУ. ИНВЕСТИЦИЯ ВА ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТ.

Режа:

1. Инвестицияларнинг иқтисодий моҳияти ва аҳамияти.
2. Асосий фондларнинг шаклланишида капитал қўйилмаларнинг роли. Молиявий ва реал инвестицияларнинг ўзаро боғлиқлиги.
3. Инвестицияларни ўстириш омиллари. Жамғармалар инвестициялар манбаси сифатида.
4. Инвестиция фаолияти тушунчаси. Инвестиция фаолиятига таъсир этиш омиллари ва усуллари.

Таянч иборалар: инвестиция, бошқариш, асосий фондлар, реал актив, молиявий актив, номоддий инвестиция, капитал, капитал қўйилма.

Инвестицияларнинг иқтисодий моҳияти ва аҳамияти

Ўзбекистон давлат мустақиллига еришган дастлабки йиллардан бошлаб миллий иқтисодиётни ривожлантиришнинг ўзига хос йўналишини белгилаб олди. Иқтисодиётни ривожлантиришда эса инвестицияларнинг ўрни бекиёсдир.

Инвестицияларнинг иқтисодий мазмун - моҳияти тўғрисида иқтисодчи олимлар ўртасида хилма – хил фикрлар мавжуд.

Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 9 декабрдаги “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги қайта таҳрирдаги қонунида инвестицияга қуйидагича

таъриф берилган: “инвестициялар— қонун ҳужжатларида таъқиқланмаган тадбиркорлик фаолияти ва бошқа турдаги фаолият объектларига киритиладиган моддий ва номоддий неъматлар ҳамда уларга бўлган ҳуқуқлар, шу жумладан интеллектуал мулкка бўлган ҳуқуқлар, шунингдек реинвестициялар”⁹ сифатида таърифланади. Шундай қилиб, “инвестиция” деганда келгусида даромад (фойда) олиш ёки ижтимоий самарага эришиш мақсадида қонун доирасида иқтисодийнинг турли тармоғлари ва бошқа соҳаларига инвесторлар томонидан қўйиладиган барча турдаги мулк, молиявий ва интеллектуал бойликлар тушунилади.

Бошқача айтганда, инвестициялар – мулкчиликнинг ҳар хил кўринишларидаги моддий, молиявий ва номоддий бойликларни иқтисодий – ижтимоий даромад олиш мақсадида муомалага киритишдир.

Инвестицияларга аниқ бир таъриф берилмаган. Жумладан, проф. Д. Ғ. Ғозибеков инвестицияларнинг иқтисодий мазмун – моҳиятини молиявий категория сифатида талқин этиб, қўйидагича таъриф бериб ўтган: “Инвестицияларнинг мазмуни аниқ ва ишончли манбалардан маблағлар олиш, уларни асосли ҳолда сафарбар этиш, рикслар даражасини ҳисобга олган ҳолда капитал қийматини сақлаш ва кўзланган самарани олишдан иборат бўлади”¹⁰.

Проф. Н.Х. Ҳайдаров инвестициялар мазмун – моҳиятига қўйидаги таърифни беради: “Инвестиция – бу мулк шаклидан қатъий назар, тадбиркорлик асосида фаолият кўрсатаётган жисмоний ва юридик шахслар ёки давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий самара олиш мақсадида ўз бойликларини қонун доирасида бўлган ҳар қандай тадбиркорлик объектига сарфлашидир”¹¹.

Россиялик иқтисодчи-олим Л.Игошина томонидан: «инвестициялар – пулни сақлаш, кўпайтириш ёки ижобий миқдордаги даромадни таъминлашни ҳисобга олган ҳолда уни жойлаштириш мумкин бўлган ҳар қандай восита сифатида ифодаланади»¹², деб таърифланган. «Инвестиции» дарслигининг муаллифи, профессор А.Нешиной инвестицияларнинг мазмунини қўйидагича тавсифлайди: «фойда олиш ёки бошқа самараларга эришиш мақсадида ўз ёки ўзга мамлакатнинг турли тармоқларига, тадбиркорлик лойиҳалари, ижтимоий-иқтисодий дастурлар ҳамда инновация лойиҳаларини амалга оширишга йўналтирилган пул маблағларини (капитални) узок муддатга жойлаштиришдир»¹³.

Инвестиция атамасининг иқтисодий моҳияти яна бир қатор рус олимлари томонидан қўйидагича тавсифланган:

- «инвестициялар иқтисодий фойда ва ижтимоий самара олиш мақсадида инвестиция соҳаси объектларига киритиладиган барча турдаги мулк ва

⁹O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni, 2014 y 9 dekabr. 3 – modda.

¹⁰G‘ozibekov D.G‘. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. T.: “Moliya” nashriyoti. 2003. 26 bet.

¹¹Haydarov N.H. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida korxonalar investitsion faoliyatidagi moliya-soliq munosabatlarini takomillashtirish masalalari. I.f.d ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. T.: 2003. 29 b

¹²Игошина Л.Л. Инвестиции. Уч. пос. – М.: «Экономист», 2005. – С. 23.

¹³Нешиной А.С. Инвестиции: Учебник. – 4-е изд. – М.: «Дашков и К^о», 2006. – С. 13.

интеллектуал бойликларни акс еттиради»¹⁴;

- «инвестициялар дэганда фойда (даромад) олиш ва инвесторларнинг индивидуал мақсадлари сингари ижобий ижтимоий самарага эришиш мақсадида иқтисодиётнинг турли тармоқлари ва соҳаларига, тадбиркорлик ва бошқа турдаги фаолият объектларига муайян муддатга капиталнинг мақсадли йўналтирилган қўйилмаси шаклида амалга ошириладиган харажатлар йиғиндиси тушунилади»¹⁵;

- «инвестициялар ўзини фойда (даромад) олиш мақсадида миллий ва хорижий иқтисодиётнинг турли тармоғига хусусий ёки давлат капиталининг узоқ муддатли қўйилмаси сифатида намоён этоди»¹⁶;

- «инвестиция тушунчаси фойда олиш мақсадида қандайдир корхона, ташкилот, узоқ муддатли лойиҳалар ва шу қабиларга капитал, пул маблағларини узоқ муддатга киритишни англатади»¹⁷;

Инвестициялар кенг маънода ўзини маблағлар ва ресурсларнинг келгусида кўпайиши ва иқтисодий самара ёки бошқа режалаштирилган натижалар олиш (ижтимоий, экологик ва бошқа самаралар) мақсадида уларнинг сафарбар этилиши сифатида намоён этоди.

Хорижлик иқтисодчи-олимлардан У.Шарп, К.Еклунд, Кемпбэлл Р.Макконэлл, Станли Л.Брю қабилар инвестицияларнинг мазмун-моҳияти юзасидан турлича таърифларни баён этишган. Жумладан, Нобел мукофотининг иқтисодиёт бўйича лауреати (1990 йил) У.Шарп таъкидлашича: «инвестициялар келгусида (эҳтимол, номуайян) қийматлик олиш мақсадида ҳозирги вақтда муайян қийматликдан воз кечишдир»¹⁸. «Инвестициялаш» атамасининг маъносини мана бундай шарҳлайдилар: «Келажакда фойда олиш учун бугун пулдан ажралишдир» ва ҳисоблайдиларки, маблағларни ёки реал ёхуд молиявий активларга инвестициялаш мумкин. Улар инвестициялаш атамаси мазмунини келажакда фойда олиш мақсадида бугун пул билан «хайрлашиш»да кўрадилар.

Швед иқтисодчи-олими К.Еклунд фикрича: «инвестиция – бу келажакда кўпроқ истеъмол қилиш шароитига эга бўлиш учун эртанги кунга қолдирилган нарса. Унинг бир қисми ҳозирда ишлатилмасдан захирага қолдириладиган истеъмол буюмлари бўлиб, бошқа қисми эса бу ишлаб чиқаришни кенгайтиришга йўналтирилган ресурслардир»¹⁹.

«Инвестициялар атамасини капиталнинг келгусида кўпайиши мақсадида унинг турли хил шаклда жойлаштирилиши сифатида белгилаш мумкин»²⁰. «Инвестициялар – қўйилманинг келгусида ўсиш мақсадида бугунги истеъмолдан воз кечиш»²¹. «Инвестиция – ишлаб чиқариш даври давомида

¹⁴Староверова Г.С., Медведов А.Ю., Сорокина И.В. Экономическая оценка инвестиций: учебное пособие. – М.: «КНОРУС», 2006. – С. 11.

¹⁵Подшиваленко и др. Инвестиции: учеб.пос. – 3-е изд. – М.: «КНОРУС», 2006. – С.7.

¹⁶Колмыкова Т.С. Инвестиционный анализ: учеб. пособие. – М.: «ИНФРА-М», 2009. – С. 7.

¹⁷Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции: учеб. пособие. – М.: «КНИГОДЭЛ», 2006.– С. 7.

¹⁸Шарп У., Александр Г., Бейли Дж. Инвестиции. Пер. с англ. – М.: «Инфра-М», 1997.– С. 16, 979

¹⁹Клас Еклунд. Эффективная экономика: шведская модель.– М.: «Экономика», 1991. – С. 96.

²⁰Ткаченко И.Ю. Инвестиции: учеб. пособие. – М.: «Академия», 2009. – С. 6.

²¹Самуэльсон П.А. Экономика: пер. с англ. – М.: «БИНОМ», 1997. – С. 783.

пайдо бўлган капитал қўйилма қийматининг жорий ўсиши. Бу ўша даврдаги фойданинг истеъмол учун ишлатилмаган қисми ҳисобланади»²². «Инвестициялар – пул маблағлари, мақсадли банк жамғармалари, қимматли қоғозлар, технологиялар, машина, асосий воситалар ва бошқа мулк кўринишидаги капитал қўйилмалар, шунингдек, пул қийматига эга бўлган мулк ва номулкий ҳуқуқларни инвесторларнинг стратегик мақсадларини кўзлаб ишлаб чиқариш ва бошқа фаолият объектларига киритиш»²³.

Иқтисодчи-олимлардан Кемпбэлл Р.Макконэлл, Станли Л.Брю инвестиция тушунчасини қуйидагича шарҳлайдилар, яъни «инвестиция (инвестмент) – бу моддий заҳираларнинг кўпайиши, ишлаб чиқариш воситаларининг жамғарилиши ва ишлаб чиқаришга харажатлар»²⁴. Ушбу таъриф ўз мазмунига кўра, кўпроқ, «капитал қўйилмалар» тушунчасига мос келишини таъкидлаб ўтиш жоиз.

Инвестиция тушунчаси ягона ва тўлиқ белги беришлик учун анчагина кенг тушунча бўлиб ҳисобланади. Иқтисодий фаннинг турли қисмларида ва амалий фаолиятнинг турли соҳаларида инвестиция мазмуни ўзининг хусусиятларига эга.

Макроиктисодиётда инвестициялар ишлаб чиқаришда янги воситаларга, турар-жойларга инвестициялар ва моддий заҳираларининг ўсишига қилинадиган харажатлардан ташкил топадиган ялпи харажатларнинг бир қисми ҳисобланади. Инвестициялар – бу жорий даврда истеъмол қилинмаган ва иқтисодиётда капитал ўсишини таъминловчи ЯИМ нинг бир қисмидир.

Ишлаб чиқариш назарияси ва умуман макроиктисодиётда инвестициялар янги капитални (ишлаб чиқариш воситаларини ҳамда инсон капиталини кўшиб ҳисобланганда) яратиш жараёнидир. Молия назариясида эса инвестиция деганда реал ёки молиявий активларни олишни тушунилади, яъни бугунги сарфларни мақсади келажакда даромад олиш бўлиб ҳисобланади.

Бошқача сўз билан айтганда, инвестициялар – муайян қийматни, бўлиши ноаниқроқ бўлган келажак қийматга алмашишдир²⁵.

Лоренс Дж. Гитман ва Майкл Д. Джонкнинг «Инвестициялаш асослари» (М. «Дэло» нашриёти-1997) китобида инвестицияларга қуйидагича таъриф берилади: Инвестиция молиявий натижалар олишни кўзлаб акция ва облигацияларни сотиб олишни англатади: булар реал активларни белгилайди, масалан, у ёки бу молни ишлаб чиқариш ва сотиш учун машиналарни олишни назарда тутди. Умуман кенг маънода инвестициялар мамлакат иқтисодиётини ўстириш ва ривожлантиришни молиялаштириш учун зарур бўладиган механизмларни таъминлайди.

Асосий фондларнинг шаклланишида капитал қўйилмаларнинг

²²Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег: пер. с англ. – М.: «Гетос АРВ», 1999.– С. 352.

²³Марголин А.М. Инвестиции. – М.: «РАГС», 2006. –С. 464.

²⁴Кэмпбэлл Р. Макконэлл, Станли Л. Брю. Экономикс, принципы, проблемы и политика. 2-том.– М.: «Республика», 1992.– С. 388.

²⁵Мертенс А.В. Инвестиции: курс лекций по современной финансовой теории. – Киев: Киевское инвестиционное агенство, 1997. 71 стр.

роли. Молиявий ва реал инвестицияларнинг ўзаро боғлиқлиги.

Маълумки, миллий бойликнинг муҳим таркибий қисмини корхона ва ташкилотлардаги, халқ хўжалиги тармоқларидаги асосий фондлар ташкил қилади.

Узоқ муддат (бир йилдан ортиқ вақт) мобайнида моддий ишлаб чиқариш соҳасида, ноишлаб чиқариш соҳасида ҳам амал қиладиган, шунингдек, ижарага бериш учун фойдаланиладиган моддий активлар асосий воситалар ҳисобланади. Мамлакатимизда амалдаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ асосий воситалар – корхона томонидан узоқ муддат давомида хўжалик фаолиятини юритишда маҳсулот ишлаб чиқариш, ишларни бажариш ёки хизматлар кўрсатиш жараёнида ёхуд маъмурий ва ижтимоий-маданий вазифаларни амалга ошириш мақсадида фойдаланиш учун тутиб туриладиган моддий активларни ифодалайди. Асосий воситалар таркибига қуйидаги мезонларга жавоб берадиган моддий активлар киритилади: бир йилдан ортиқ хизмат қилиш муддати; бир бирлик (тўплам) учун қиймати энг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг эллик бараваридан ортиқ бўлган буюмлар.

Асосий фондларнинг иқтисодий моҳияти шундаки, моддий-мулкий қийматлик кўринишидаги асосий фондлар корхона ишлаб чиқариш жараёнида меҳнат воситаси сифатида кўп маротаба ишлатилади (фойдаланилади) ва уларнинг қиймати аста-секин қисмларга бўлинган ҳолда товар (маҳсулот) баҳосига ўтиб боради. Асосий фондларнинг муҳим хусусияти меҳнат воситаси сифатида амал қилиши, ишлаб чиқариш циклида кўп маротаба ишлатилиши ва улар қийматининг маҳсулот баҳосига кўчиб ўтиши билан тавсифланади.

Юқорида таъкидлаганимиздек, асосий фондларни шакллантиришда капитал қўйилмалар муҳим ўрин эгаллаб, бу муҳимлик капитал қўйилмаларнинг таркибий тузилишидан келиб чиқади. Капитал қўйилмаларнинг таркибий тузилиши қуйидагиларни қамраб олади: капитал қўйилмаларнинг технологик тузилиши; капитал қўйилмаларнинг такрор ишлаб чиқариш тузилиши; капитал қўйилмаларнинг тармоқ ва ҳудудий тузилиши.

Реал инвестицияларни иқтисодиёт тармоқлари бўйича тақсимлаш ва ўзлаштириш мамлакат иқтисодиётида муҳим ўрин тутди. Капитал қўйилмаларнинг иқтисодий самарадорлиги уларнинг тармоқлар ва ҳудудлар бўйича таркибий тузилишига боғлиқ бўлади.

Капитал қўйилмаларнинг тармоқ тузилиши (таркиби) дэганда капитал қўйилмаларнинг бутунлай иқтисодиёт ва саноат тармоқларига нисбати ва тақсимланиши тушунилади. Уни такомиллаштириш, энг аввало, иқтисодиётнинг устувор тармоқларини пропорционал равишда ривожлантириш билан боғлиқ бўлади.

Сўнгги йилларда иқтисодиётга жалб этилаётган хорижий инвестицияларнинг тармоқ таркибида жиддий ўзгаришлар содир бўлмоқда. Иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида иқтисодиётга йўналтирилган хорижий инвестициялар таркибида саноат улуши этокчи ўринни сақлаб қолгани ҳолда пасайиш тенденциясига эга. Қишлоқ хўжалиги тармоғини

ривожлантиришга қаратилган ҳукуматнинг саъйи-ҳаракатларига қарамасдан қишлоқ хўжалигига йўналтирилган инвестициялар улуши тармоқ эҳтиёжига нисбатан пастроқ даражада сақланиб турибди.

Айтиш мумкинки, инвестицияларнинг тармоқ тузилишини режалаштириш – мамлакат иқтисодиётининг келгуси ҳолатини режалаштириш билан тенглаштирилади ва буни ҳеч қачон эсдан чиқармаслигимиз лозим. Давлат бюджет маблағлари ва бошқа дастаклар ёрдамида инвестицияларнинг тармоқ тузилишининг ўзгариш тенденциясига сезиларли даражада таъсир кўрсатиш мумкин.

Иқтисодиётда капитал қўйилмаларнинг роли, асосан, қуйидагилар билан хусусиятланади:

➤ капитал қўйилмалар асосий фондларни барпо этиш, амалдаги корхоналарни таъмирлаш ва кенгайтириш, корхоналарни техник қайта қуроллантиришнинг муҳим ва бош омилидир;

➤ капитал қўйилмалар ёрдамида иқтисодиёт тармоқлари ва алоҳида ишлаб чиқаришдаги асосий фондларнинг ривожланиш суръатларини тартибга солиш амалга оширилади;

➤ капитал қўйилмалар ёрдамида ижтимоий характердаги муаммолар (уй-жой, таълим муассасалари, соғлиқни сақлаш, маданият объектлари қурилиши) бартараф этилади;

➤ капитал қўйилмалар ёрдамида мамлакатнинг барча иқтисодий ҳудудларининг ривожланиши тартибга солинади ва бошқ.

Инвестицияларни ўстириш омиллари. Жамғармалар – инвестициялар манбаси сифатида.

Инвестицияларнинг ўсиш суръатлари кўп омилларга боғлиқ. Авваламбор инвестициялар ҳажми олинган даромадни истеъмол ва жамғармага тақсимланишига боғлиқ. Аҳолини ўртача даромади паст бўлган ҳолда уларнинг асосий қисми (70-80%) истеъмолга сарфланади. Аҳоли даромадларини ўсиб бориши жамғаришга юбориладиган қисмни ортиб боришига сабаб бўлади.

Умумий даромадда жамғариш улушининг ортиб бориши инвестициялар ҳажмини ўсишига олиб кэлади, ва аксинча. Аммо бу шарт аҳолини давлатга ишончи юқори бўлганда, давлат фуқароларнинг инвестицион фаоллигини таъминлаганда ва кафолатлаганда бажарилади.

Инвестициялар ҳажмига кутилаётган даромад нормаси ҳам таъсир кўрсатади, чунки кўрилаётган фойда инвестициялашга ундайди. Кутилаётган фойда нормаси қанчалик юқори бўлса, инвестициялаш ҳажми шунчалик юқори бўлади, ва аксинча.

Инвестициялар ҳажмига ссуда фоизи ставкаси катта таъсир кўрсатади, чунки инвестициялаш жараёнида қарзга олинган маблағларидан ҳам фойдаланилади. Агар кутилаётган соф фойда нормаси ўртача ссуда фоизи ставкасидан юқори бўлса бу қўйилмалар инвестор учун даромадлидир. Шунинг учун ўртача фоиз ставкасини ўсиши инвестициялаш жараёнини сусайишига олиб кэлади.

Инвестициялар ҳажмига кутилаётган инфляция суръатлари ҳам ўз таъсирини ўтказди. Бу кўрсаткич қанчалик юқори бўлса инвесторнинг келажакдаги фойдаси шунчалик қадрсизланади ва инвестицияларни рағбатлантирувчи омиллар қисқариб боради.

Маълумки, иқтисодчи-олимлар жамғармани инвестициялашнинг асоси, деб қарашади. Бу мутлақо тўғри, чунки инвестиция қилиш учун, энг аввало, пул капитали бўлиши керак. Ресурслар (шу қатори пул маблағлари ҳам) чекланган. Асосий муаммо маблағ топиш масаласидир. Айниқса, инвестиция узоқ муддатни кўзлаши ва тез натижа бермаслиги билан ажралиб туради.

Жамғариш – бу жорий даврдаги қайта ишлашнинг моддий асосини кенгайтириш орқали келажакда аҳоли истеъмолини оширишга йўналтирилган жараён. Жамғаришнинг асосий функцияси – такрор ишлаб чиқариш жараёнининг пировард мақсадига эришишга қўмаклашишдир. Такрор ишлаб чиқариш жараёнининг мақсади аҳолининг ўсиб ва ўзгариб бораётган ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжларини қондиришдан иборат.

Иқтисодий назарияда миллий даромад бир қисмининг асосий ва айланма капиталларни, шунингдек, эҳтиёж захираларини кўпайтириш учун сарфланиши жамғармани тавсифлайди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг №4947 сонли фармонининг **4.1.бандига асосан “Аҳоли бандлиги ва реал даромадларини изчил ошириш”²⁶** тизимини кенгайтириш устиворлик сифатида белгиланди. Шунингдек, Жамғарма, одатда, инвестиция сифатида иқтисодиётга киритилади, яъни жамғарманинг иқтисодиётга ижобий таъсири инвестицияга айлангандагина юз беради. Жамғарма дейилганда аҳоли, корхона ва давлат жорий даромадларининг келажакдаги эҳтиёжларини қондириш ва даромад олиш мақсадларида тўпланиб бориши тушунилади. Унинг ҳажми барча хўжаликлар даромадидан истеъмол сарфларини айириб ташлаш йўли билан аниқланади. Даромад таркибида истеъмол сарфлари улуши қанчалик юқори бўлса, жамғарма ҳажми шунчалик кам бўлади. Бундай ҳолат инвестиция фаолияти тараққиётга ижобий таъсир кўрсатмайди. Жамғарманинг ўсиши иқтисодий маънода маблағларнинг истеъмол буюмлар харид қилишдан инвестиция товарлари харид қилишга йўналтирилишини билдиради. Шунга кўра, муддат жиҳатдан кечиктирилган истеъмол жамғармани англади.

Аммо, жамият олдида доимо бугунги ва ертанги истеъмолнинг қанча бўлишини ечиш муаммоси туради. Жамият бугун қанча кўп инвестиция қилса, ертага бойроқ бўлади, аксинча, кўпроқ истеъмол қилинса, кейинчалик кўпроқ истеъмол қилиш имконияти шунча камаяди.

Ялпи харажатларда инвестициялар ҳиссаси нисбатан унча кўп бўлмасда, айнан, инвестициялар туфайли асосий макроиқтисодий силжишларга эришилади. Шу билан бирга, жамғариш билан инвестиция ўртасидаги мувозанат макроиқтисодий мувозанатга эришишнинг энг муҳим шартидир.

²⁶О‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017 — 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini amalga oshirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida» 15.02.2017 yilgi qaror

Бироқ, бу мувозанатга эришиш доимо осон кечмайди. Бунга сабаб инвестиция даражаси ва жамғарма даражасининг бошқа-бошқа жараён ва ҳолатларга боғлиқлигидир.

Жаҳон амалиётининг кўрсатишича, юқори жамғариш меъёрига эга бўлган мамлакатлар, бошқа шарт-шароитлар ўзгармаган ҳолда, одатда, юқори иқтисодий ўсиш суръатларига эга бўлишади. Миллий иқтисодиётга киритилаётган инвестициялар ҳажмини кўпайтириш ва унинг иқтисодий ўсишини таъминлашдаги ролини оширишнинг муҳим зарурий шартларидан бири – бу жамғариш меъёрининг нисбатан юқори ва барқарор даражасини таъминлаш ҳисобланади. Жамғариш меъёри барқарор иқтисодий ўсишнинг асосий кўрсаткичи бўлиб хизмат қилади. 2003-2018 йилларда ривожланган мамлакатларда ЯИМнинг ўртача ўсиш суръатлари 3,4 %ни, жамғариш меъёри 22,5 %ни ташкил этган. Жамғариш меъёрининг ўсиши билан ЯИМнинг қўшимча ўсиш суръати ҳам ортиб боради. Жумладан, жамғариш меъёри 25 %дан ортиқ бўлган мамлакатларда ЯИМнинг қўшимча ўсиш суръати ўртача 4,8 %га тенг бўлгани ҳолда, жамғариш меъёри 30 %дан ортиқ мамлакатларда ушбу кўрсаткич ўртача 8,7 %ни ташкил этган.

Хитой, Жанубий Корея каби ривожланаётган мамлакатларда охириги 15 йил давомида кузатилган ўртача 10 %ли иқтисодий ўсиш даврида жамғарма улушининг ўртача қиймати 30 %ни ташкил этган. Ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатдики, бир йилда 6 фоиздан ортиқ иқтисодий ўсишни таъминлаш учун миллий жамғармалар ЯИМнинг камида 25 фоизини, инвестициялар эса 30 фоизини ташкил этиши керак.

Ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида инвестиция меъёрининг барқарорлигини таъминлаш муаммосининг мавжудлиги макроиқтисодий ўсиш суръатларининг барқарорлигини таъминлашга тўсқинлик қилади.

Демак, иқтисодиётда мавжуд бўлган жамғарма улуши бир қатор ривожланаётган мамлакатлар даражасидан юқори бўлса-да, унинг иқтисодий ўсишга таъсири нисбатан паст ҳолатни намоён етмоқда. Шу муносабат билан жамғармадан самарали фойдаланиш асосида барқарор иқтисодий ўсиш давомийлигини таъминлаш учун, энг аввало, қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш асосида мавжуд аҳоли жамғармаларини иқтисодиётга инвестиция сифатида кириб келишини фаоллаштириш ҳамда тармоқлараро капитал оқимини таъминлашга қаратилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар базасини мукамаллаштириш асосида корхона жамғармаларининг инвестицияга айланиш самарадорлигини ошириш лозим.

Инвестиция фаолияти тушунчаси. Ўзбекистонда инвестиция фаолиятини мувофиқлаштиришда давлатнинг роли.

Инвестиция фаолияти инвестиция фаолияти субъектларининг инвестицияларни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган ҳаракатлари мажмуаси тушунилади.

Инвестиция фаолиятини йўлга қўйишда ҳар бир мулк эгаси биринчи навбатда ўз манфоатини кўзлаб ягона бир мақсадга, яъни фойда олишга ёки ижтимоий самара олишга интилади.

Инвестиция фаолиятида инвестиция субъекти, инвестиция объекти, инвестор, эмитент, инвестиция ресурслари каби тушунчалар мавжуд.

Инвестициянинг объекти бўлиб, маблағлар яъни бойликларни сафарбар этётган объектлар тушунилади. Улар янги корхоналар ёки амалдаги корхоналар, қимматли қоғозлар, банк депозитлари бўлиши мумкин.

Инвестиция субъекти бўлиб, инвестицияни амалга оширувчи юридик ва жисмоний шахслар тушунилади. Улар: хорижий давлатлар, халқаро ташкилоталар, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, давлат бошқарув органлари, турли мулкчилик шаклидаги корхона ва ташкилотлар, мулк эгаси бўлган фуқоролар бўлиши мумкин.

Инвесторлар - ўз капиталини инвестиция фаолияти объектларига инвестициялашни амалга оширувчи инвестиция фаолияти субъектидир.

Эмитент – қимматли қоғозларни муаммалага босиб чиқарувчи юридик ва тўловга қобиятли жисмоний шахслар.

Реинвестициялар – инвесторлар томонидан корхоналар фаолиятдан олинган фойдани ишлаб чиқаришни ривожлантириш мақсадида уни шу корхонага қайта киритишдир.

Инвестиция ресурслари – бу инвестицион фаолияти амалга оширишда иштирок этодиган ҳар хил кўринишдаги маблағлардир. Булар жумласига қуйидагилар киради:

Республикада инвестиция фаолиятини юритиш учун қулай шарт-шароитлар яратилиши билан бирга уни давлат томонидан мувофиқлаштириш учун ҳам ҳукуматимиз томонидан бир қанча қонун ва қоидалар қабул қилинган. Ушбу қонунлар инвестицион фаолиятнинг тартибга солиниши ва мувофиқлаштирилиши бўйича ҳуқуқий тизимнинг шаклланишига асос бўлиб хизмат қилади. Бундан ташқари давлатнинг инвестицион фаолиятга қандай воситалар ва рычаглар орқали таъсир кўрсатиши ҳам муҳим масаладир.

Ҳар қандай жамиятдаги инвестицион фаолият ўз-ўзидан ривожлана олмайди, унга албатта, муайян таъсир кўрсатувчи субъектларнинг аралашуви талаб қилади. Бундай аралашувнинг самарали натижасини фақат давлат қўли билангина таъминлаш мумкин бўлади. Бироқ бундай вазиятда давлат инвестицион фаолиятининг ривожланишини бўғиб қўймаслиги керакки, акс ҳолда унинг амал қилиши субъективлик таъсир кучига бўйсундирилиб қолади.

Одатда, инвестицион фаолиятни мувофиқлаштириш унинг муҳим йўналишларида қулай шароитлар яратишга қаратилган, аввалом бор, ижтимоий ривожлантириш, ишлаб чиқаришни техник жиҳатдан такомиллаштириш, янгилик ва ихтироларни тадбиқ этиш асосида ижтимоий талабларни қондиришга қаратилган давлатнинг инвестицион дастурлари ишлаб чиқилади ва бошқариб борилади.

Ҳар бир давлат инвестицион фаолиятни қуйидаги мақсадларда мувофиқлаштириб туради: бозор иқтисодиёти шароитига кириб бериш жараёнида давлатнинг иқтисодий сиёсати амалга оширилиши; давлатнинг фан-техника сиёсатини ўтказиш ва бунинг асосида хўжалик табақаларини мустаҳкамлаш ҳамда жаҳон бозорига чиқиш.

Мамлакат ижтимоий сиёсатини юритиш.

Давлат томонидан инвестицион фаолиятини бошқариш бир қатор чора-тадбирларни қўллаш, уларни ҳаётга тадбиқ этиш асосида амалга оширилади. Бу чора-тадбирлар қўйидагилардан иборат.

Солиқ тизимини қулайлаштириш, яъни солиқ субъектларини, объектлари ва ставкаларини табақалаштириш ва солиқ имтиёзларини бериш.

Амортизация сиёсатини амалга ошириш, шу жумладан тезлаштирилган амортизация сиёсатини қўллаш ҳамда амортизация имтиёзларини бериш.

Айрим ҳудудларни, тармоқларни ривожлантириш мақсадга дотациялар, субсидиялар, субвенциялар орқали ёрдам кўрсатиш.

Кредит сиёсатини, давлатнинг норма ва стандартларининг антимонопол тадбирларини ишлаб чиқариш, давлат мулкани хусусийлаштириш ва нарх-наво сиёсатини ўтказиш.

Ер ҳамда бошқа табиий бойликлардан фойдаланиш шарт-шароитларини аниқлаш.

Инвестиция лойиҳаларини экспертизадан ўтказиш давлат дастурларига киритиш.

Инвестиция лойиҳаларининг мониторингини ўтказиш ва механизмни ишлаб чиқиш.

Зарур ҳолларда ёки қонунга мувофиқ инвестиция фаолиятини тўхтатиб туриш, чеклаш ёки тугатиш.

Шуни таъкидлаш жоизки, инвестиция фаолиятининг амалга оширилиши зарурий барча шарт-шароитларнинг, қулайликларнинг яратилишига боғлиқдир. Бу инвестицион иқлим иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий омилларга боғлиқ бўлган муҳит сифатида қаралади. Бунда инвестицион муҳитнинг аҳволи иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий шарт-шароитларнинг мавжуд ҳолатидан келиб чиқади. Шунинг учун иқтисодий сиёсатни олиб бориш, давлат бошқариш органларининг инвестицион жараёнларни тартибга солиш, иқтисодиётда давлатнинг аралашуви, халқаро битимларда иштирок этиши ва чет эл инвестицияларини жалб қилиши инвестицион муҳитга катта таъсир кўрсатади.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида чет эл инвестицияларини тартибга солиш ва жалб этиш билан шуғулланадиган расмий муассасалар²⁷

Вазирлар Маҳкамасининг ташқи иқтисодий фаолиятни мувофиқлаштириш департаменти	Қуйидаги жорий жараёнларни мувофиқлаштиради: -инвестиция фаолиятини, биринчи навбатда чет эл инвестициялари билан амалга ошириладиган лойиҳаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича зарур ҳукумат қарорларини ишлаб чиқиш; -давлат бошқаруви идоралари, вазирликлар ва
---	---

²⁷Маматов Б.С, Хўжамкулов Д.Ю, Нурбеков О.Ш. Инвестиция. Дарслик. - Т.: "Иқтисод – молия", 2013 й. 784 – б.

		идоралар ишини ташкил этиш.
Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги ва бошқа тегишли вазирликлар		Инвестиция сиёсатини ва дастурларини ишлаб чиқиш
Давлат мулки Қўмитаси		Давлатга тегишли мулкни хусусийлаштириш ва тасарруф этиш жараёнларида чет эл инвестицияларини тартибга солиш.
Молия Вазирлиги		Қарз сиёсати ва ҳукумат кафолатларини бериш.
Адлия Вазирлиги		Чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналарни рўйхатга олиш.
Ташқи ишлар вазирлиги		Хорижий инвесторларга ва Ўзбекистонда ишлаётган ажнабий фуқароларга визалар бериш.
Ички ишлар вазирлиги		Хорижий инвесторларни ва Ўзбекистонда ишлаётган ажнабий фуқароларни турар жойи бўйича рўйхатга олиш.
Давлат солиқ қўмитаси		Чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналарни солиққа тортиш ва уларнинг божхона билан боғлиқ фаолиятини тартибга солиш
Марказий банк		Конвертация тартиб-қоидаларини, шунингдек, унинг ўтказилишини, валюта маблағларидан фойдаланишни тартибга солиш, қарз сиёсати.
Ташқи иқтисодий фаолият миллий банк		Ташқи иқтисодий фаолиятга банк хизмати кўрсатиш ва лойиҳани молиялашни амалга ошириш.
Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги		-Мамлакат ва хориж инвесторларининг инвестиция таклифлари тўғрисида маълумотлар банкини шакллантириш; -инвестиция муҳитини ўрганиш; -хорижий инвесторларга ахборот ва бошқа хизматлар кўрсатиш; -инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда мамлакат ва хориж инвесторларига ёрдам кўрсатиш; -чет эл капитали иштирокида амалга ошириладиган инвестиция лойиҳаларининг бажарилишини кузатиш (мониторинг); -хорижий инвесторларга давлат рўйхатидан ўтилганидан кейин юридик шахс сифатида фаолият кўрсатишида ёрдам бериш (товар ишла чиқарувчилар палатаси билан ҳамкорликда).

Ўзбекинвест экспорт-импорт миллий суғурта компанияси	Чет эл инвестицияларини инвестиция таваккалчилигидан суғурталаш
«Ўзбекинвестлойиҳа» миллий инжиниринг компанияси	Дастлабки техник-иқтисодий асосламани ва инвестиция лойиҳалари техник-иқтисодий асосламаларини тайёрлаш
Давлат мулки кўмитаси ҳузуридаги қимматли қоғозлар бозори фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш маркази	Қимматли қоғозлар бозорини шакллантириш, ривожлантириш, назорат қилиш ва тартибга солиш соҳаларида давлат сиёсатини амалга ошириш. Мамлакат ва хорижий эмитентларнинг қимматли қоғозларини сотиб олиш орқали мажмуа инвестицияларини амалга ошириш.

Ушбу тизим субъектлари алоҳида ҳолда фаолият юрита олмасликларини жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин. Улар бир-бирининг фаолиятини тўлдирган ҳолда инвестицион фаолиятни самарали мувофиқлаштириш имконини беради.

Ўзбекистонда инвестиция фаолиятини мувофиқлаштириш механизмлари, биринчи навбатда, барча хўжалик юритиш босқичларида жамғармалар ўсиши суръатларини рағбатлантириш ва истеъмол даражасини пасайтиришга йўналтирилган бўлиши керак. Бунга, бизнинг назаримизда, иқтисодиётдаги юридик ва жисмоний шахслардан, чет эллик инвесторлардан ундириладиган солиқларни тартибга солувчилик функциясини амал қилишини кучайтириш орқали эришиш мумкин. Инвестиция фаолиятини тартибга солиш тизими доирасида солиқларнинг рағбатлантирувчи функцияларини кучайтириш инвестицияларни молиялаштиришда бозор механизмлари ролини кенгайтиришга олиб келади.

Тўғридан-тўғри чет эл сармоялари оқимини кенгайтириш мақсадида, чет эллик инвесторларни ишлаб чиқариш қувватларини ўзлаштиргунларига қадар барча кўринишдаги божхона тўловлари, солиқлар, йиғимлардан озод қилиш мақсадга мувофиқ бўлади. Ҳар бир тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни киритишда имтиёзли солиққа тортиш тартибини алоҳида қўллаган ҳолда улар ишлаб чиқариш қувватларини тўлиқ ўзлаштиргандан кейин амалга ошириш маъқул бўлар еди.

Инвестицияларни қабул қилувчи мамлакатда кўп укладли иқтисодиётни барпо этишда инвестиция фаолиятини давлат томонидан тартибга солишнинг асосий вазифаси – уларнинг мақбул нисбатларини мувофиқлаштириш, ҳаммасига тенг ҳуқуқий шароитлар ва ҳаётда амалга ошириш учун кафолатлар яратиб беришдан иборатдир.

Инвестиция фаолиятига таъсир этиш омиллари ва усуллари.

Ўзбекистонда олиб борилаётган инвестиция сиёсати натижасининг қандай самара бэриши мамлакатдаги инвестицион фаолиятнинг ривожланиш ҳолати билан белгиланганади. Шу сабабли, одатда, ҳар қандай инвестиция сиёсатининг мақсади мавжуд инвестиция фаолиятининг ривожланиш

истикболига қаратилади. Бу мақсад ўзида давлатнинг инвестиция фаолиятини мунтазам равишда тартибга солиш вазифасини ҳам мужассам этоди.

Давлат томонидан инвестиция фаолиятини тартибга солиш, одатда, куйидаги мақсадларда амалга оширилади:

- инвесторларни рағбатлантириш;
- миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб этиш;
- мамлакат ҳудудида инвесторларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш;
- лозим бўлса, ички инвесторлар манфаатларини, биринчи навбатда, юзага чиқариш ва уларни ҳимоялаш.

Давлат инвестиция фаолиятини тартибга солиш билан бирга бевосита ўзи ҳам унда иштирок этоди. Бунда у:

- давлат инвестиция дастурларини қабул қилиш ва уларни республика бюджетидан молиялаштириш;
- йирик инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш учун тўловлилик, муддатлилик ва қайтариб бериш асосида республика бюджетининг марказлашган инвестиция ресурсларини тақдим этиш;
- инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун жалб этилган кредитлар учун давлат кафолатини тақдим этиш;
- инвестиция лойиҳаларининг давлат комплекс экспертизасини олиб бориш;
- маҳаллий ва хорижий инвесторлар учун концессиялар тақдим этиш кабилар билан инвестиция фаолиятида қатнашади.

Одатда, инвестиция фаолиятини мувофиқлаштириш унинг муҳим йўналишларида қулай шароитлар яратишга қаратилган, аввалом бор, ижтимоий ривожлантириш, ишлаб чиқаришни техник жиҳатдан такомиллаштириш, янгилик ва ихтироларни татбиқ этиш асосида ижтимоий талабларни қондиришга қаратилади.

Инвестиция фаолиятини тартибга солиш, ҳуқуқий нуқтаи назаридан, турли мулкдорлар ўртасида моддий ва номоддий активларни такрор ишлаб чиқариш хусусидаги ўзига хос, мураккаб, ижтимоий зарур иқтисодий (инвестиция) муносабатларини шакллантириш меъёрларни назарда тутати. Инвестиция жараёнининг барча субъектлари – чет эллик инвестициялардан бошлаб, давлат, юридик ва жисмоний, шу жумладан чет эллик шахслар (резидентлар ва норезидентлар)гача бу муносабатларнинг иштирокчиларига айланадилар. Ҳуқуқий нуқтаи назардан чет эл инвестициялари бошқа давлат ҳудудида капиталга эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва тасарруф этиш билан боғлиқ. Иқтисодий нуқтаи назардан эса уларнинг ҳудудий, замон ва макондаги ҳаракат шакллари фойда олиш мақсадида кўпдан-кўп қўшимча рисклар билан тўқнашиш еҳтимолига эга бўлади.

Инвестиция муносабатларининг моҳияти бу фаолият иштирокчилари доирасида ва даражасида ўз ифодасини топади. Инвестиция фаолияти ривожланишининг объектив шароитларини ақс еттирадиган алоҳида инвестиция муносабатларининг мавжудлиги тартибга солишнинг мустақил

предмети бўлишини тақазо қилади. Ҳуқуқий нуқтаи назаридан инвестиция фаолиятини тартибга солиш умумий ҳуқуқий ва хусусий ҳуқуқий тартибга солиш меъёрларини қамраб олади. Бу меъёрларнинг бирлиги ижтимоий ва алоҳида инвестиция муносабатларини характери ва моҳиятини ифода этоди ҳамда уларни тартибга солиш усулига айланади. Тартибга солиш усуллари ҳуқуқ меъёрларини ҳам алоҳида, ҳам ижтимоий зарур инвестиция муносабатлари характериға ўзига хос тарзда таъсир кўрсатиш йўлларидан иборат.

Инвестиция фаолияти предметининг кўп укладли иқтисодиётини барпо этиш давридаги аҳамияти бу фаолиятни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш тўғрисидаги қонунлар қабул қилинишини талаб қилади.

Республикада инвестиция фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш, биринчи навбатда, давлатнинг иқтисодий, илмий-техникавий ва ижтимоий сиёсатини амалга ошириш мақсадларини кўзлайди.

Инвестиция муносабатларининг давлат томонидан тартибга солиниши ҳуқуқий шароитлар яратиш, ушбу фаолиятни юритиш учун кафолатлар бериш, у фаолият субъектларини суғурталаш ва бошқа воситалар орқали ижтимоий ёки давлат манфаатларини амалга ошириш йўлида ташкил этилади.

Республикада кўп укладли иқтисодиётни шакллантириш шароитларида инвестиция фаолиятини давлат томонидан тартибга солишда асосий вазибалар қуйидагилардан иборат: ижтимоий ва хусусий манфаатларни; айрим мамлакатлар, корпорациялар, халқаро молия институтлари, яқка инвесторлар манфаатларини тўғри аниқлаш; уларнинг ўзаро мақбул нисбатларини келишиб олиш; уларни ҳаётда рўёбга чиқаришнинг тенг ҳуқуқий шароитлари ва кафолатларини белгилаш.

Маълумки, инвестиция фаолияти капитал, тадбиркорлик, молия, инновация, ижтимоий, истеъмол ва бошқа инвестицияларнинг ҳамма турлари билан боғлиқ бўлиб, одатда, солиқларнинг фискал (хазинани тўлдириш) ва тартибга солиш функцияларидан фойдаланиш йўли билан амалга оширилади.

Инвестиция фаолиятини давлат томонидан тартибга солишда қуйидаги усуллардан фойдаланилади:

- инвесторларнинг эркин фаолият юритишлари учун ҳуқуқий асосларни яратиш, мустаҳкамлаш, такомиллаштириб бориш;

-инвестицион сиёсати оқали;

- пул-кредит сиёсати орқали;

- ваюлга сиёсати орқали;

- амортизация сиёсати орқали;

- нарх сиёсати орқали;

- дотациялар, субсидиялар тизими орқали;

- бюджет-солиқ сиёсати, жумладан, фиксал сиёсат, турли солиқлардан

имтиёзлар бериш, солиқ кредитлари орқали;

- давлат кафолатлари тизими орқали;

- чет эллик ва маҳаллий инвесторларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш орқали;

- айрим тармоқ, соҳа, ҳудудлар ва улардаги объектларни давлат ўз назоратида сақлаб қолиш, инвестициялаш орқали ва шу кабилар.

Ҳар бир давлат инвестиция фаолиятини қуйидаги мақсадларда мувофиқлаштириб туради:

- бозор иқтисодиёти шароитига кириб бериш жараёнида давлатнинг иқтисодий сиёсати амалга оширилиши;

- давлатнинг фан-техника сиёсатини ўтказиш ва бунинг асосида хўжалик табақаларини мустаҳкамлаш ҳамда жаҳон бозорига чиқиш;

- мамлакат ижтимоий сиёсатини юритиш.

Давлат томонидан инвестицион фаолиятини бошқариш бир қатор чора-тадбирларни қўллаш, уларни ҳаётга тадбиқ этиш асосида амалга оширилади.

Бу чора-тадбирлар қуйидагилар усуллар орқали амалга оширилади:

- солиқ тизимини қулайлаштириш, яъни солиқ субъектларини, объектлари ва ставкаларини табақалаштириш ва солиқ имтиёзларини бериш;

- амортизация сиёсатини амалга ошириш, шу жумладан тезлаштирилган амортизация сиёсатини қўллаш ҳамда амортизация имтиёзларини бериш;

- айрим ҳудудларни, тармоқларни ривожлантириш мақсадга дотациялар, субсидиялар, субвенциялар орқали ёрдам кўрсатиш;

- кредит сиёсатини, давлатнинг норма ва стандартларининг антимонопол тадбирларини ишлаб чиқариш, давлат мулкани хусусийлаштириш ва нарх-наво сиёсатини ўтказиш.

Назорат учун саволлар.

1. “Инвестиция” фанининг предмети, мақсади, вазифалари, таркибий тузилиши ва бошқа фанлар билан узвий боғлиқлигини ёритиб беринг?

2. Инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни, моҳияти ва уларнинг таснифланишини тушунтириб беринг?

3. Инвестицияларнинг мақсадлари ва диверсификацияланишини аҳамиятини тушунтиринг?

4. Асосий фондларнинг шаклланишида капитал қўйилмаларнинг роли, молиявий ва реал инвестицияларнинг ўзаро боғлиқлиги нимада?

5. Инвестицияларни ўстириш омиллари, жамғармалар – инвестициялар манбаси сифатида эканлигини ёритиб беринг?

6. Инвестицияларнинг макро ва микроиқтисодиётни ривожлантиришдаги ролини очиб беринг?

7. Инвестиция фаолияти тушунчасини, Ўзбекистонда инвестиция фаолиятини мувофиқлаштиришда давлатнинг ролини ёритиб беринг?

8. Инвестиция фаолиятига таъсир этиш омиллари ва усулларини айтинг?

9. Ўзбекистонда инвестиция фаолиятининг меъёрий-қонуний базасини ёритиб беринг?

Адабиётлар.

7. Бочаров В.Р. Инвестиции: Учебник для вузов. – 2-е изд.-СПб.: Питер, 2018. – 384 с. Ил.- (Серия “Учебник для вузов”).

8. Имомов Ҳ.Ҳ. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. –Тошкент, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 б.

9. Юсупов Э.Д., Мардиев Н. Қишлоқ хўжалигида инвестицион жфараёнларни бошқариш. Ўқув қўлланма.-Тошкент.: 2020.- 388 б.

Интернет сайтлари.

1. www.edu.uz.
2. www.bimm.uz
3. www.Ziyonet.uz.
4. www.infocom.uz.
5. www.agro.uz
6. Открытое образование. <https://openedu.ru/>

4-МАВЗУ. ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ВА ИНВЕСТИЦИОН МУҲИТ

1. Хорижий инвестицияларнинг мазмун-моҳияти ва турлари. Хорижий инвестицияларни Ўзбекистон иқтисодиётига жалб қилишнинг объектив зарурлиги

2. Миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб қилиш турлари ва шакллари.

3. Инвестицион муҳит тушунчаси

1. Хорижий инвестицияларнинг мазмун-моҳияти ва турлари. Хорижий инвестицияларни Ўзбекистон иқтисодиётига жалб қилишнинг объектив зарурлиги

Маълумки, ҳар қандай давлат ташқи дунёдан ажралган ҳолда, жаҳондаги илм, фан ва техника соҳасида еришган ютуқлардан, иқтисоди ривожланган давлатларнинг тажрибаларидан самарали фойдаланмасдан ривожланиши мумкин эмас. Ушбу мақсад йўлида миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни фаол жалб этиш ва улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш муҳим аҳамият касб этоди. Бироқ, бундай вазифанинг удраланиши, авваламбор, «хорижий инвестиция» тушунчасининг мазмун-моҳиятини, хусусиятларини, турларини, иқтисодиёт тараққиётидаги ролини аниқ ва равшан англаб олиш заруратини юзага кэлтиради.

Проф. Д.Ғозибековнинг хорижий инвестициялар тўғрисидаги назарий қарашларида қуйидаги фикрлар баён этилган: «Чет эл инвестициялари бир иқтисодиёт субъекти капиталини ўзга иқтисодиётга муайян муддатга боғлаш бўлиб, ички инвестициялардан рисклар кенглиги билан фарқланган ҳолда, ҳуқуқий шароитларнинг, инвестиция муҳитининг ўзгариши билан

тавсифланади ва натижада мамлакатлар ва минтақалар бўйлаб капитал кўчиши юз беради»²⁸. Ушбу фикрлардан шундай хулоса қилиш мумкинки, хорижий инвестициялар бир мамлакат иқтисодиётидан мутлоқ бошқа давлат иқтисодиётига кўчувчи капитал бўлиб, у рисклар доираси кенглиги билан ички инвестициялардан фарқланади.

Иқтисод фанлари доктори Н.Қўзиёвнинг илмий ишларида хорижий инвестицияларнинг моҳияти тўғрисида: «Келгусида фойда олиш мақсадида капитални экспорт қилувчи хорижий давлатлар, юридик ва жисмоний шахсларнинг капитални қабул қилувчи мамлакатларга турли кўринишдаги бойликлар (кўчар, кўчмас мол-мулк, интэллектуал бойликлар ва бошқ.) ва улардан олинган даромадлар (фойда, фоизлар, дивидендлар, лицензия ва комисион мукофотлар, роялти, техник таъминот ва бошқа мукофотлар)ни кўйилишига хорижий инвестициялар дейилади»²⁹, деган таъриф келтирилган. Олимнинг фикрича, хорижий инвестицияларни турли белгиларига асосланган ҳолда таснифлаш уларнинг иқтисодий моҳиятини янада ойдинлаштиради.

Иқтисод фанлари номзоди Қ.Хошимов илмий ишида: «чет эл инвестициялари – чет эл мулкдорлари томонидан маълум капитални бир иқтисодиётдан мутлоқ бошқа мамлакат иқтисодиётининг қонун билан таъқиқланмаган турли тармоқларига аниқ ва ноаниқ рискларни ҳисобга олган ҳолда, ўз манфаатига эришиш, нисбатан юқори даражада самара олиш мақсадида муайян муддатга сафарбар этодиган барча мулкрий, молиявий, интэллектуал бойликлардир»³⁰, деган мазмунда таъриф берилган.

«Чет эл инвестициялари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 3-моддасида: «чет эл инвесторлари асосан даромад (фойда) олиш мақсадида тадбиркорлик фаолияти ва қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа турдаги фаолият объектларига кўшадиган барча турдаги моддий ва номоддий бойликлар ва уларга доир ҳуқуқлар, шу жумладан, интэллектуал мулкка доир ҳуқуқлар, чет эл инвестицияларидан олинган ҳар қандай даромад Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл инвестициялари»³¹, деб эътироф этилган.

Хорижий инвестицияларни мулкчилик шаклига кўра хусусий, давлат, хорижий ва аралаш инвестицияларга таснифлаш мақсадга мувофиқдир. Хорижий инвестицияларни йўналиш объектга қараб, молиявий ва реал инвестицияларга ҳам ажратиш мумкин. Ривожланган мамлакатларда молиявий инвестицияларнинг таркибида асосий ўринни хусусий мулк

²⁸G'ozibekov D. G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. – T.: «Moliya», 2003. – B. 45.

²⁹ Xoshimov Q.B. Chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarni soliqqa tortish va uni takomillashtirish yo'llari. Iqt. fan. nom. ilm. dar. ol. uch. yoz. dis. avtor. – T.: BMA, 2004. – B. 7

³⁰ O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 30 apreldagi «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi Qonuni. // «Xalq so'zi», 1999 yil 12 yanvar, – №7. – B. 1.

³¹Вахобов А., Хожибакиев Ш., Мўминов Н. “Хорижий инвестициялар” Ўқув қўлланма.- Т.: Молия, 2010. - 328 б.

Хорижий инвестициялар билан боғлиқ риск³²

Хорижий инвестицияларни ички инвестициялардан фарқли жиҳатларидан бири, уларни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган кўшимча уч гуруҳга ажратилган барча рискларнинг олдиндан ҳисоблаб чиқилишидадир.

Хорижий инвестициялар билан боғлиқ рисклар

Хорижий инвестицияларнинг иқтисодий моҳиятини англашда унинг хусусиятларини билиш муҳим аҳамиятга эга. Хорижий инвестицияларнинг куйидаги хусусиятларини таъкидлаш мумкин:

- хорижий инвестициялар бир иқтисодиётдан иккинчисига кўчаётган капитал;
- капитални ўзга мамлакатга қулайроқ қилиб жойлаштириш мақсади;
- қўйилган сармоя эгасига қайтиб кэлгунга қадар нисбатан узоқ муддат давомида юқор и фойда кўриш;
- кўшимча рискларга эга бўлиш;
- аниқ мақсадларга интилиш (юқори даромад олиш, янги бозорларни эгаллаш, ишонч қозониш);

³² Вахобов А., Хожибакиев Ш., Мўминов Н. “Хорижий инвестициялар” Ўқув қўлланма.- Т.: Молия, 2010. - 328 б.

- ўзга мамлакат қонунчилигидан, имкониятларидан фойдаланиш асосида вақтдан унумли фойдаланган ҳолда ўз капиталини ўстириш;
- рағбатлантириш тизими, кафолатлар, имтиёзлар, ишончли ва ўзаро манфаатли муносабатларнинг йўлга қўйилишини талаб этиши;
- ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш)ни четга олиб чиқиш йўли билан маҳсулотни арзонлантириш, янги бозорларни эгаллаш, юқори даромад олиш, бойликларни янада фойдалироқ жойлаштириш;
- ўз миллий ҳуқуқий шароитларини ва ўз миллий инвестиция муҳитини капитал қабул қилувчи ўзга мамлакат миллий ҳуқуқий шароитларига, ўзга инвестиция муҳитига алмаштириш.

Хорижий сармоядорлар билан амалий ҳамкорлик ўрнатиш орқали жаҳон амалиётида мавжуд бўлган имкониятлардан фойдаланиш асосида қуйидаги самараларга эришиш мумкин бўлади:

- энг замонавий технологияларга эга бўлган ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш) фаолиятини йўлга қўйиш;
- янги технология, замонавий жиҳозларни, юқори унумли ускуналарни қўлга киритиш;
- янги иш жойларини ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш;
- ихчам, амалга оширилган харажатларни тез суръатлар билан қоплайдиган, юқори самара берадиган корхоналарни қуриш;
- замон даражасида юқори меҳнат унумдорлигига эришиш, маҳсулот таннархини пасайтириш, ўз манфаатларига эришиш;
- қўшма корхоналар тузиш, илғор тажрибага эга бўлиш, бошқарувни, рақобатни тўғри йўлга қўйиш;
- бозор талабини қониқтирадиган маҳсулот (хизматларни) этиштириш;
- ишлаб чиқарилган маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигини дунё бозори талабларига жавоб берадиган қилиб етказиш;
- тадбиркорлик фаолиятини самарали ташкил этиш ва уни янада кенгайтириш имкониятларини қўлга киритиш;
- жаҳон бозорида ўзининг мустаҳкам мавқени эгаллаш;
- даромадни кўпайтириш, юқори самарага эришиш, сарф этилган маблағларни ҳеч қандай талофат ва йўқотишларсиз тез фурсатда қоплаш;
- мамлакат экспорт имкониятларини кенгайтириш ва жаҳон бозорида «қаттиқ» валюта ишлаб топишни ўрганиш;
- мамлакат хазинасини тўлдириш;
- ички, ташқи бозорда олиб чиқиладиган маҳсулотлар (иш, хизмат)га бўлган талабни қондириш;
- миллий ва жаҳон иқтисодиёти равнақи ва жамият фаровонлигини ошириш.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти “Халқаро иқтисодий ҳамкорликни янада ривожлантириш, жумладан, етакчи халқаро ва хорижий молиявий институтлар билан алоқаларни кенгайтириш, пухта ўйланган ташқи қарзлар сиёсатини амалга оширишни давом эттириш, жалб қилинган

хорижий инвестиция ва кредитлардан самарали фойдаланиш”³³ деб алохида тўхталиб ўтди.

Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришда хорижий инвестицияларнинг аҳамиятини кўйидаги рақамлар орқали ифодалаш мумкин. Агар 1990 йилда мамлакатимизнинг инвестиция портфелида хорижий инвестициялар деярли мавжуд бўлмаган бўлса, 2000 йилда инвестиция ва кредитларнинг улуши 23,2 фоизни, жумладан, ҳукумат кафолати билан жалб этилган хорижий инвестиция ва кредитлар 19,8 фоизни, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар 3,4 фоизни ташкил қилди. Хорижий инвесторлар учун яратилган қулай бизнес муҳити, кенг ҳуқуқий кафолат ва имтиёзлар тизими, хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни рағбатлантиришга қаратилган бутун бир чора-тадбирлар мажмуаси мамлакатимиз иқтисодиётига тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқимини тубдан кўпайтириш имконини берди. Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганларидек, “2015 йилда ана шу мақсадларга барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан 15 миллиард 800 миллион АҚШ доллари миқдоридан инвестициялар жалб этилди ва ўзлаштирилди. Бу 2014 йилга нисбатан 9,5 фоиз кўп демакдир. Жами инвестицияларнинг 3 миллиард 300 миллион доллардан зиёди ёки 21 фоиздан ортиғи хорижий инвестициялар бўлиб, шунинг 73 фоизи тўғридан-тўғри чет эл инвестицияларидир”³⁴35.

Кўйидаги 1-жадвал маълумотларидан кўринадики, мамлакатимиз иқтисодиётига жалб этилган хорижий инвестицияларнинг умумий ҳажмида тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг салмоғи 2007-2015 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Бу иқтисодиётни модернизация қилиш нуқтаи назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади.

Бироқ, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг жами инвестициялар ҳажмидаги салмоғи 2013 йил ва 2015 йилда нисбатан пасайган. Мазкур пасайиш таҳлил қилинган давр мобайнида жами инвестицияларнинг ўсиш суръатини тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг умумий ҳажмидаги салмоғини юқори еканлиги кўриниб турибди.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётига жалб этилган хорижий инвестицияларнинг динамикаси³⁶ (фоиз ҳисобида)

Иқтисодиёт тармоқлари	Йиллар				
	2007	2009	2015	2018	2019
Хорижий инвестицияларнинг жами	24,5	35,4	23,5	23,1	21

³³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017 — 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini amalga oshirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida» 15.02.2017 yilgi qaror

³⁴ Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan, olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o‘zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo‘l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. – T.: O‘zbekiston, 2016 y., 12-bet

³⁶ O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining statistik ma’lumotlari.

инвестициялар ҳажмидаги салмоғи						
Тўғридан-тўғри	хорижий					
инвестицияларнинг	жами	20,6	30,5	21,2	16,9	15,2
инвестициялар ҳажмидаги салмоғи						
Тўғридан-тўғри	хорижий					
инвестицияларнинг	жами хорижий	84,0	86,2	78,8	72	73
инвестициялар ҳажмидаги салмоғи						

Хорижий инвестицияларнинг жами инвестициялар ҳажмидаги салмоғини пасайганлиги ички манбаларнинг кўпайганлиги билан характерланади.

Албатта, бундай натижаларнинг қайд этилгани мамлакатимизда фаол ва самарали инвестиция сиёсати олиб борилаётганлигидан далолат беради.

2.2. Миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб қилиш турлари ва шакллари

Маълумки, миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг бир қанча шакллари мавжуд. Хорижлик инвесторлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида инвестицияларни қуйидаги йўллар билан амалга оширишлари мумкин:

1. Ўзбекистон Республикасининг юридик ва (ёки) жисмоний шахслари билан биргаликда ташкил этилган хўжалик жамиятлари ва ширкатларининг, банклар, суғурта ташкилотлари ва бошқа корхоналарнинг устав жамғармаларида ва бошқа мол-мулкида улуш қўшиб қатнашиш. Бунга мисол қилиб ХИИКларни (устав капиталининг камида 30 фоизи хорижлик инвесторга тегишли бўлиши керак) кэлтириш мумкин, яъни қўшма корхоналар ташкил этиш орқали хорижий инвестицияларни жалб қилиш энг оммабоп шакл ҳисобланади.

2. Хорижлик инвесторларга тўлиқ қарашли бўлган хўжалик жамиятлари ва ширкатларини, банклар, суғурта ташкилотлари ва бошқа корхоналарни барпо этиш ва ривожлантириш, яъни соф хорижий инвестицияли корхоналар ташкил этиш орқали хорижий инвестицияларни жалб қилиш. Бунда жами (100 %) устав капитали хорижлик инвесторга тегишли бўлади

3. Мол-мулк, акциялар ва бошқа қимматли қоғозларни, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси резидентлари томонидан эмиссия қилинган қарз мажбуриятларини сотиб олиш асосида хорижий инвестицияларни жалб қилиш.

4. Интеллектуал мулкка, шу жумладан, муаллифлик ҳуқуқлари, патентлар, товар белгилари, фойдали моделлар, саноат намуналари, фирма номлари ва ноу-хауга, шунингдек, ишчанлик нуфузига (гудвиллга) ҳуқуқлар киритиш орқали хорижий инвестицияларни жалб қилиш.

5. Концессиялар, шу жумладан, табиий ресурсларни қидириш, ишлаб чиқиш, қазиб олиш ёки улардан фойдаланишга бўлган концессиялар олиш асосида хорижий инвестицияларни жалб қилиш.

6. Савдо ва хизмат кўрсатиш соҳалари объектларига, турар-жой биноларига улар жойлашган ер участкалари билан биргаликда мулк ҳуқуқини, шунингдек, ерга эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш (шу жумладан, ижара асосида фойдаланиш) ҳамда табиий ресурсларга эгалик қилиш ва улардан фойдаланиш ҳуқуқларини сотиб олиш орқали хориж сармоясини жалб қилиш.

7. Эркин иқтисодий ҳудудларни ташкил этиш орқали хорижий инвестицияларни жалб қилиш.

8. Халқаро лизинг амалиётини ривожлантириш орқали хорижий инвестицияларни жалб қилиш.

Хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг энг оммабоп шакли ҳисобланган ХИИКларни ташкил этиш ва уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш йўлида қатор ижобий ишлар амалга оширилмоқда. Кэлинг, азиз ўқувчи, шу ерда «хорижий инвестиция иштирокидаги корхона»га аниқлик кирицак. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхона, деб нимага айтилади? Унга қандай таъриф бериш мумкин? Чунки, ХИИК нималигини тўлиқ англамай туриб, у ҳақда фикр билдириш маънога эга эмас.

Ўзбекистон миллий энциклопедиясида «Корхона – юридик шахс ҳуқуқига эга бўлган мустақил хўжалик юритувчи субъект. Маҳсулотлар ишлаб чиқариш, хизматлар кўрсатиш, ишларни бажариш учун ташкил этилади, иқтисодий фаолиятнинг хилма-хил турлари билан шуғулланади. Давлат, муниципал, жамоа, қўшма, якка (оила, хусусий) корхоналар бор»³⁷, дея таърифланади. Мазкур таърифнинг эътиборли жиҳати шундаки, унда корхонанинг «қўшма корхона» шаклида ҳам ташкил этилиши эътироф этилган. Чунки, қўшма корхонага берилган таърифларнинг аксариятида мазкур масала эътибордан четда қолган. Россиялик иқтисодчи-олимлардан Л.Макаревич: «Корхона – мустақил хўжалик юритувчи субъекти бўлиб, истеъмол талабини қондириш ва фойда олиш мақсадида қонунчилик асосида ташкил этилади, товарлар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш билан шуғулланади»³⁸, деб таъриф беради. Муаллиф ушбу таърифда қўшма корхоналарни эътибордан четда қолдирганлиги кўриниб турибди.

Шунингдек, иқтисодчи-олимлар Б.Райзберг, Л.Лозовский, Е.Страдубцевалар таърифига кўра: «қўшма корхона, асосан, юридик шахслар томонидан, маҳаллий корхоналар ёки хорижий ҳамкорларнинг шахсий маблағлари ҳисобидан таъсисчи жойлашган мамлакатда ташкил этилган хўжалик ташкилотидир. Мулкий шакли жиҳатидан акциядорлик, масъулияти чекланган ёки шерикчилик кўринишида бўлиши мумкин»³⁹. Муаллифлар томонидан «қўшма корхона»га берилган таъриф айрим чекланишлардан холи эмаслиги кўриниб турибди. Жумладан, сўнгги таърифда «таъсисчи жойлашган мамлакатда ташкил этилган», дея қайд этилган жумла мунозаралидир. Назаримизда, мазкур жумла қўшма корхоналарнинг

³⁷О'zbekiston milliy entsiklopediyasi. – Т.: «О'МЕ» Davlat ilmiy nashriyoti, 2003. – В. 48.

³⁸Макаревич Л.М. 200 правил бизнеса. – М.: «Дэло и Сервис», 2003. – С. 125.

³⁹Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Страдубцева Е.Б. Современный экономической словарь. 4-изд., перераб. и доп.– М.: «Инфра-М», 2005. – С. 235.

иқтисодий моҳиятини очиб беришга бевосита хизмат қилмайди. Чунки, кўшма корхонанинг таъсисчиси иккинчи мамлакатда жойлашган бўлиб, унинг ўзи бошқа мамлакат ҳудудида ташкил этилиши амалиётдан маълум.

А.Борисов томонидан тузилган «Катта иқтисодий луғат»да: «Кўшма корхона икки ёки ундан ортиқ юридик шахслар томонидан ташкил топган хўжалик юритиш шаклидир. Кўшма корхона маҳаллий тадбиркорлар ёки хорижий ҳамкорлар иштирокида ташкил этилади. Таъсисчилардан бири жисмоний шахс бўлиши мумкин. Кўшма корхона устав капиталининг ҳамкорликда шакллантирилиши ва таъсисчилардан бири жойлашган ҳудудда ташкил этилиши унинг ўзига хос хусусиятга эга эканлигидан далолат беради»⁴⁰, дея таърифланган. Фикримизча, кўшма корхонага берилган мазкур таъриф мантикий жиҳатдан бир-бирига узвий боғланмаган. Шу билан бирга, кўшма корхонанинг таъсисчиларидан фақат бири эмас, иккаласи ҳам жисмоний шахслар бўлиши мумкин, яъни иккита мамлакатнинг вакили ҳисобланган жисмоний шахслар ўз маблағларини кўшма корхонанинг устав капиталига киритиш асосида уни ташкил этиши ҳам мумкинлиги эътироф этилмаган.

Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 30 апрелдаги «Чет эл инвестициялари тўғрисида»ги Қонуннинг 6-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги хорижий инвестиция иштирокидаги корхоналар (ХИИК)дэганд ақцияларининг (улушлари, пайларининг) ёки устав жамғармасининг камида ўттиз фоизини хорижий инвестициялар ташкил этодиган корхоналар тушунилади. Улар Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига зид кэлмайдиган ҳар қандай ташкилий-ҳуқуқий шаклларда фаолият кўрсатадилар. ХИИК қатнашчиларидан бири ушбу қонунга кўра хорижлик инвестор бўлиши шарт.

Умумлаштирадиган бўлсак, икки ёки ундан ортиқ маҳаллий ва хорижий мамлакат субъектлари иштирокида товар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш, фойда олиш мақсадида юридик шахс сифатида ташкил этиладиган, мамлакатнинг қонунчилик талаблари асосида тузилган хўжалик юритувчи субъектга кўшма корхона дейилади.

ХИИК давлат рўйхатига олинган пайтдан эътиборан юридик шахс ҳуқуқига эга бўлади. ХИИКлар ташкил этиш ва уларни давлат рўйхатига олиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган.

ХИИКлар ташкил этиш орқали хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг кенг тарқалган шакллардан бири ҳамкорликда кўшма корхоналарни ташкил этишдир. Ўзбекистон Республикасида кўшма корхона деганда хорижий инвестор фақат юридик шахс бўлган, низом капиталининг энг кам миқдори 150000 АҚШ долларига тенг бўлган эквивалент суммани ташкил этган корхоналарга айтилади⁴¹. ХИИК низом жамғармасининг 150000 АҚШ долларидан кам бўлмаслиги, асосан, сифатсиз маҳсулотларнинг олди-

⁴⁰Борисов А.Б. Большой экономический словарь.– М.: «Книжный мир», 2005. – С. 126.

⁴¹Vahobov A. va boshq. Xalqaro moliya munosabatlari: Darslik. /Mual.: A.Vahobov, N.Jumaev, U.Burxanov. – Т.: «Sharq», 2003. – В. 277.

сотдиси ва уларни республикага импорт қилиш ишлари билан шуғулланишга ихтисослашган кичик ХИИКларнинг керагидан ортиқча кириб келишининг олдини олиш мақсадида белгиланганган.

2-жадвал

Хорижий инвестиция иштирокидаги корхоналарни ташкил этиш сабаблари⁴²

Ички сабаблар	Инвестиция муҳитининг устунликларидан фойдаланиш
	Рискларни тақсимлаш
	Ишлаб чиқариш миқёсида тежаш
	Бошқарувнинг янги усулларини ўрганиш
	Хорижий бозорларга чиқишни жадаллаштириш
	Шартнома харажатларини камайтириш
Ташқи сабаблар	Жаҳон бозорига чиқиш
	Сиёсий кескинликнинг юмшаши
	Миллий ҳукумат талаблари
	Самарали рақобатни вужудга келтириш
Стратегик сабаблар	Мустаҳкам хом ашё базасига эга бўлиш
	Технологиялар трансферти
	Ишлаб чиқариш диверсификацияси
	Мамлакатда узоқ вақт фаолият олиб бориш имконияти

Ўзбекистон Республикасидан ташқарида ХИИКларнинг шўба корхоналари, филиаллари, ваколатхоналари ва бошқа алоҳида бўлинмалари ташкил этилиши мумкин.

ХИИКлар ихтиёрий равишда Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси ҳудудида уюшмалар, концернлар, корпорациялар, консорциумлар ва бошқа хўжалик бирлашмалари ташкил этиши, амал қилиб турган бирлашмалар таркибига тўла ҳуқуқли аъзо сифатида кириши мумкин.

ХИИКлар қонун ҳужжатларига мувофиқ қуйидаги ҳуқуқларга эга: Ўзбекистон ҳудудида, шунингдек, ундан ташқарида ҳар қандай валютада, ҳар қандай банкда ҳисобварақлар очиш, улардан фойдаланиш ва уларни тасарруф этиш; хорижий валютада ссудалар олиш ва уни қайтариш; ХИИКларнинг ҳисобварақларидаги маблағлардан фойдаланишни чеклаш ёхуд маблағларни мажбурий олиш давлат бошқарув органлари томонидан фақат қонунда белгиланганган тартибда амалга оширилиши мумкин.

ХИИКларни ташкил этишни ички, ташқи ва стратегик сабабларга бўлиш мумкин

⁴²Вахобов А., Хожибакиев Ш., Мўминов Н. “Хорижий инвестициялар” Ўқув қўлланма.- Т.: Молия, 2010. - 328 б.

Мамлакатимизда ХИИКлар фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш уларга солиқ ва божхона имтиёзлари, имтиёзли кредитлар, қонун ўзгармаслиги кафолатлари, суғурта ва қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа шаклларда амалга оширилмоқда.

ХИИКлар фаолиятининг таҳлили қуйидаги хулосларни шакллантириш имконини беради:

– мамлакатимизнинг сустривожланаётган ҳудудларига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш юзасидан олиб борилаётган чоратадбирларни фаол давом эттириш зарур. Бунда ҳудудий бошқарув органларининг турли соҳалардаги инвестиция лойиҳаларининг амалиётга самарали татбиқ этилиши юзасидан масъулиятини ошириш лозим;

– ҳар бир ҳудуд бўйича таҳлилий маълумотлар базасини шакллантириш юзасидан амалий тадбирлар ишлаб чиқиш ва хорижий инвесторларни ҳудуднинг экспорт имкониятлари бўйича зарурий маълумотлар билан таъминлаш;

– инвестицияларни кенг қўламда жалб қилиш мақсадида мамлакатимизнинг кам ривожланган ҳудудларида инфратузилмаларни ривожлантириш дастурлари бажарилиши юзасидан давлат мониторингини ўрнатиш. Бунда, айниқса, телекоммуникация ва меҳмонхона хўжалиги соҳаларини ривожлантиришга алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқдир;

– қўшма корхоналарнинг низом фондида хорижий инвесторнинг эгаллаган улушини ҳисобга олган ҳолда минимал талабдан ошган ҳар бир фоизи учун қўшимча солиқ имтиёзларини бериш;

– инвестиция дастурларини тузишда ва йирик инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда мамлакат ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини ҳисобга олиш.

Қўшма корхоналарга қўшимча кафолатлар ва уларни ҳимоя қилиш чоралари ҳар бир муайян ҳолда, яъни;

– республиканинг экспорт имконияти мустаҳкамланиши ва кенгайишини, мамлакатимизнинг жаҳон хўжалик алоқаларига интеграциялашувини таъминловчи устувор лойиҳаларга инвестициялар киритилаётганда;

– амалга оширилиши хом ашё ва материалларни қайта ишлашга, истеъмол товарлари ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишга, аҳолини иш билан таъминлашга қаратилган кичик тадбиркорлик соҳасидаги лойиҳаларга инвестициялар киритилаётганда берилиши мумкин.

2.3. Инвестиция муҳити ва тушунчаси

Хориждан капитал қабул қилувчи томонидан инвестиция муҳити моделини ишлаб чиқиш ҳар томонлама асосланган ташқи иқтисодий алоқаларни аниқлаб берувчи воситадир. У орқали хорижий инвесторга таъсир кўрсатувчи омиллар тўғрисида аниқ тушунчаларга эга бўлиш, хорижлик инвесторларнинг хулқ-атворини ҳар томонлама англаш ва мамлакатдаги иқтисодий ҳолатни чуқурроқ баҳолаш имконияти пайдо бўлади. Бу жараёнларнинг барчаси республикамизнинг бошқа давлатлар

билан дастлабки иқтисодий муносабатларини йўлга қўйиш жараёнида четдан капитални жалб қилишда муҳим аҳамият касб этади.

Хорижий инвестиция иштирокида амалга оширилиши лозим бўлган лойиҳа ва дастурларни ишлаб чиқишда нафақат ўз манфаатлари билан чегараланмасдан инвесторнинг мақсад ва имкониятлари билан ҳисоблашиш алоҳида эътиборга лойиқдир.

Инвестиция муҳити тушунчаси ўз мураккаблиги ва мукамаллиги жиҳатидан макро ва микро иқтисодиёт даражасида кўриб чиқилади. Макроиқтисодиёт даражасида у капитални қабул қилувчи мамлакатдаги мавжуд сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳолатларни ўз ичига олади. Макроиқтисодиёт даражасида ёндашилганда хорижий инвестицияларга нисбатан давлат сиёсати, халқаро шартномалар шартларини бажариш хорижий мулкни миллийлаштириш, турли масалалар бўйича халқаро шартномалар тизимида иштирок этиш давлат бошқарув тизимларининг мустақамлиги, сиёсий раҳбариятнинг муқаррарлиги, давлатнинг иқтисодиётга аралаштириш даражаси, иқтисодий сиёсатнинг мукамаллиги, давлат аппаратининг иш самарадорлиги, банклар тизимининг такомиллашув даражаси, пул муомаласи ва давлат бюджетининг барқарорлиги, давлатнинг ички ва ташқи қарзлари миқдори ва бошқалар ҳал қилувчи ўринда туради. Инвестиция муҳитига капитални қабул қилувчи мамлакатнинг қонунларида акс эттирилган тўғридан-тўғри харажатлар ва хорижий фирмаларининг фаолиятини чегараловчи ёки тақиқловчи омиллардан ташқари, тўлиқ аниқланмаган баъзи қоидалар ва мувофиқлаштирилмаган жараёнларнинг мавжудлиги салбий таъсир этади.

Микроиқтисодиёт даражасида инвестиция муҳити бир томондан инвестор-фирмаси ва иккинчи томондан хорижий инвестицияни қабул қилувчи хўжалик субъектлари, яъни сотувчилар, сотиб олувчилар, банклар ҳамда қасаба уюшма ва бошқа жамоат ташкилотлари ўртасидаги икки ёқлама муносабатларни акс эттиради. Бу даражада инвестиция иқлими умумлаштирилган баҳолар иқтисодий, ҳуқуқий ва маданий жабҳаларда яққол кўринади. Макро ва микроиқтисодиёт даражалари биргаликда ягона инвестиция муҳитини ташкил этади ва потенциал инвесторлар ҳамда капитални қабул қилувчи томонларнинг бўлажак муносабатларини белгилаб беради.

Инвестиция муҳити объект категорияси бўлиб, ҳар бир алоҳида олинган вақт доирасида инвесторлар учун ҳақиқатда мавжуд бўлган шарт- шароитлар мажмуасини акс эттиради. Лекин ҳозирги шароитда инвестиция муҳити фақат давлат органлари таъсири остида шаклланмоқда. Албатта, бу ишларни амалга оширишда жаҳон тажрибасидан, жумладан хорижий инвестиция билан ташкил этилиб, юксак иқтисодий кўрсаткичларга эришган компания ва фирмалар тажрибасидан кенгроқ фойдаланиш керак. Бу жараённи амалга оширишда миллий хусусиятларни ҳам ҳисобга олиш лозим.

Давлат ҳокимиятининг таъсирчанлиги инвестиция муҳитини аниқловчи омиллардан биридир. Шундан келиб чиқиб, ҳар бир капитал жалб қилувчи мамлакат маълум бир инвестиция тизимига эгаллигини таъкидлаш мумкин. Бу

тизим ҳуқуқий меъёрлар ва муассасалардан иборат хорижий инвестицияларни қабул қилиш тизими ва инвестиция муҳитини ўз ичига олади. Хорижий капитални қабул қилиш тизими инвестиция муҳитининг компоненти бўлиб хизмат қилади ва унга нисбатан мустақил равишда ташкил этилади. Чунки у инвестиция муҳитини ўзгартиришга қодирдир. Хорижий инвестицияларни қабул қилиш тизими қабул қилувчи томоннинг хорижий капитални миллий иқтисодиётга қулай равишда кириб келишини намоён эса, инвестиция муҳити кириб келган капитални мамлакат ичида оптимал равишда ўсиб бориш вазиятига баҳо беради.

Хорижий инвестицияларни жалб этиш орқали саноатни янги замонавий технологиялар билан, кишлоқ хўжалигида қайта ишловчи саноат мажмуини ва бошқа соҳаларда туб ўзгаришлар яшаш мумкин. Шундай ижобий ишларни амалга ошириш учун хорижий инвесторларга қулай бўлган инвестиция муҳитини яратиш бериш керак. Инвестиция муҳити иқтисодиётда янги тушунча эмас, аммо мустақил Ўзбекистон шароитига нисбатан ишлаб чиқилмаган. Энди бу шароитни яратишга уринишлар бўлмоқда. Бир қатор ривожланган давлатлар бу жараёни ижобий тарзда амалга оширган. Инвестиция муҳитининг аҳамияти, амалий жиҳатдан, қайси бойликлар ва йўналишлар тизими асосида хорижий инвесторлар фаолият юритишлари тўғрисида тушунча беради ва шунинг негизида хорижлик инвесторларга нисбатан қандай муносабатда бўлишни ишлаб чиқишга имконият яратади.

Инвестиция муҳити- жуда кенг маънода ишлатиладиган тушунча бўлиб, инвестор томонидан ҳисобга олинмаган барча муаммолар ва масалаларни ўз ичига қамраб олади. Инвестор томонидан маълум бир давлатга инвестиция қилишнинг қулай ва ноқулай томонлари баҳоланади, шу билан бир қаторда, ўз капиталини киритмоқчи бўлган мамлакат мафқураси, сиёсати, иқтисодиёти ва маданиятига катта аҳамият берилади. Инвестиция муҳити ҳар томонлама чуқур таҳлил қилиниши асосида инвестиция rischi аниқланади. Инвестиция муҳити ва риск даражалари бир-бирларига тескари нисбатдадир. Инвестиция муҳити қанчалик қулай бўлса, инвесторнинг тадбиркорлик rischi шунчалик паст даражада бўлади ва бу инвесторларнинг кириб келишини кўпайтиради. Аксинча, инвестиция муҳити ноқулай бўлса, риск даражаси юқори бўлади. Бу эса инвестиция қабул қилувчининг сарф-харажатларининг ўсишига олиб келади. Шундай қилиб, инвестиция муҳитининг ҳолати фақат инвестор учун эмас, балки инвестиция қабул қилувчи учун ҳам муҳимдир.

2.4. Инвестиция рисклари ва тоифалари

Ҳозир турли мамлакатлар ва минтақалар ўртасидаги инвестиция учун авж олаётган рақобат кўраши нуқтаи назаридан инвестиция rischi тушунчасини кўриб ўтиш зарур. Инвестиция оқимларининг у ёки бу мамлакатларга йўналганлиги, шунингдек уларнинг реал ҳажмлари охири-оқибат шу рисклар билан белгиланади.

Умуман олганда инвестиция riskини уч тоифага бўлиш мумкин:

1. Асосий (ёки мамлакат билан боғлиқ) риск:

-инвестиция киритиладиган мамлакатдаги сиёсий ва ижтимоий барқарорлик;

-хукумат ўтказадиган макроиқтисодий сиёсатнинг изчиллиги ва барқарорлиги (инфляция даражасини назорат қилиш, бюджет, кредит сиёсати ва бошқалар);

-тадбиркорлик фаолиятдан олинган фойда ва бошқа даромадларнинг инвестиция қўйилган мамлакатдан хорижга ўтказиш имкониятлари ва шароитлари;

-инвестициялашнинг ўзга ҳуқуқий шароитлари (хорижий инвесторлар ҳуқуқини ҳимоя қиладиган қонун ва қонун доирасидаги ҳаракатларнинг мавжудлиги).

2. Шартнома ёки инвестицияга қадар риск:

-мураккаб жараёнларнинг давомийлиги ва самарадорлиги;

-шартнома шартларини келишиш ва маъқуллаш жараёни, шунингдек томонларнинг шартномаларда назарда тутилган шартларга риоя этишларини назорат қиладиган муассасаларнинг бўлиши ва самарали ишлаши;

-муносиб маҳаллий шерик топиш имконияти;

-янги ташкил этиладиган корхона низом жамғармасига ускуна-жиҳозлар, технологиялар, ноу-хау, хомашё, материаллар ва бошқа кўринишида қўшилаётган ҳиссани баҳолаш тизимининг мавжудлиги;

-интеллектуал мулкни ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асослари, шу жумладан технологияларни трансфертлаш (ўтказиш) масалалари.

3. Операцион ёки инвестициядан кейинги рисклар:

-операцион (ҳаракат) қарорларни қабул қилиш жараёни тартиб-қоидалари ва давомийлиги;

-фойда ва уни тақсимлаш масалалари бўйича қарор қабул қилиш жараёнида таъсир кўрсатиш даражаси;

-менежментни ташкил этиш масалалари, шу жумладан инвестиция лойиҳаси инфратузилмасини, ходимларни бошқариш, молиявий менежментни ташкил этиш;

-маҳаллий хомашёдан фойдаланиш имкониятлари ва уни олиш тартибларини ҳал қилишнинг давомийлиги; -маҳаллий бозор маркетинги; -малакали маҳаллий иш кучининг топилиши;

-жамоат ҳавфсизлиги, шу жумладан ушбу мамлакатда ишлаётган хорижлик ходимлар учун ҳавф-хатарсиз ишлаш шароитлари.

Ҳар бир компания ўзининг инвестициялаш стратегияси, рақобат кўрашидаги ўз ўрнидан келиб чиққан ҳолда инвестиция rischi мажмуини мустақил баҳолайди ва у ёки бу мамлакатга инвестиция киритади. Кейинги ўн йилларда ривожланган мамлакатлардаги компаниялар билан саноат жиҳатидан жадал ривожланаётган мамлакатларнинг компаниялари ўртасидаги фарқлар яққол кўзга ташлана бошлади.

Ривожланган мамлакатлардаги компаниялар ғоят синчков ва пишиқлиги билан ажралиб турадилар. Улар мамлакатдаги сиёсий- иқтисодий вазиятни узоқ ўрганади, таҳлил этади ва шундан кейингина бу мамлакатга инвестициялар киритиш ёки киритмаслик ҳақида бир қарорга келади. Янги

саноати ривожланган мамлакатлардаги компаниялар уларга қараганда фаолроқ. Уларнинг стратегияси хужумкорлиги ва тезкорлиги билан ажралиб туради. Бу компаниялар учун янги бозорларга тез кириш ҳамда у ерда етакчи мавқени эгаллаш асосий масала ҳисобланади.

Бозорга киришнинг ҳам биринчи, ҳам иккинчи стратегиясига кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Аммо уларнинг қайси бири яхши, қайси бири ёмон деган саволга жавоб бериш қийин. Бу стратегиялар умуман бошқа-бошқа, ҳар бири мазкур мамлакатларнинг тарихий тажрибаси, бизнес олами анъаналари, кишиларнинг менталитети (дунёқараши) асосида шаклланган.

Ўзбекистонда мустақилликка эришгандан сўнг хорижий инвестицияларни миллий иқтисодиётга жалб қилиш тизимини яратишга киришилди. Бу борада бир қатор қонунлар ва Президент фармонлари чиқарилди. "Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида", "Чет эл инвестициялари ва хорижий инвесторлар фаолиятининг кафолатларини такомиллаштириш тўғрисида"ги қонун ва фармонлари шулар жумласидандир. Бу қонун ва фармонлар маълум маънода хорижий инвестицияларни жалб этишнинг ҳуқуқий асосини ташкил этади.

Жаҳон статистикасининг далолат беришича, уч йилдан ортиқ фаолият кўрсатган фирмаларнинг 30 фоизи муассисларнинг ўзаро даъволари ҳал этилмаслиги оқибатида ёпилиб қолмоқда. Тадбиркорларнинг профессионал билимлари етарли эмаслиги мазкур фирмалар тугатилишининг яна бир сабабидир. Ўзбекистон иқтисодиётининг ривожланиб ва ўсиб бораётган секторларида янги барпо этилаётган КБ (кичик бизнес) корхоналари (электроника, информатика тизимлари, компьютер техникаси соҳасидаги корхоналар) ўсиб, кенгайиб бораётганлиги билан анъанавий бизнес соҳасидаги КБ корхоналаридан фарқ қилади. Кенгайиш стратегиясига амал қилувчи бу корхоналар анъанавий бизнес корхоналаридан фарқли ўлароқ, турли соҳаларда: маркетинг, янги товарлар, ишлаб чиқариш, молиялаштириш муаммоси мазкур соҳалар орасида энг муҳимдир. Амалда, янги ташкил этилган КБ корхоналари айланма капитални шакллантириш учун ўз маблағига эга бўлмайди, асосий капиталга инвестиция қўйиш ҳақида гап юритмаса ҳам бўлади.

Ўсишнинг мутаносиб эмаслиги, қарз мажбуриятларининг кўпайиб бориши ўз капитали, одатда, венчур инвестициялар ҳисобига шаклланади. Венчур капиталнинг инвестори ўзининг барча маблағидан маҳрум бўлиши мумкин, аммо бу капитал 10 ва ҳатто 50 баравар кўпайиш эҳтимоли ҳам бор. Венчур капиталдан фойдаланиш имконияти эса фонд бозорининг ҳолатига бевосита боғлиқдир. Венчур капитал эгалари ҳамиша ҳаётий қобилиятга эга бўлган ва фаол капитал бозорини излаш жараёнида бўладилар. Уларни доимий равишда юксак технология соҳасидаги лойиҳалар қизиқтиради.

Анъанавий бизнес соҳасидаги кичик корхоналар кенгайиш мақсадини кўзламайди. Одатда, улар бир-икки корчалонга жуда қарам бўлади ва уларнинг ихтисослашуви учун деярли имконият бўлмайди. Қабул этиладиган қарорлар эса бир ёки бир неча менежерларнинг хоҳиш-иродасига бўйсунди, истикболда эса стратегик мақсадларни аниқлаш жуда қийин вазифага

айланади. Қарорларнинг кўп қисми дурустроқ таҳлил этилмай қабул қилинади. Капитал корхона эгаларининг маблағи ҳисобидан шакллантирилади, уларда эса маблағ етишмаслиги сезилиб туради.

КБ корхоналари бюджет маблағларидан, фонд бозоридан фойдалана олмайди, уларнинг жамғармаси ҳам йўқ. Қарзга олинган кредитлар ва банк ссудалари уларни молиялаштиришнинг асосий манбаларидир. 2000 йилда КБ субъектларига ажратилган кредитлар ҳажми 92 млрд. сўмдан юқори бўлди ва 2,5 баравар ошди, шу жумладан 12,9 млрд. сўм микрокредит тарзида берилди. Бюджетдан ташқари фондлардан КБ лойиҳаларининг молиялаштирилишига 2000 йилда 4,4 млрд. сўм, ёки 1999 йилдагига нисбатан 1,7 баравар кўп маблағ ажратилди.⁴³ 2000 йилда тижорат банклари томонидан КБ корхоналарига берилган кредитлар умумий ҳажмининг таркибига қисқа муддатли ссудалар 65 фоизини ташкил этди. Бунинг маъноси шуки, КБнинг инвестиция лойиҳаларини амалга оширишга кредитларнинг атиги 35 фоизи йўналтирилган.

2000 йилда кичик фирмаларга ва яқка тадбиркорларга микрокредит беришнинг янги тартиби қабул қилинди. Бу тартиб микрокредитлар олиш қондасини осонлаштиради, гаровга нисбатан юмшоқроқ талаблар кўяди ва микрокредитлар 50 фоизгача бўлган қисмини нақд пул билан олиш имконини беради. Шу билан бирга, КБ корхоналарини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизми зарур. Қишлоқ хўжалиги соҳасида КБ корхоналари учун кредит иттифоқлари (кооперативлари) кредит олишнинг жуда муҳим тузилмаси бўлиши мумкин. Улар орқали қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш, қайта ишлаш ва сотишни кредитлашни уюштириш мумкин бўлур эди.

3. Инвестиция муҳитига таъсир этувчи омиллар

Инвестиция муҳитига бир қатор омиллар таъсир кўрсатади.

Сиёсий омиллар: -хорижий инвестиция борасида давлат сиёсати; -халқаро келишувларга риоя қилиш; -давлатнинг иқтисодиётга аралашуви даражаси; -иқтисодий сиёсатнинг ҳаётийлиги;

-мамлакатнинг халқаро шартномалар тизимида қатнашуви;

-давлат аппаратининг иш фаолияти;

-сиёсий ҳукуматнинг инвестицияларга мойиллиги.

Иқтисодий омиллар: -иқтисодиётнинг умумий ҳолати

(юксалиш, пасайиш); -валюта кўрсининг барқарорлиги; -

инфляция жараёнининг динамикаси; -солиқ имтиёзлари; -

божхона тартиби; -иш кучидан фойдаланиш тартиби; -иш кучи қиймати;

-аниқ маҳсулотларга талаб ва таклиф; -кредит қиймати ва бошқалар.

Ижтимоий омиллар: -жамоатчиликнинг хусусий мулк ва хорижий инвестицияларга муносабати;

⁴³ Қаранг. Приоритетм малого и среднего бизнеса. Народное слово. 11январь 2001. 1 с.

- жамиятнинг мафкуравий бирдамлик даражаси;
- мамлакат ижтимоий- иқтисодий тараққиётининг асосий масалалари бўйича келишувнинг мавжудлиги;
- ишчи гуруҳининг ташкилотчилиги.

Бирон мамлакатнинг инвестицион муҳитини таҳлил қилинганда, амалдор нуқтаи назари эмас, балки ўз маблағини даромад келтирувчи лойиҳага жойлаштирмоқчи бўлган хорижий инвесторларнинг фикрлари аҳамиятлидир. Уларнинг фикрича инвестиция муҳити бир қатор зарурий омилларга боғлиқ бўлиб, уларнинг мавжудлиги инвестиция муҳитининг энг кўлай бўлишини таъминлайди.

Биринчиси, сиёсий барқарорлик бўлиб, унинг мавжуд бўлиши инвесторнинг келгуси ишларини режалаштириш ва ишонч билан олдинга интилишига имкон беради. У кучли қонуний тизимнинг мавжудлиги, ташқи ва ички ҳарбий низолар ҳамда инқилобий ўзгаришларнинг бўлмаслигида намоён бўлади.

Иккинчиси, иқтисодий самарадорлик. Ҳар бир инвестор иқтисодий ўсиш жуда юқори бўлган, ҳукумат иқтисодиётни ривожлантириш борасида барқарор сиёсат олиб бораётган мамлакат иқтисодиётига маблағ сарфлашни хоҳлайди.

Яна бир муҳим омил мамлакатдаги ҳукумат раҳбарлари, меҳнат жамоалари, муҳолиф партия вакиллари ва халқнинг хорижий инвесторларга нисбатан бўлган дўстона муносабатларидир. Ундан ташқари оддий халқнинг хорижликларга, уларнинг мамлакатдаги ижтимоий- иқтисодий фаолиятига бўлган муносабати ҳам катта аҳамият касб этади. Ушбу омил ҳам инвесторларнинг мамлакатдаги фаолиятларига катта таъсир ўтказди.

Ҳукуматнинг сиёсати яна бир муҳим омил ҳисобланиб, инвесторларнинг фаолиятига турлича таъсир ўтказиши мумкин. Албатта, ҳукумат олиб бораётган иқтисодий сиёсат бевосита ёки билвосита бизнес, савдо ва инвестициялаш жараёнига ўз таъсирини ўтказди. Бунда уч жиҳатга алоҳида эътибор берилиши зарур: хорижий инвесторларнинг лойиҳаларда қатнашиш даражаси. Хорижий инвесторларни ўз бизнесининг қандай қисмига эгалик қилишлари қизиқтиради. Бу эса лойиҳа турига боғлиқ: а) агар инвестиция лойиҳаси экспортга йўналтирилган ҳамда хомашёнинг асосий қисми четдан келтириляётган бўлса, инвестор бизнеснинг максимал даражада катта қисмига (баъзида 100% зига) эгалик қилишга даъвогар бўлади; б) агар инвестиция лойиҳаси экспортга йўналтирилган ҳамда хомашёнинг асосий қисми мамлакатнинг ички хомашёси бўлса, инвестор худди шундай бизнеснинг қўшни мамлакатлардаги шарт-шароитларига қараб иш тутди; в) агар инвестиция лойиҳаси маҳсулотни ички бозорда сотишга мўлжаллаган бўлса, кўпгина ТМКлар шерикчилик асосида иш юритишга ҳаракат қиладилар, акс ҳолда бошқа рақобатчилар улардан олдин бозорни эгаллаб олишлари мумкин. Хорижликларнинг меҳнати. Хорижий инвесторлар ўз бизнеси ва даромадларини ҳамюртлари назорати остида бўлгани маъқул, деб фикрлашади. Аммо ишга жуда кўп хорижликларни жалб этиш харажатларни ошириб юборади. Валюта муомаласини тартибга солиш.

Хорижий инвесторларни мамлакатга маблағ олиб кириш, уни сарфлаш имкониятларидан ташқари бизнестан топилган даромадни конвертирланган валютага айирбошлаш, четга олиб чиқиш, валюта ҳисоб рақамига эга бўлиш имкониятлари ниҳоятда қизиқтиради.

Кейинги омил инфратузилма ҳолати бўлиб, у мамлакатдаги юқоридаги санаб ўтилган омилларнинг мавжуд бўлишидан кейинги муҳим омиллардандир. Унда ишлаб чиқариш учун ер майдонларидан фойдаланиш, ерни ижарага олиш шартлари ва муддати, автомобил ва темир йўлларнинг sanoat ҳудудларини асосий транспорт бўғинлари (портлар, аэропортлар) ва бозорлар билан боғланганлиги, электр энергиясининг мавжудлиги, сув таъминоти даражаси (баъзи ҳолларда ичимлик сув билан таъминланганлик даражаси), телекоммуникациянинг ривожланиш даражаси, телефон, факс, телекс алоқаларининг мавжудлиги, компьютер орқали алоқа ўрнатиш масалалари муҳимдир.

Ишчи кучи. Кўпинча хорижий инвестицияларни киритишнинг асосий сабаби қилиб қабул қилувчи мамлакатда иш кучининг арзонлиги кўрсатилади. Лекин, инвестицияларни жалб қилишга саводхонлик, ишчи кучининг малака даражаси, меҳнат қилиш этикаси, меҳнат унумдорлиги даражаси, турли ижтимоий ҳаракатларнинг ишлаб чиқариш жараёнига таъсири ва бошқалар ҳам ўз таъсирини кўрсатади.

Банклар ва молия. Мамлакатда жаҳон савдоси ва инвестиция соҳасида фойдаланиладиган барча молиявий инструментлар мавжудлиги ушбу соҳадаги хизматлар сифатини англатади. Инвесторлар учун мамлакатда етарли миқдорда фаолият кўрсатувчи молия институтлари ва жаҳондаги йирик банкларга тегишли филиалларнинг мавжудлиги муҳим аҳамият касб этади. Мамлакатда жаҳоннинг йирик савдо ва инвестиция компаниялари филиалларининг фаолият кўрсатиши инвесторлар учун ишончлилик даражасини оширади.

Ҳукумат тузилмаларидаги расмиятчилик. Ҳукумат ўз инвестиция сиёсатини қандай баҳолаши муҳим эмас. Бунда катта тажрибага эга бўлган тадбиркорлар берган баҳо муҳимдир. Инвесторлар расмиятчилик, қоғозбозлик авж олган муҳитга камдан-кам ўз маблағларини сарфлайдилар. Ҳукумат учун энг муҳими, расмиятчилик сабаб бўлиб, амалга оширилиши тўхтаб қолган лойиҳаларни экспертизадан ўтказиш, йўл қўйилган хатоликларни тузатишдир.

Маҳаллий ишбилармонлик муҳити. Бу тушунча жуда кенг бўлиб, унга: адвокат, маслаҳатчиларнинг кўплиги, малакали иш юритувчилар, бухгалтерлар, архитекторлар ва конструкторларнинг мавжудлиги киради. Бундан ташқари қўшма корхона очишда маҳаллий ҳамкорнинг тажрибаси, алоқалари, меҳнацеварлиги ва ишончлилиги ҳам ҳисобга олинади.

Яшаш сифати. Ушбу омил хорижий инвесторга таклиф қилинаётган барча нарсаларда ўз аксини топади. Аҳоли турмуш тарзи ва даромадларининг даражаси ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг хилма-хиллиги ва меҳнат учун қилинадиган харажатлар ҳажмида ўз аксини топади.

Хорижий инвестор ўзи учун ишлаш, яшаш, банк ва бошқа хизмат турларидан фойдаланишда қулайлик қилади.

Назорат ва мулоҳаза учун саволлар

1. Хорижий инвестицияларнинг мазмун-моҳияти, турлари ва уларни Ўзбекистон иқтисодиётига жалб қилишнинг объектив зарурлигини очиб беринг?
2. Миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб қилиш турлари ва шакллари ёритиб беринг?.
3. Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг иқтисодиётни модернизация қилишдаги роли нимада?
4. «Чет эл инвестициялари тўғрисида»ги ва «Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунларининг мазмуни, мақсади ва аҳамиятини очиб беринг?. Хорижий инвесторларга берилган имтиёзлар, кафолатлар ва рағбатлантириш омилларни келтиринг?
5. Инвестиция муҳити нимани англатади?
6. Инвестиция муҳитига қандай омиллар таъсир кўрсатади?
7. Инвестиция муҳитини баҳолашда Бери индексининг аҳамияти нималардан иборат?
8. Иқтисодий омил қандай усулларни ўз ичига олади?
9. Маҳаллий ишбилармонлик муҳитини тушунтиринг?
10. Валюта муомаласини тартибга солишда нимани тушунасиш?
11. Қимматли қоғозларни турларга ажратинг?
12. Бери индексини тушунтириб беринг?

Адабиётлар.

10. Бочаров В.Р. Инвестиции: Учебник для вузов. – 2-е изд.-СПб.: Питер, 2018. – 384 с. Ил.- (Серия “Учебник для вузов”).

11. Имомов Ҳ.Ҳ. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. –Тошкент, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 б.

12. Юсупов Э.Д., Мардиев Н. Қишлоқ хўжалигида инвестицион жфараёнларни бошқариш. Ўқув қўлланма.-Тошкент.: 2020.- 388 б.

Интернет сайтлари.

7. www.edu.uz.
8. www.bimm.uz
9. www.Ziyonet.uz.
10. www.infocom.uz.
11. www.agro.uz
12. Открытое образование. <https://openedu.ru/>

ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-ЖИЛД / Ш.М. Мирзиёев. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 592 б.

2. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-ЖИЛД / Ш.М. Мирзиёев. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.

3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-ЖИЛД / Ш.М. Мирзиёев. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 592 б.

4. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамиз. – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. – 488 б.

5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. – 592 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

13. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.

14. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

22. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 октябрдаги ”Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5199 сонли Фармони. 2017 йил 9 октябрь.

23. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 октябрдаги “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари фаолиятини янада ривожлантириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПК-3318 сонли Қарори. 2017 йил 10 октябрь.

24. ... (Агар соҳага доир ноорматив-ҳуқуқий ҳужжатлар бўлса, йиллар кетма-кетлигига амал қилган ҳолда)

Ш. Махсус адабиётлар

25. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш.–Т.: “ТКТИ” нашриёти, 2019.

26. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с. ISBN 978-5-317-05412-0.

27. Гулобод Қудратуллоқ қизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

28. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

29. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.

30. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

31. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова ; М-во образования и науки РФ ; ФГАОУ ВО «УрФУ им. первого Президента России Б.Н.Ельцина», Нижнетагил. технол. ин-т (фил.). – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf

32. Современные образовательные технологии: педагогика и психо-логия:

монография. Книга 16 / О.К. Асекретов, Б.А. Борисов, Н.Ю. Бу-гакова и др. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с.
<http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

33. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3._UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf

34. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.

35. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.

36. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.

37. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.

38. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publiciations. 2015. 191.

39. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publiciations. 2015. 183.

40. The theory and practice of investment management / Frank J. Fabozzi, Harry M. Markowitz, editors.—2nd ed. Copyright © 2011 by John Wiley & Sons, Inc. All rights reserved. Printed in the United States of America.

41. Бочаров В.Р. Инвестиции: Учебник для вузов. – 2-е изд.-СПб.: Питер, 2018. – 384 с. Ил.- (Серия “Учебник для вузов”).

42. Имомов Х.Ҳ. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. –Тошкент, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 б.

43. Юсупов Э.Д., Мардиев Н. Қишлоқ хўжалигида инвестицион жфараёнларни бошқариш. Ўқув қўлланма.-Тошкент.: 2020.- 388 б.

44. Economics: principles, problems, and policies / Campbell R. McConnell Stanley ь. Вше.- 17th ed. New York, NY, 10020. Copyright 2018 y. ISBN13: 978-0-07-312663-0 (alk. paper).

45. Саматов Ғ., Ёдгоров Ж.Ё., Рустамова И.Б. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2005. — 508 б.

46. Жураев Ф. Қишлоқ хўжалик корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш. -Т.: ”Истиқлол”, 2004. -343 б.

47. Умурзаков У.П., Тошбоев А.Ж., Рашидов Ж.Х.,Тошбоев А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежмент.Т.:“Иқтисод-молия”, 2018. -264 б.

48. Юсупов Э.Д., Кушаров З.К. Менежмент назарияси, услубий қўлланма, Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-манбаа уйи», 2019. Б. 356.

49. Юсупов Э.Д., Кушаров З.К., Сиддиқов З.Т., Алиева Н.А. Агроконсалтинг, услубий қўлланма, Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-манбаа уйи», 2019. Б. 565.

IV. Электрон таълим ресурслари

50. www.edu.uz.
51. www.aci.uz.
52. www.ictcouncil.gov.uz.
53. www.bimm.uz
54. [www. Ziyonet. uz](http://www.Ziyonet.uz).
55. www.infocom.uz.
56. www.uni-halle.de.- Галле-Виттенберг университети (Германия)
57. www.hswt.de. - Вайштефен Triesdorf Университети (Германия)
58. writtle.ac.uk - Writtle College (Англия).
59. www.agro.uz
60. Открытое образование. <https://openedu.ru/>

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. «Агробизнес ва инвестицион фаолият» модулнинг предмети, мақсади ва асосий вазифалари нималардан иборат?
2. «Агробизнес ва инвестицион фаолият» модулда қандай ўрганиш усулларидан фойдаланилади?
3. Қишлоқ ва сув хўжалиги тизимидаги корхона ва ташкилотларни ижтимоий–иқтисодий ривожланиши учун қандай ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган?
4. Олиб борилаётган иқтисодий ислоҳотлар дастурини қишлоқ ва сув хўжалиги тизимидаги корхона ташкилотларни ижтимоий–иқтисодий ривожланишига таъсири қандай?
5. Қишлоқ хўжалигида эркин бозор муносабатларини шакллантириш ғояларини яратишда иқтисодчи мутахассисларнинг ўрни қандай?
6. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
7. Қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни амалга оширишнинг ҳуқуқий - меъёрий асосларини санаб беринг.
8. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини миллий иқтисодиётда тутган ўрни ва аҳамияти нимадан иборат?
9. Бозор муносабатлари шароитида қишлоқ хўжалигини ривожланиш истиқболлари кўрсатиб беринг?
10. Иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида аграр соҳани ривожлантириш тамойиллари нималардан иборат?
11. Тадбиркорликнинг келиб чиқиш тарихи ва моҳияти тўғрисида гапириб беринг.
12. Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиши тўғрисида гапиринг.
13. Кичик бизнесни ривожлантиришнинг қандай афзалликлари мавжуд?
14. Тадбиркорлик фаолиятининг ҳуқуқий асосини таъминловчи қандай қонунларни биласиз?
15. Тадбиркорлик муҳитига қандай омиллар таъсир этади?
16. Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
17. Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш йўналишларини кўрсатиб беринг.
18. Қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичлари қайсилар?
19. Қишлоқ хўжалиги ерлари фойдаланишга қараб қандай тоифаларга бўлинади?
20. Ер рентаси ва унинг турлари қандай?
21. Ўзбекистон ер фонди қанча ва ундан фойдаланиш тартиби қандай?
22. Ягона ер солиғини тўлашни муддатлари қандай?
23. Фермер хўжаликларида ердан фойдаланганлик учун қандай солиқ солиқ тўланади?
24. Қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичлари

қайсилар?

25. Сувдан фойдаланишда тежамкор технологиялар қайсилар?
26. Агробизнеснинг моддий техника базаси ва унинг таркиби қандай?
27. Асосий ва айланма воситалардан самарали фойдаланиш йўналишлари нималардан иборат?
28. Асосий воситалар нима?
29. Айланма воситалар нима?
30. Агробизнеснинг моддий-техника ресурслари даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларни аниқлаш тартиби қандай?
31. Инновациявий техника, технологияларни қишлоқ хўжалигида қўллашнинг самарадорлиги нимадан иборат?
32. Инновациявий бошқарувни қишлоқ хўжалигида қўллашнинг самарадорлиги нимадан иборат?
33. Фонд сиғими нима?
34. Фонд қайтими нима?
35. Амортизация нима?
36. “Инвестиция” фанининг предмети, мақсади, вазифалари, таркибий тузилиши ва бошқа фанлар билан узвий боғлиқлигини ёритиб беринг?
37. Инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни, моҳияти ва уларнинг таснифланишини тушунтириб беринг?
38. Инвестицияларнинг мақсадлари ва диверсификацияланишини аҳамиятини тушунтиринг?
39. Асосий фондларнинг шаклланишида капитал қўйилмаларнинг роли, молиявий ва реал инвестицияларнинг ўзаро боғлиқлиги нимада?
40. Инвестицияларни ўстириш омиллари, жамғармалар – инвестициялар манбаси сифатида эканлигини ёритиб беринг?
41. Инвестицияларнинг макро ва микроиқтисодиётни ривожлантиришдаги ролини очиб беринг?
42. Инвестиция фаолияти тушунчасини, Ўзбекистонда инвестиция фаолиятини мувофиқлаштиришда давлатнинг ролини ёритиб беринг?
43. Инвестиция фаолиятига таъсир этиш омиллари ва усулларини айтинг?
44. Ўзбекистонда инвестиция фаолиятининг меъёрий-қонуний базасини ёритиб беринг?
45. Хўжалик юритувчи субъектларнинг инвестиция фаолиятини ташкил этишни, субъектларнинг инвестиция фаоллигини таъминлаш вазифалари нималардан иборат?
46. Инвестиция сиёсати: унинг мазмуни, роли, асосий йўналишлари ва амалга ошириш босқичлари неча босқичдан иборат?
47. Глобаллашув ва чет эл капитал миграциясининг кучайишини, Замонавий инвестиция сиёсатини амалга оширишда чет эл инвестициялари кўчишини ёритиб беринг?
48. Хорижий инвестицияларнинг мазмун-моҳияти, турлари ва уларни Ўзбекистон иқтисодиётига жалб қилишнинг объектив зарурлигини очиб беринг?
49. Миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб қилиш турлари

ва шаклларини ёритиб беринг?.

50. Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг иқтисодиётни модернизация қилишдаги роли нимада?

51. «Чет эл инвестициялари тўғрисида»ги ва «Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунларининг мазмуни, мақсади ва аҳамиятини очиб беринг?. Хорижий инвесторларга берилган имтиёзлар, кафолатлар ва рағбатлантириш омилларни келтиринг?

52. Инвестиция муҳити нимани англатади?

53. Инвестиция муҳитига қандай омиллар таъсир кўрсатади?

54. Инвестиция муҳитини баҳолашда Бери индексининг аҳамияти нималардан иборат?

55. Иқтисодий омил қандай усулларни ўз ичига олади?

56. Маҳаллий ишбилармонлик муҳитини тушунтиринг?

57. Валюта муомаласини тартибга солишда нимани тушунасиз?

58. Қимматли қоғозларни турларга ажратинг?

59. Бери индексини тушунтириб беринг?

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-мавзу: “Агробизнес ва инвестицион фаолият” модулининг предмети, ўрганиш усуллари ва вазифалари: Қишлоқ хўжалигининг республика ижтимоий иқтисодиётида тутган ўрни ва аҳамияти; иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида аграр соҳани ривожлантириш йўллари; “Агробизнес ва инвестицион фаолият” модулининг предмети, усуллари ва вазифалари; фаннинг бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги; агробизнесни ташкил этиш зарурияти ҳақида билим ва кўникмаларни шакллантириш.

2-мавзу: Кичик бизнес ва тадбиркорликнинг моҳияти ва мазмуни: Кичик бизнес ва тадбиркорлик тушунчалари; кичик бизнес ва тадбиркорликнинг моҳияти ва мазмуни; тадбиркорлик фаолияти ва уни ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти; кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни Ўзбекистон иқтисодиётида тутган ўрни; Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўналишлари; тадбиркорлик фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари; тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш ва бошқаришнинг хориж тажрибаси ҳақида билим ва кўникмаларни шакллантириш.

3-мавзу: Агробизнесда ер ресурсларидан фойдаланишни ташкил этиш ва бошқариш: Ер ресурслари тушунчаси ва ундан фойдаланиш тартиби, ер фонди ва унинг таркиби, ер қишлоқ хўжалигининг асосий воситаси сифатида, қишлоқ хўжалигида ер ресурслари ва унинг ўзига хос хусусиятлари, ер унумдорлиги ва уни ошириш йўллари, ердан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари, қишлоқ хўжалигида ягона ер солиғини белгилаш ва уни тўлаш тартиби, ер ресурсларидан рационал фойдаланиш ва тупрок унумдорлигини ошириб бориш, алмашлаб экишни жорий этиш, агротехника тадбирларини самарали амалга ошириш ҳақида билим ва кўникмаларни шакллантириш.

4-мавзу: Агробизнесда сув ресурсларидан фойдаланишни ташкил этиш ва бошқариш: Сув ресурсларининг қишлоқ хўжалигини ривожлантиришдаги ижтимоий-иқтисодий аҳамияти, сув ресурслари ва сув манбалари ҳақида тушунча, қишлоқ хўжалигига сув етказиб берувчи СИУнинг фаолияти, агробизнесда суғориш ва сув ресурсларидан фойдаланиш йўллари, сувдан фойдаланишда тежамкор технологиялар ва уни амалиётга жорий этиш йўллари, сувдан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги ва уни ошириш йўллари, сув объектлари, сув манбалари ва сувни истеъмолчиларига сувни етказиб беришни ташкил этиш ҳақида билим ва кўникмаларни шакллантириш.

5-мавзу. Инвестицияларнинг мақсадлари ва диверсификацияланиши. Инвестицияларнинг таснифланиши: Инвестицияларнинг мақсади, вазифалари, таркибий тузилиши ва бошқа модуллар билан узвий боғлиқлиги. Инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни, моҳияти ва уларнинг таснифланишини. Асосий фондларнинг шаклланишида капитал қўйилмаларнинг роли, молиявий ва реал инвестициялар. Инвестицияларни ўстириш омиллари, жамғармалар – инвестициялар манбаси сифатида.

6-мавзу. Инвестицияларнинг макро ва микроиқтисодий ривожлантиришдаги роли: Инвестицияларнинг макро ва микроиқтисодий ривожлантиришдаги роли. Инвестицион фаолияти тушунчасини, Ўзбекистонда инвестицион фаолиятини мувофиқлаштиришда давлатнинг роли. Инвестицион фаолиятига таъсир этиш омиллари ва усуллари. Ўзбекистонда инвестицион фаолиятининг меъёрий-қонуний базаси. Хорижий инвестицияларнинг мазмун-моҳияти, турлари ва уларни Ўзбекистон иқтисодиётига жалб қилишнинг объектив зарурлиги.

1-мавзу: “Агробизнес ва инвестицион фаолият” модулининг предмети, ўрганиш усуллари ва вазифалари

Дарс жиҳозлари: маркер, фломастер, плакатлар, ватман, керакли адабиётлар.

Услубий таъминот: намунавий дастур, ишчи дастур, календар режа, ўқув услубий мажмуа, тарқатма материаллар.

Адабиётлар:

1. Саматов Ғ.А., Рустамова И.Б., Шерипбаева У.А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежменти. Дарслик. – Тошкент: Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – 346 б.

2. Галимова Ф.Р., Дехканова Н.С., Наринбаева Г.К. Қишлоқ хўжалигида менежмент. Дарслик. – Т.: ТДАУ, 2020. – 280 б.

3. Рустамова И.Б. ва бошқалар. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2015. – 174 б.

«Агробизнесни ташкил этиш ва бошқариш» фани кишиларнинг ишлаб чиқариш муносабатларини ишлаб чиқарувчи кучлар билан ўзаро алоқаларини, боғлиқлигини ўрганади, шу билан бирга иқтисодий қонунларнинг ҳаракат қилиш механизмини ва уларнинг намоён бўлиш шакллари яратиш, улардан самарали фойдаланиш имкониятларини очиб беради. У жамиятнинг ривожланиши ва ўзгаришидаги қонуниятларни, уларнинг шакллари ўрганган ҳолда воқеа - ҳодисаларни биргаликда ўзаро алоқадорликда ва сабаб оқибатда акс эттирувчи тушунчалар яъни иқтисодий қонунларга таянган ҳолда қишлоқ хўжалик иқтисодиётини аниқ шароитда ҳаракати йўналишларини очиб беради. Хўжаликларда улардан самарали фойдаланишнинг иқтисодий кўрсаткичларини ҳисоблаш усуллари ишлаб чиқади.

«Агробизнесни ташкил этиш ва бошқариш» фанининг мақсади:

– қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида чекланган ер-сув, меҳнат ресурслари, инвестициялар ва улардан тадбиркорлик билан самарали фойдаланишни;

– қишлоқ хўжалигининг республика иқтисодиётидаги ўрни ва аҳамиятини;

– аграр-иқтисодий ислохотлар, уларни ривожлантириш йўллари;

– қишлоқ хўжалигида фаолият кўрсатаётган корхоналар, уларнинг ишлаб чиқариш самарадорлиги ва улар фаолиятини такомиллаштириш йўллари;

– қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида ишлаб чиқариш харажатлари, уларнинг таркиби ва камайтириш йўллари;

– қишлоқ хўжалигини эркин бозор иқтисодиёти талаблари асосида бошқаришни барпо этиш, такомиллаштиришни;

– етиштирилган маҳсулотнинг ҳажмини, сифатини, рақобатбардошлигини ошириш йўллари;

– қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида иқтисодий муносабатларни амалга оширишда фойдаланилаётган баҳолар тизимини;

– қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида даромад ва фойдани аниқлаш, уларни оқилона тақсимлаш йўллари;

– қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг қай даражада ихтисослашганлигини, жойлашганлигини ҳамда ички ва ташқи интеграциялашганлигини;

– ишлаб чиқариш воситаларини қаердан, қандай қилиб сотиб олиш ҳамда етиштирилган маҳсулотларни қачон, қандай тартибда сотиш ва бу жараёнларни бошқариш йўллари ва бошқа масалаларни ўрганиш.

«Агробизнесни ташкил этиш ва бошқариш» фанининг вазифалари:

– илғор қишлоқ хўжалик корхоналарининг эришган ютуқларини чуқур ўрганиш ва уларни бошқа хўжаликларга жорий қилиш учун тавсия этиш ;

– экин майдонлари бирлиги ҳисобига кўпроқ ва арзонроқ маҳсулот етиштириш учун кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни жорий қилиш имкониятини яратиш учун иқтисодий тадбирлар ишлаб чиқишдан иборат.

– қишлоқ хўжалигини ривожлантириш маҳсулот ишлаб чиқариш суръатини тезлаштиришга, жамғарма миқдори ва капитал сарфлар самарадорлигини оширишга, ишлаб чиқаришни рационал ташкил этиш ва меҳнат унумдорлигини оширишга бевосита боғлиқдир. Бу масалаларни ҳал қилишда Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва менежменти фанининг вазифаси жамғарма самарадорлигини ошириш меҳнат унумдорлигини ошириш ва шу асосда ишлаб чиқариш суратини юксалтириш, ишлаб чиқариш қувватидан тўла фойдаланишга эришиш йўллари кўрсатиб беришдир.

1-топширик: Қуйида берилган мустақил ўзлаштириш учун мавзулар бўйича эссе ёзинг:

1) Қишлоқ хўжалигининг республика иқтисодиётида тутган ўрни ва аҳамияти.

2) Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг истиқболли йўналишлари.

2-топириқ: «Блиц-сўров» саволларга жавоб беринг, жадвал сўров вақтида тўлдирилади

№	Саволлар	Жавоблар
1.	Қишлоқ ва сув хўжалиги тизимидаги корхона ва ташкилотларни ижтимоий–иқтисодий ривожланиши учун қандай ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган?	
2.	“Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?	
3.	Қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни амалга оширишнинг ҳуқуқий - меъёрий асосларини санаб беринг.	

Мавзу бўйича тест:

1. Агробизнесни ташкил этиш ва бошқариш фаннинг предмети нимадан иборат?

а) Қишлоқ хўжалигининг барқарор иқтисодий асосини, такрор ишлаб чиқариш жараёни ривожлантирилишини таъминлайдиган иқтисодий муносабатлар тизимини яратиш ва уларни ҳаётга жорий этиш масалаларини, йўлларини ўрганиш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини илмий меъёрлар доирасида бошқариш ва бошқаришни ташкил этиш .

б) Қишлоқ хўжалигида умумий иқтисодий қонунларни амал қилиши, ишлаб чиқариш жараёнида ишлаб чиқариш технологияси ва уни ташкил этиш.

с) Қишлоқ хўжалигининг барқарор иқтисодий асосини, такрор ишлаб чиқариш жараёни ривожлантирилишини таъминлайдиган иқтисодий муносабатлар тизимини яратиш

д) Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини илмий меъёрлар доирасида бошқариш ва бошқаришни ташкил этиш.

2. Агробизнесни ташкил этиш ва бошқариш фаннинг ўрганиш усуллари нимадан иборат?

а) Диалектик қонуниятларга асосланиб, эмперик ҳолда тадқиқ этиш, иқтисодий-статистик, монографик, дедуктив, индуктив, норматив, иқтисодий-математик, тажриба ўтказиш.

б) Монографик, иқтисодий-статистик, тарихий, иқтисодий математик, тажриба ўтказиш.

с) Тарихий, норматив, баланс, иқтисодий- математик, конструктив.

д) Норматив, биологик, иқтисодий-математик, баланс, тажриба ўтказиш

3. Агробизнесни ташкил этиш ва бошқариш фаннинг асосий

вазифалари нималардан иборат?

а) Ривожланган қишлоқ хўжалик корхоналарининг эришган ютуқларини чуқур ўрганиш ва уларни бошқа хўжаликларга тавсия этиш ва жорий қилиш

б) Қишлоқ хўжалик корхоналарининг эришган ютуқларини чуқур ўрганиш ва уларни бошқа хўжаликларга тавсия этиш ва жорий қилиш, экин майдонлари бирлиги ҳисобига кўпроқ ва арзонроқ маҳсулот етиштириш учун кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни жорий қилиш имкониятини яратадиган иқтисодий тадбирлар ишлаб чиқишдан иборат.

с) Қишлоқ хўжалиги корхоналарида меҳнатни ташкил этиш шакллари тақомиллаштириш, АСМ да тармоқлар иқтисодий самарадорлигини ошириш.

д) Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришни прогрессив технологиясини ишлаб чиқиш, АСМ да тармоқлар иқтисодий самарадорлигини ошириш.

4. Қишлоқ хўжалигини республика иқтисодиётида тутган ўрни, аҳамияти нималарда ифодаланади?

а) Қишлоқ хўжалиги аҳолини озиқ-овқат билан таъминлайди, озиқ-овқат кишиларнинг маънавий ҳаёти ва моддий ишлаб чиқариш асоси ҳисобланади;

б) Аҳоли эҳтиёжларини қондириш учун фойдаланилади.

с) Ишлаб чиқариш ҳажмини ва самарадорлигини аниқлайди.

д) Қишлоқ хўжалигининг мавжуд имкониятлардан фойдаланиш даражаси ва самарадорлиги саноатнинг ушбу тармоқларининг ишлаб чиқариш ҳажмини ва самарадорлигини аниқлайди.

5. Қишлоқ хўжалиги ривожланишининг хусусиятлари нималардан иборат?

а) Қишлоқ хўжалигида ер, ўсимлик дунёси, биологик воситалардан фойдаланилади, ер бош ишлаб чиқариш воситаси.

б) Қишлоқ хўжалигида такрор ишлаб чиқариш жараёни табиат билан бевосита боғлиқ, ишлаб чиқариш иқлим шароитига боғлиқ.

с) Тармоқда сув муҳим рол ўйнайди, иш вақти ишлаб чиқариш вақтига тўғри келмайди.

д) Қишлоқ хўжалигида нархлар ва ишлаб чиқариш ҳажмлари давлат буюртмаси асосида белгиланади.

Назорат ва муҳокама учун саволлар:

1. «Агробизнесни ташкил этиш ва бошқариш» фанининг предмети, мақсади ва асосий вазифалари нималардан иборат?

2. «Агробизнесни ташкил этиш ва бошқариш» фанида қандай ўрганиш усулларидан фойдаланилади?

3. Қишлоқ ва сув хўжалиги тизимидаги корхона ва ташкилотларни ижтимоий–иқтисодий ривожланиши учун қандай ҳуқуқий ва меъёрий

хужжатлар қабул қилинган?

4. Олиб борилаётган иқтисодий ислоҳотлар дастурини қишлоқ ва сув хўжалиги тизимидаги корхона ташкилотларни ижтимоий–иқтисодий ривожланишига таъсири қандай?

5. Қишлоқ хўжалигида эркин бозор муносабатларини шакллантириш гоёларини яратишда иқтисодчи мутахассисларнинг ўрни қандай?

6. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини миллий иқтисодиётда тутган ўрни ва аҳамияти нимадан иборат?

7. Бозор муносабатлари шароитида қишлоқ хўжалигини ривожланиш истиқболлари кўрсатиб беринг?

8. Иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида аграр соҳани ривожлантириш тамойиллари нималардан иборат?

2-мавзу: Кичик бизнес ва тадбиркорликнинг моҳияти ва мазмуни

Дарс жиҳозлари: маркер, плакатлар, ватман, керакли адабиётлар.

Услубий таъминот: намунавий дастур, ишчи дастур, календар режа, техкарта, ўқув услубий мажмуа, таркатма материаллар.

Адабиётлар:

1. Abdug'aniev A., A. Abdug'aniev. Qishloq xojaligi iqtisodiyoti. Darslik. – T.: “ADIB NASHRIYOTI” MCHJ, 2011. – 399 b.

2. Саматов Ғ.А., Рустамова И.Б., Шерипбаева У.А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежменти. Дарслик. – Тошкент: Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – 346 б.

3. Рустамова И.Б. ва бошқалар. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2015. – 174 б.

«Тадбиркорлик» тушунчаси тадбиркорнинг энциклопедик луғатида куйидагича таърифланади:

Тадбиркорлик – (ингл. ентерприсе) шахсий даромад, фойда олишга қаратилган фуқароларнинг мустақил фаолияти. Бу фаолият ўз номидан, ўз мулкий масъулияти ва юридик шахснинг юридик масъулияти эвазига амалга оширилади. Тадбиркор (фрн. ентрепренеур) қонун томонидан тақиқланмаган барча хўжалик фаолияти, шу жумладан, воситачилик, сотиш, сотиб олиш, маслаҳат бериш, қимматбаҳо қоғозлар билан иш олиб бориш билан шуғулланиши мумкин.

Тадбиркорлик шахсий ва ижтимоий фойдаларни кўзлаган ҳолда даромад олиш учун сарфланаётган маблағ билан боғлиқ фаолиятдир. Тадбиркорликка берилган ушбу таъриф батафсиллиги билан ажралиб туради. Бу таърифда тадбиркорлик фақат маълум фаолият билан шуғулланиш эмас, балки бевосита фаолият кўрсатишдан иборатлиги таъкидланган. Тадбиркорликка берилган қатор таърифларда энг муҳим ҳолат, яъни шахсий даромад билан ижтимоий фойданинг яхлитлик хусусияти кўрсатилмаган.

Тадбиркорликнинг муҳим хусусиятларига қуйидагилар киради:

- хўжалик фаолияти олиб бораётган субъектларнинг мустақиллиги ва эркинлиги. Ҳуқуқий меъёрлар чегарасида ҳар бир тадбиркор у ёки бу масала юзасидан мустақил қарор қабул қилиши мумкин.

- иқтисодий манфаатлилик. Тадбиркорликнинг асосий мақсади максимал даражада даромад олишни кўзлаб, жамият тараққиётига ҳам ўз ҳиссасини қўшишдир.

- хўжалик таваккалчилиги ва масъулият. Ҳар қандай ҳисоб-китобда ҳам ноаниқлик ва таваккалчилик бўлиши мумкин.

Тадбиркорликнинг шаклланиши иқтисодий ва ижтимоий шароит билан чамбарчас боғлиқ. Тадбиркорлик шаклланишининг иқтисодий шароитига ижтимоий шароит яқин туради. Ижтимоий шароит, аввало, харидорларнинг диди ва модага жавоб бера оладиган товарларни сотиб олишга интилиши билан белгиланади. Турли босқичларда ушбу талаб ўзгариб туриши мумкин. Бунга ижтимоий-маданий муҳитга боғлиқ бўлган ахлоқий ва диний меъёрлар жиддий таъсир кўрсатади. Ушбу меъёрлар харидорларнинг турмуш тарзига ва у орқали товарларга бўлган талабига бевосита таъсир этади. Ижтимоий шароит шахснинг ишга бўлган муносабатига ўз таъсирини ўтказиши, бу эса, ўз навбатида, бизнес таклиф этаётган маошнинг миқдорига, меҳнат шароитига бўлган муносабатга таъсир этади.

Тадбиркорлик фаолиятининг шаклланишида ишбилармон ходимларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш, малакасини ошириш масалаларини ҳал этиш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун тадбиркорлик фаолиятини олиб боришнинг замонавий услубларини ўрганишни ташкил этиш, ходимларни ўқитиш ва қайта ўқитиш, уларни ривожланган мамлакатларга малака ошириш учун юбориш, ишбилармонларни ўқитиш учун ўқитувчиларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш ишларини ташкил этиш, тадбиркор сектори учун ходимларни танлаш бўйича маслаҳат марказларини очиш керак.

Ҳар бир тадбиркорлик фаолияти тегишли ҳуқуқий муҳитда кечади. Шунинг учун керакли ҳуқуқий шароит яратиш катта аҳамиятга эга. Бу нарса биринчи навбатда тадбиркорлик фаолиятини тартибга келтирувчи фармонлар ва тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай шароит яратиш берувчи қонунларнинг мавжудлиги, яъни корхоналарни рўйхатдан ўтиш жараёнининг қисқа ва оддий бўлиши; тадбиркорликни давлат бюрократизмидан ҳимоя қилиш; солиқ қонунчилигини такомиллаштириш; Ўзбекистон ва чет эл ишбилармонларининг ҳамкорлик фаолиятини ривожлантиришдан иборатдир. Шу билан бирга бунга кичик тадбиркорлик ишларига кўмаклашиш ҳудудий марказларини ташкиллаштириш, статистика шакли ва ҳисоб-китобини такомиллаштириш киради. Тадбиркорлик фаолиятининг ҳуқуқий кафолати масаласи билан боғлиқ масалаларни ҳал этиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Тадбиркорлик фаолиятининг келажаги тадбиркорлик муҳити билан белгиланади, у эса жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий вазиятни акс эттиради. Ижтимоий-иқтисодий вазиятга иқтисодий мустақиллик, тадбиркорлар синфи, иқтисодий алоқаларда бозорнинг устуворлиги, тадбиркорлик капиталини мужассамлантириш шароитининг мавжудлиги ва керак бўлган ресурсларни

ишлатиш киради.

Тадбиркорлик муҳитини таркиб топтириш кўп жиҳатли жараён бўлиб, у ўз ичига қуйидаги таркибларни қамраб олади:

- ижтимоий, иқтисодий ва ижтимоий-иқтисодий фалсафанинг ҳамда улар билан боғлиқ бўлган жамият аъзолари психологиясининг ўзгариши;
- тадбиркорликни рағбатлантирувчи миллий дастур қабул қилиниши.

Тадбиркорликни ривожлантиришнинг асосий мақсади мамлакат иқтисодий ўсишининг қўшимча манбаи сифатида ижтимоий муаммоларни бартараф этишда катта рол ўйнайди, бандлик муаммоларини ҳал этиш, миллий бойликни ўстириш ва миллатнинг фаровонлиги учун хизмат қилади.

1-топшириқ: «Блиц-сўров» саволларга жавоб беринг, жадвал сўров вақтида тўлдирилади.

№	Саволлар	Жавоблар
1	Тадбиркорликка таъриф беринг.	
2	Кичик бизнес республика иқтисодиётидаги ўрни қандай?	
3	Қишлоқ жойларда тадбиркорликни ривожлантириш	
4	Атроф-муҳит ва шарт-шароитларнинг тадбиркорлик фаолияти ривожланганлик даражаси билан қандай алоқаси бор?	

Тадбиркорлик муҳитига таъсир этувчи омилларни қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

- аниқ бир маҳсулотга истеъмолчиларнинг тўлов қобилияти. Бунда бозордаги мавжуд ҳақиқий талаб билан кутилаётган талаб фарқланади.

Агар, маҳсулот (товар) ўзининг хусусиятлари билан аввалгиларидан ажралиб турса, унга бўлган талаб маркетинг усуллари билан аниқланади:

- таваккалчилик ва бозордаги хатарларни ўз зиммасига олиб, мулк жавобгарлиги асосида иш юрита оладиган тадбиркорлар. Улар ўз мулки, билим ва сармоясини самарали ишлата олувчи юқори малакали ва маълум бозор вазиятларига мослаша олиш қобилиятига эга бўлишлари керак;

- сармоёга эга бўлган инвесторлар. Бунга жисмоний шахслар ёки эркин сармоёга эга корхоналар, ташкилотлар ҳамда тадбиркорларнинг ўзлари ҳам киради. Улар бир қанча тоифани ташкил қилади: банклар, жамғармалар, суғурта компаниялари, давлат ташкилотлари, чет эл инвесторлари ва бошқалар;

- тадбиркорлик фаолиятини бир меъёрда олиб бориш имконини берувчи инфратузилмалар. Улар қаторига молия-кредит, аудит, маркетинг, консалтинг, ахборот, суғурта ва шу каби хизматлар кўрсатувчи ташкилотлар киради;

- қарор қабул қилиш тизими. Бу тизим таркибига аввало, бизнеснинг ишончлилиги ва самарали бўлишини баҳолаш имконини берувчи мезонлар, усуллар тўплами киради. Тадбиркор бу тизим орқали ўз иши натижасини текшириш имконига эга булиши керак.

Тадбиркорнинг ўз ишини ташкил қилишидаги асосий вазифа, аввало,

Ўз ғояларини маълум бир муҳитга тадбиқ қилиш учун керакли бўлган бирламчи капитални барпо қилишдан иборатдир.

Мавзу бўйича тест:

1. Бизнесмен – бу:
 - a) бизнес билан шугулланувчи шахс
 - b) бизнес билан шугулланувчи ташкилот
 - c) ерни ижарага бриб, рента олиш оркали пул топувчи шахс
 - d) пулни банкка куйиб, фоиз олиш оркали пул топувчи шахс
2. Якка тадбиркорлик – бу шундай фаолият (корхона)-ки, унинг эгаси бутун даромад ва бизнеснинг бутун таваккалчилигини:
 - a) тула уз зиммасига олувчи бир кишидир
 - b) тула уз зиммасига олувчи бир оиладир
 - c) a)+b)
 - d) нотугри жавоб йук
3. Тадбиркор - бу:
 - a) юридик шахс сифатида доимий асосда тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахс
 - b) юридик шахс булмасдан доимий асосда тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахс
 - c) пухта уйлаб тузилган, ишлаб чикилган амалий чоралар асосида иш тутувчи шахс
 - d) Барча жавоблар тўғри
4. Тадбиркорлик нуфузи деганда тадбиркорнинг:
 - a) янги товар яратишдаги сирнинг сакланиши тушунилади
 - b) тадбиркорлик доирасида обрү-эътиборли булиш тушунилади
 - c) нархларни белгилаш сири тушунилади
 - d) шартнома тузиш сири тушунилади
5. Тадбиркорлик объекти деганда:
 - a) акл-заковат ва идрок эгаси тушунилади
 - b) фаоллик билан харакат киладиган ижтимоий гурух тушунилади
 - c) киши билишга интилган ва уз фаолиятини шунга қаратган предмет тушунилади
 - d) тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда тадбиркорлик субъектининг диққат эътибори қаратилган соҳа, тармоқ

6. Тадбиркорлик – бу:

a) конун хужжатларига мувофик даромад олишга каратилган ташаббускор фаолият

b) бозор иктисодиётида хужалие юритишнинг асосиё субъекти хисобланади

c) тадбир билан, пухта уйлаб иш тутадиган киши

d) юридик ва жисмоний шахслар томонидан махсулот ишлаб чикариш (хизматлар курсатиш) йули билан таваккал килиб, уз мулкий жавобгарлиги остида амалга ошириладиган ташаббускор фаолият

7. Корхона – бу:

a) юридик шахс хукукига эга булган мустакил хужалик юритувчи субъект, мехнат жамоаси

b) монополистик бирлашмаларнинг бир шакли

c) кооперациянинг бирламчи бугини

d) йирик куп тармокли корпорация

8. Хусусий тадбиркорликнинг якка тартибда фаолият курсатаётган тадбиркорликдан фарки шундаки, бу ерда фаолият курсатувчилар уз фаолиятини:

a) ёлланма ишчи кучи ёрдамида олиб борадилар

b) ёлланма ишчи кучисиз олиб борадилар

c) ёлланма ишчи кучини кисман жалб килиш ёрдамида олиб борадилар

d) нотугри жавоб йук

9. Тадбиркорлик себъекти деганда:

a) киши билишга интилган ва уз фаолиятини шунга каратган предмет тушунилади

b) ишлаб чикариш ёки хизмат курсатиш фаолиятидаги тадбиркорлик тушунилади

c) воситачилик сохасидаги тадбиркорлик тушунилади

d) акли-хуши расо булиб, уз иши юзасидан конун олдида жавоб бера оладиган хар бир фукаро тушунилади

10. Тадбиркорлик кобилияти:

a) оддий ишчи кучидан фарк килмайди

b) алохида бир истеъдод, юксак билим мажмуаси хам эмас

c) бошқаришдек юксак вазифани бажаришга кодир булган билим мажмуаси

d) нотугри жавоб йук

Назорат ва муҳокама учун саволлар:

1. Тадбиркорликнинг келиб чиқиш тарихи ва моҳияти тўғрисида гапириб беринг.
2. Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиши тўғрисида гапиринг.
3. Кичик бизнесни ривожлантиришнинг қандай афзалликлари мавжуд?
4. Тадбиркорлик фаолиятининг ҳуқуқий асосини таъминловчи қандай қонунларни биласиз?
5. Тадбиркорлик муҳитига қандай омиллар таъсир этади?
6. Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
7. Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш йўналишларини кўрсатиб беринг.

3-мавзу: Агробизнесда ер ресурсларидан фойдаланишни ташкил этиш ва бошқариш

Дарс жиҳозлари: компьютер ва мультимедиа воситалар, маркер, плакатлар, ватман, керакли адабиётлар.

Услубий таъминот: намунавий дастур, ишчи дастур, календар режа, техкарта, ўқув услубий мажмуа, таркатма материаллар.

Адабиётлар:

1. Abdug'aniev A., A. Abdug'aniev. Qishloq xojaligi iqtisodiyoti. Darslik. – T.: “ADIB NASHRIYOTI” MCHJ, 2011. – 399 b.
2. Саматов Ғ.А., Рустамова И.Б., Шерипбаева У.А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежменти. Дарслик. – Тошкент: Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – 346 б.
3. Исмоилов И.А., Муртазаев О. “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти”. Ўқув қўлланма. – Т., 2003.
4. Рустамова И.Б. ва бошқалар. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2015. – 174 б.

Ишлаб чиқариш восита сифатида ердан фойдаланишда унинг бир қанча хусусиятлари мавжуд:

- ер қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш воситаси. Бошқа соҳаларда ер жой вазифасини бажариб келмоқда.
- ер майдонининг чекланганлиги ва такрор ишлаб чиқарилмаслиги. ер табиатан чекланган, унинг майдонини инсон кенгайтира олмайди. Бошқа асосий воситаларни, масалан, тракторларни, машиналарни талабни қондириш мақсадида хоҳлаганча ишлаб чиқариш мумкин;
- ернинг табиат маҳсули эканлиги. ернинг келажакдаги тақдири табиатга боғлиқ. Бошқа асосий воситалар, яъни бинолар, иншоотлар, комбайнлар, тракторлар инсон меҳнатининг маҳсулидир. Зарурият туғилганда улар инсон томонидан ишлаб чиқарилиши мумкин. ерни эса инсон ишлаб чиқара олмайди;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш мақсадида ерни бир

жойдан иккинчи жойга кўчириб юриш имконияти чекланган. Ундан жойлашган маконида оқилона фойдаланиш мумкин. Лекин машина ва тракторларни талаб этилган жойга олиб бориб, турли хилдаги ишларни амалга ошириш, бино-иншоотларни ҳам талаб этилган жойга қуриш мумкин;

- ернинг юқори қатлами ҳисобланган тупроқ унумдорлигининг мавжудлиги, яхши қараш натижасида унинг ошиб бориши, тупроққа вақтида ишлов берилса, ўғитланса, унинг унумдорлиги ошиб бориши мумкин. Лекин бошқа асосий воситалар ишлаб чиқариш жараёнида қатнашиши оқибатида жисмоний жиҳатдан ишдан чиқади. Улар вақт ўтиши билан фан-техника тараққиёти натижасида маънавий жиҳатдан ҳам эскиради. ернинг унумдорлигидан тадбиркорлик билан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

3.1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси ер фондининг ерлар тоифалари бўйича тақсимланиши

Т/ Р	Ер фондининг тоифалари	Жами майдон		Шундан суғориладигани	
		Минг (га)	Жами ерга нисбатан (%)	Минг (га)	Жами ерга нисбатан (%)
1	Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар	21453,2	48,31	4217,7	9,5
2	Аҳоли пунктларининг ерлари	220,4	0,50	48,3	0,1
3	Саноат, транспорт, алоқа, муҳофаа ва бошқа мақсадларга мўлжалланган ерлар	1995,8	4,49	12,0	0,03
4	Табиатни муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, рекреация мақсадлари га мўлжалланган ерлар	75,9	0,17	0,6	0,001
5	Тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар	1,1	0,002	0	0
6	Ўрмон фонди ерлари	9462,3	21,31	30,7	0,07
7	Сув фонди ерлари	821,1	1,85	4,6	0,01
8	Заҳира ерлар	10380,5	23,37	1,8	0,004
	Жами ерлар:	44410,3	100	4315,7	9,72

Қишлоқ хўжалигининг ер ресурслари – бу қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ишлаб чиқаришда хусусий мулк сифатида эгаллик қилишга ва фойдаланишга ажратилган ер майдонларидир. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг моддий асоси сифатида ер ресурслари ишлаб чиқаришнинг умумий омили

бўлиб, тармоқдаги бошқа ишлаб чиқариш ресурсларини бирлаштириш учун моддий асос ҳисобланади. Чунки ер қишлоқ хўжалигида бош ишлаб чиқариш воситаси ҳамда меҳнат предмети ҳисобланади.

Республикада мавжуд ер майдонлари жами: 4410,3 минг гектар, 21,4 миллион гектар яъни 48 фоиздан ортиқ ерлардан қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида фойдаланилмоқда, шундан суғориладиган ерлар 4279 минг гектар, ёки 9,6 фоизни ташкил этади. 3.1-жадвалда Ўзбекистон ер фондидан фойдаланиш даражаси бўйича тоифаларга тақсимланиши келтирилган.

Ҳайдаладиган ерларнинг энг маҳсулдор ва самарали қисми суғорма ерлардир.

1-топшириқ:

1. Ер фонди таркибини аниқлаш.
2. Экин майдонлари таркибини аниқлаш.
3. Қишлоқ хўжалигига яроқли ерлардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш.
4. Бир бирлик экин майдонига тўғри келадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини аниқлаш.

1-жадвал

Ер фонди тузилиши

№	Кўрсаткичлар	20...йил		20...йил		Ўзгариш (+,-)	
		Майдон, га	Тузилиши, фоиз		Майдон, га	Тузилиши, фоиз	
			Ер фонди	Қ/х яроқли ерлар		Ер фонди	Қ/х яроқли ерлар
1	Умумий ер майдони		100		100		
2	Қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар а)экинзорлар б)пичанзорлар в)яйловлар г)боғ ва узумзорлар			100			
3	Ўрмонлар						
4	Сув ерлар						
6	Қишлоқ хўжалигида фойдаланилмайдиган ерлар						

Хулосалар

**Экин майдонларининг тузилмаси ва қишлоқ хўжалик
экинларининг ҳосилдорлиги**

Экин номи	20... йил			20... йил			Ўзгариш (+,-)	
	Майдон, га жами экин майдонига нисбатан фоиз	Ҳосилдорлик, ц/га	Майдон, га жами экин майдонига нисбатан фоиз	Ҳосилдорлик, ц/га	Майдон, га	Ҳосилдорлик, ц/га		
1.Дон а) қишки буғдой б) баҳорги буғдой в) дон (дуккакли)								
2.Дон учун маккажўхори								
3.Пахта								
4.Сабзавот								
5.Картошка								
6.Полиз экинлари								
7.Илдиз мевалар								
8.Кўп йиллик ўтлар								
9.Бир йиллик ўтлар								
10.Силос учун маккажўхори								
11.Маккасиз силос								
ЖАМИ		100		100				

Хулосалар

100 га қишлоқ хўжалиги ерида маҳсулот етиштириш даражаси

Кўрсаткичлар	20... йил	20...йил	20...йилни 20...йилга нисбати, фоиз
1.100 га қишлоқ хўжалиги ерида ишлаб чиқарилган (минг сўм) ялпи МАҲСУЛОТ Шу жумладан: а)деҳқончиликда б)чорвачиликда			
2.100 га экинзордан олинган а)дон б)пахта			

в)картошка г)сабзавот д)кўп йиллик ўтлар			
3.100 га қишлоқ хўжалигига яроқли ердан олинган а)сут б)гўшт в)тухум			

Хулосалар

4-жадвал

Ердан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги

Кўрсаткичлар	20... йил	20...й ил	20...йилни 20...га нисбати, фоиз
1.100 га экин майдони ҳисобига олинган (минг сўм). а)ялпи маҳсулот, шу жумладан, деҳқончиликда б)ялпи даромад, шу жумладан, деҳқончиликда в)соф даромад			
2.Яратилган ялпи маҳсулот (сўм) а)1 сўм харажатга б)1 одам – соатга			

Хулосалар

Мавзу бўйича тест:

1. Қишлоқ хўжалигида ерни асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатидаги хусусиятлари

а) Табиат инъом этган бойлик, бошқа ишлаб чиқариш воситалари билан алмаштириб бўлмаслиги, жойлашган ўрнининг доимийлиги, миқдор жиҳатдан чекланганлиги, тўғри фойдаланганда эскирмаслиги.

б) Бошқа ишлаб чиқариш воситалари билан алмаштириб бўлмаслиги, жойлашган ўринда кўчириш мумкинлиги, миқдор жиҳатдан чекланганлиги, ишлаб чиқариш жараёнида ўз хусусиятларини йўқотиши.

с) Табиат инъом этган бойлик, миқдор жиҳатдан кенгайтириш мумкинлиги, тўғри фойдаланилганда емирилмаслиги, жойлашган ўрнининг доимийлиги.

д) Инсон меҳнатнинг маҳсули эканлиги, тўғри фойдаланганда емирилмаслиги, жойлашган ўрнининг доимийлиги, миқдор жиҳатдан кенгайтириш мумкин эмаслиги.

2. Тупроқ унумдорлиги турлари

а) Табиий, сунъий, иқтисодий.

б) Интенсив,табиий, иқтисодий.

c) Салоҳиятли, интенсив, мутлоқ.

d) Нисбий, сунъий, табиий.

3. Ердан фойдаланишнинг самарадорлик кўрсаткичлари

a) Бир гектар ҳайдалган ер ҳисобига етиштирилган ҳосил, ялпи маҳсулот соф даромад, ялпи даромад, фойда.

b) 1 сўмлик асосий воситалар ҳисобига етиштирилган ялпи маҳсулот.

c) 1 га ҳайдаладиган қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар экин майдонлари ҳисобига етиштирилган экин.

d) 1 га экин майдонига тўғри келадиган харажатлар қиймати .

4. Ерлардан самарали фойдаланишнинг асосий омилларни кўрсатинг?

a) Ерга бўлган мулкчилик шакли; илмий асосланган алмашлаб экиш системаларини жорий этиш тупроққа ишлов беришни прогрессив усулларини кўллаш; ерларни химиялаштириш: мелиорациялаштириш.

b) Ерларни намини қочириш учун дренажлардан фойдаланиш; ўсимликларни зараркунандалардан ҳимоя этишнинг биологик усулларини кўллаш; янги ерларни ўзлаштириш.

c) Сунъий пинчанзор ва яйловларни барпо этиш; экин майдонларини кенгайтириш, экин майдонларининг рационал структурасини жорий этиш.

d) Табиий яйловларни ҳайдаладиган ерларга айлантириш, томорқа учун ажратилган ерлар майдонини қисқартириш; ерларни химиялаштириш; минерал ўғитлардан кенг фойдаланиш.

5. Ер кадастрини таркибий қисмларни кўрсатинг?

a) Ердан фойдаланувчилар, ер майдони, унинг таркиби, сифати, ерларни иқтисодий боҳолаш.

b) Ердан фойдаланувчиларни давлат томонидан рўйхатга олиш; ерларнинг бонитировкаси; ерларни иқтисодий баҳолаш.

c) Ерларни қийматини баҳолаш; ерларни сифатини ҳисобига олиш; ерларни бонитировкаси.

d) Ерларни трансформацияси; ерларни миқдорини ҳисобига олиш; ерларни сифатини ҳисобга олиш.

6. Табиий унумдорлик нима?

a) 3 йил давомида тупроқда тўпланиб қолган гумус миқдори унинг кимёвий ва биологик хоссасидир.

b) Узоқ йиллар давомида тупроқда тўпланиб келган гумус миқдори унинг кимёвий ва биологик хоссаси.

c) Маълум бир давр давомида тупроқда тўпланиб келган гумус миқдори, унинг физик ва кимёвий хоссаси.

d) Узоқ давр ичида тупроқда тўпланиб келган физик кимёвий ва биологик хосса.

7. Сунъий унумдорлик нима?

a) Тупроққа ҳар йили ишлов бериш натижасида унинг тобора ошиб борадиган хоссаси бўлиб, табиий унумдорлик қўшилган.

b) Деҳқончилик маданиятини ошириш қўшимча маблағ сарфлаш йўли

орқали инсоннинг актив фаолиятини натижаси.

с) Ерга кўшимча харажатлар қилиб, унинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш

д) Йил давомида тупроқда тўпланиб қолган гумус миқдори унинг физик, биологик ҳиссаси

8. Иқтисодий унумдорлик нима?

а) Сунъий унумдорлик кенг маънода иқтисодий унумдорлик дейилади.

б) Табиий унумдорлик кенг маънода иқтисодий унумдорлик дейилади.

с) Тупроқнинг табиий физик кимёвий ва биологик ҳиссаси

д) Табиий ва сунъий унумдорликни ҳиссаси

9. Ерлар трансформацияси нима?

а) Ерларни бир турдан бошқа турга ўтиш

б) Унумдор ерларнинг ошиши

с) Унумдор ерлар миқдорининг камайиши.

д) Қишлоқ хўжалигида яроқли ерларнинг камайиши

9. Фермер хўжаликларида ердан фойдаланганлик учун тўланадиган солиқ

а) Ягона ер солиғи

б) Даромад солиғи

с) Мулк солиғи

д) Ер солиғи

Назорат ва муҳокама учун саволлар:

1. Қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичлари қайсилар?

2. Қишлоқ хўжалиги ерлари фойдаланишга қараб қандай тоифаларга бўлинади?

3. Ер рентаси ва унинг турлари қандай?

4. Ўзбекистон ер фонди қанча ва ундан фойдаланиш тартиби қандай?

5. Ягона ер солиғини тўлашни муддатлари қандай?

6. Фермер хўжаликларида ердан фойдаланганлик учун қандай солиқ солиқ тўланади?

7. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида иштирок этувчи омиллар қандай?

4-мавзу: Агробизнесда сув ресурсларидан фойдаланишни ташкил этиш ва бошқариш

Дарс жиҳозлари: компьютер ва мультимедиа воситалар, маркер, плакатлар, ватман, керакли адабиётлар.

Услубий таъминот: намунавий дастур, ишчи дастур, календар режа, техкарта, ўқув услубий мажмуа, таркатма материаллар.

Адабиётлар:

1. Abdug'aniev A., A. Abdug'aniev. Qishloq xojaligi iqtisodiyoti. Darslik. –

Т.: “ADIB NASHRIYOTI” МЧЖ, 2011. – 399 б.

2. Саматов Ғ.А., Рустамова И.Б., Шерипбаева У.А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежменти. Дарслик. – Тошкент: Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – 346 б.

3. Исмоилов И.А., Муртазаев О. “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти”. Ўқув қўлланма. – Т., 2003.

4. Рустамова И.Б. ва бошқалар. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2015. – 174 б.

Республикамизда сув ресурслари манбалари чекланган. Уларнинг умумий миқдори 49,4 млрд. м³ атрофида. Шундан 30,6 млрд. м³ ёки 61,9 фоизи йирик дарёларнинг сувидан, 16,5 млрд. м³ республика ҳудудидаги майда дарёларнинг сувларидан, қолган қисми эса ер ости ҳамда коллектор-зовурлардан олинадиган сувлардан иборат.

Мавжуд сув ресурслари ҳозирги ўсиб бораётган талабни тўлиқ қондира олмайди. Шу сув ресурсларининг аксарият қисми қишлоқ хўжалиги тармоғида ишлатилади. Сув ресурслари давлат муҳофазасида, мулкчилик шакллари бўйича тақсимланмаган. Республикада мустақиллик йилларида сувдан фойдаланиш ислохотлари олиб борилди.

Суғориладиган деҳқончиликни ривожлантириш ва қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни жадаллаштириш суғориладиган ерларда сув танқислигини вужудга келтиради. Бу эса ўз навбатида хўжалик суғориш тизимларида сувни беҳуда нобуд қилмаслик, сув сарфини камайтириш, суғориш усулларини такомиллаштириш бўйича қатор тадбирларни амалга ошириш ва сувдан фойдаланишни қатъий ҳисоб-китобини олиб бориш тартибини жорий этишни талаб қилади.

Қишлоқ хўжалик экинларини суғоришда тупроқдан сизиб йўқоладиган ва суғориш тизимлари такомиллаштирилмаганлиги туфайли исроф бўладиган сув миқдори 35-40 фоизга тенг бўлади. Ўзбекистонда экинларни суғоришда фойдаланиладиган сув асосан ўз оқими билан келадиган сув бўлиб, асосий суғориш усули қатор оралари ишланадиган экинлар ва ем-хашак экинларини эгатлар орқали суғориш ҳисобланади. Келажакда суғориш усуллари ва техникасини такомиллаштириш, суғориш тизимларига хизмат қилишни тегишли йўлга қўйиш, мавжуд суғориш машиналарини такомиллаштириш ва шу асосда эгатлар орқали суғориш учун сув етказиб беришга қилинадиган қўл меҳнати сарфларини камайтириш талаб қилинади.

Бу борада Ўзбекистонда ирригация тизимларини бошқаришнинг маъмурий-худудий тамойилидан хавза тамойилига ўтишни кўзда тутувчи, сув ресурсларини бошқариш, шунингдек сувдан фойдаланишда бозор тамойилларини барча даражада тадбиқ қилиш амалга оширилмоқда.

Назорат ва муҳокама учун саволлар:

1. СИУларнинг сувдан самарали ва тежамли фойдаланишдаги тутган ўрни
2. Сув танқислигини юмшатиш бўйича амалга оширилиши лозим бўлган чора-тадбирлар

3. Қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичлари қайсилар?

4. Сувдан фойдаланишда тежамкор технологиялар қайсилар?

5-мавзу. Инвестицияларнинг мақсадлари ва диверсификацияланиши. Инвестицияларнинг таснифланиши.

Даре жиҳозлари: компьютер ва мультимедиа воситалар, маркер, плакатлар, ватман, керакли адабиётлар.

Услубий таъминот: намунавий дастур, ишчи дастур, календар режа, техкарта, ўқув услубий мажмуа, таркатма материаллар.

Адабиётлар:

1. Имомов Ҳ.Ҳ. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. – Тошкент, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 б.
2. Юсупов Э.Д., Мардиев Н. Қишлоқ хўжалигида инвестицион жфараёнларни бошқариш. Ўқув қўлланма. – Тошкент.: 2020. – 388 б.
3. Abdug'aniev A., A. Abdug'aniev. Qishloq xojaligi iqtisodiyoti. Darslik. – T.: “ADIB NASHRIYOTI” MCHJ, 2011. – 399 б.
4. Саматов Ғ.А., Рустамова И.Б., Шерипбаева У.А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежменти. Дарслик. – Тошкент: Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – 346 б.
5. Исмоилов И.А., Муртазаев О. “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти”. Ўқув қўлланма. – Т., 2003.
6. Рустамова И.Б. ва бошқалар. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2015. – 174 б.

Мустақиллик йилларида мамлакатда ҳуқуқий демократик давлат, кучли фуқаролик жамияти куришга, эркин бозор муносабатларига ва хусусий мулк устуворлигига асосланган иқтисодиётни ривожлантиришга, халқ осойишта ва фаровон ҳаёт кечириши учун шарт-шароитлар яратишга, халқаро майдонда Ўзбекистоннинг муносиб ўрин эгаллашига қаратилган комплекс чоратadbирлар амалга оширилди.

Босиб ўтилган йўл ва орттирилган тажрибани холисона баҳолашдан, мустақиллик йилларида эришилган ютуқларни таҳлил қилишдан ҳамда замон талабларидан келиб чиққан ҳолда, олдимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва мамлакат тараққиётини жадаллаштиришнинг муҳим устуворликларини ҳамда аниқ марраларини белгилаш вазифаси турган эди.

Мазкур вазифани амалга ошириш йўлида аҳолининг кенг қатламлари, жамоатчилик ва ишбилармон доиралар вакиллари, давлат органларининг раҳбарлари ва мутахассислари билан амалий суҳбат ҳамда муҳокамалар олиб борилди, шунингдек амалдаги қонун ҳужжатлари, миллий ва халқаро ташкилотларнинг ахборот-таҳлилий материаллари, маърузалари, тавсиялари ва шарҳлари ўрганилди, ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибаси таҳлил қилинди.

Шундан сўнг, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш учун “Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги фармони чиқди.

Фармоннинг 3 чи бандига асосан, иқтисожиётни таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш белгиланган: Шунингдек,

-миллий иқтисодиётнинг мутаносиблиги ва барқарорлигини таъминлаш, унинг таркибида саноат, хизматлар кўрсатиш соҳаси, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик улушини кўпайтириш;

-ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш, транспорт-коммуникация ва ижтимоий инфратузилмадаги лойиҳаларни амалга оширишга қаратилган актив инвестиция сиёсатини олиб бориш;

-саноатни юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини, энг аввало, маҳаллий хом-ашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича жадал ривожлантиришга қаратилган сифат жиҳатидан янги босқичга ўтказиш орқали янада модернизация ва диверсификация қилиш;

-иқтисодиёт тармоқлари учун самарали рақобатбардош муҳитни шакллантириш ҳамда маҳсулотлар ва хизматлар кўрсатиш бозорларида монополияни босқичма босқич камайтириш;

-принципиал жиҳатдан янги маҳсулот ва технологиялар турларини чиқаришни ўзлаштириш, бунга асосан ички ва ташқи бозорларда миллий товарларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш;

-ишлаб чиқариш маҳаллийлаштиришни рағбатлантириш сиёсатини давом этиш ҳамда энг аввало истеъмол товарлар ва бутловчи буюмлар импортининг ўрнини босиш, тармоқлараро саноат кооперациясини кенгайтириш;

-иқтисодиётнинг энергия ва ресурс сарфини қисқартириш, ишлаб чиқаришга энергия тежайдиган технологияларни кенг жорий этиш, қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш, иқтисодиёт тармоқларида меҳнат унумдорлигини ошириш;

-эркин иқтисодий зоналар, технопарклар ва кичик саноат зоналарни ташкил этиш, амалдаги зоналарнинг самарадорлигини ошириш;

-хизматлар кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш, ялпи ички маҳсулотни шакллантиришда хизматлар роли ва улушини ошириш, кўрсатилаётган хизматларнинг тузилмасини энг аввало хизматларнинг замонавий юқори технологик турлари ҳисобига тубдан ўзгартириш;

-экспорт фаолиятини либераллаштириш ва соддалаштириш, экспортнинг тузилмаси ва географиясини диверсификация қилиш, иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш ва сафарбар этиш;

-соҳага, бошқариш тизимига инфор­мацион-коммуникацион технологияларни жорий этиш ва бошқа устивор йўналишлар белгилаб олинди⁴⁴.

Инвестициялар турли шаклларда амалга оширилади ва уларни таҳлил қилиш, режалаштириш учун алоҳида хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда гуруҳлаштирилади.

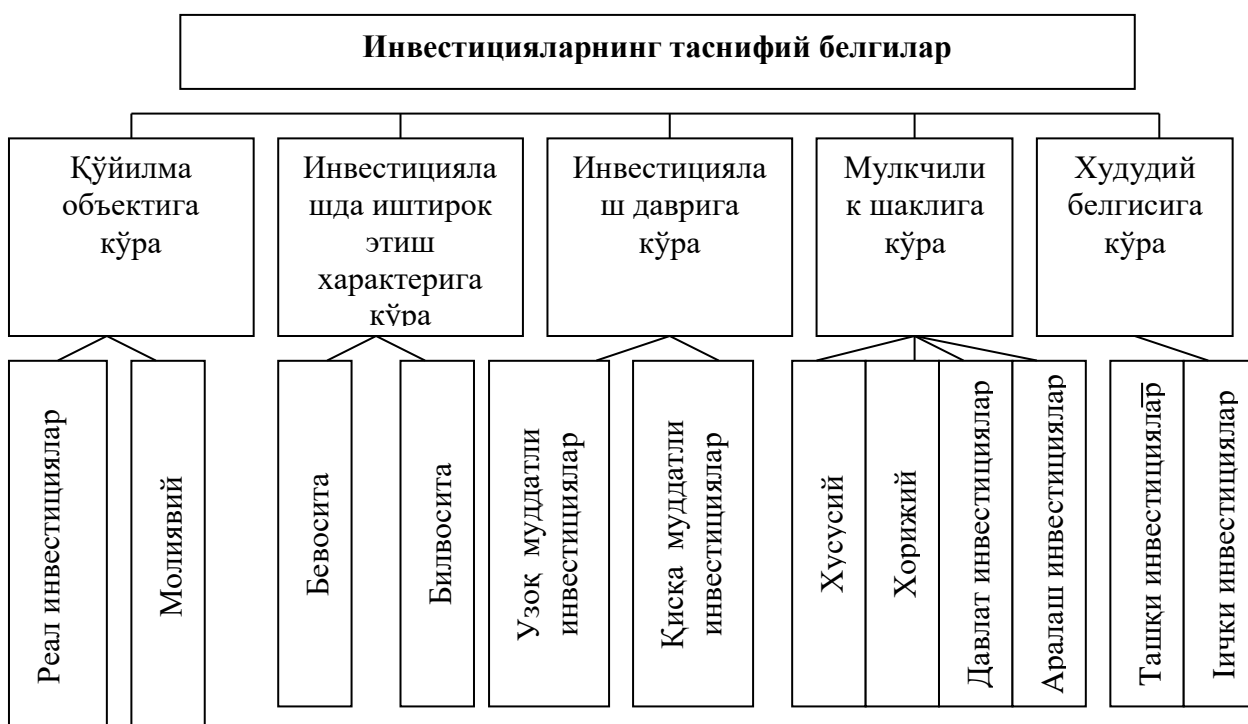
Биринчидан, қўйилиш объектига қараб инвестициялар реал ва молиявий шаклларга ажратилади.

Реал инвестициялар (капитал қўйилмалар) – пул маблағларини корхонанинг моддий ва номоддий активларига сарфланишидан иборат.

Моддий инвестициялар асосий капиталнинг элементларини сотиб олиш билан боғлиқ бўлиб, кўпчилик ҳолларда инвестицион лойиҳалар доирасида амалга оширилади. Шунинг учун ўз маблағлари билан бирга қарзга олинган маблағлар ҳам фойдаланилиши мумкин. Қарзга маблағ олинган ҳолда инвестор ролини аниқ лойиҳаларга кредит маблағлари ажратаётган банк бажаради. Номоддий (потенциал) инвестициялар номоддий бойликлар яратилаётганда амалга оширилиб, кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашга, илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларини (НИОКР) амалга ошириш, янги маҳсулотларнинг намуналарини яратишга сарфларни мужассамлаштиради. Мутахассисларни тайёрлаш, тажриба, илмий текшириш, лицензия ва ноу – хоу бериш, авторлик ҳуқуқи ва умуман олганда номоддий активларга йўналтирилган инвестицияларни кўпгина иқтисодчи – олимлар интеллектуал инвестициялар деб атамоқдалар.

Расм-1

Инвестицияни туркумланиши⁴⁵

⁴⁴Мирзиёев Ш.М. "Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида" ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли фармони.

⁴⁵Ергашева Ш., Узоқов А. Инвестиция. Ўқув қўлланма. - Т.: Иқтисод-молия, 2008.-208 б.

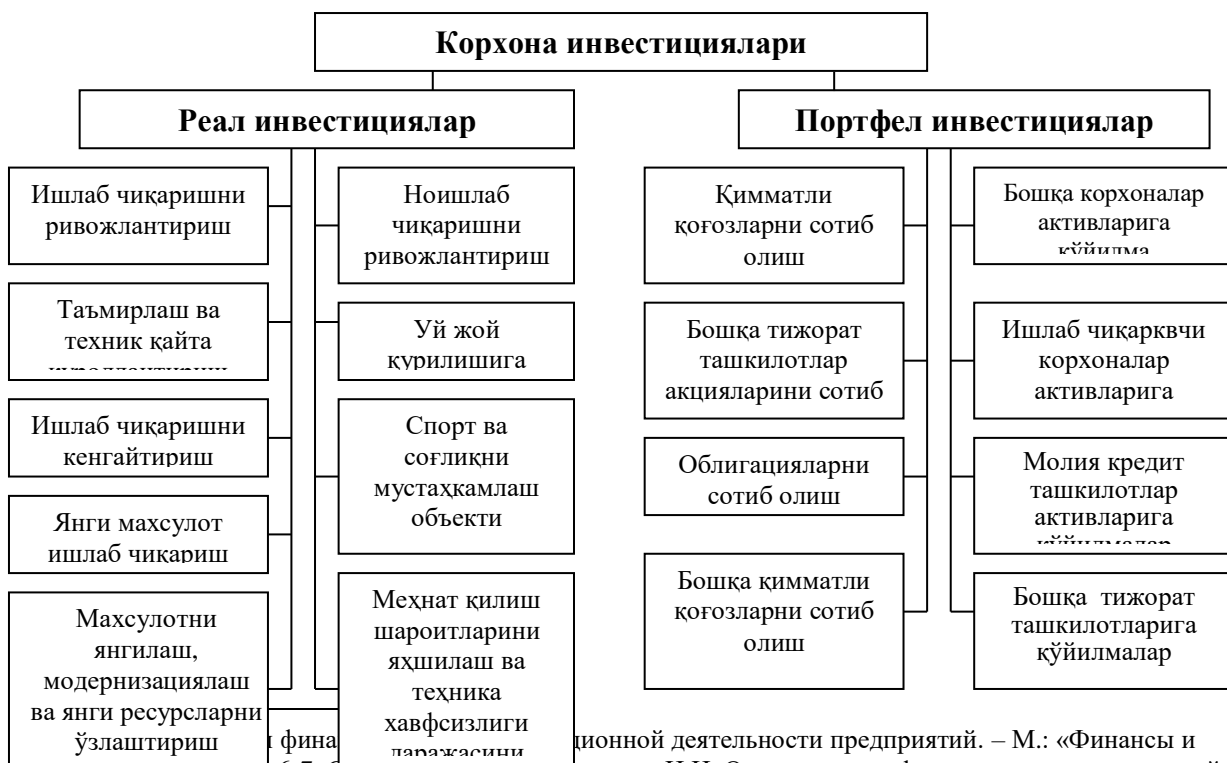
Хорижий адабиётларда портфел инвестициялар инвестор томонидан сотиб олинган акцияларнинг фирма устидан назорат ва таъсир доираси белгиларига кўра таснифланади. Инвестицияларнинг бир мунча илмий асосланган таснифи рус олими Н.Бланк ишларида келтирилган. Бунда инвестициялар қуйидаги белгиларига кўра таснифланган: кўйилма объектларига кўра; инвестициялашда иштирок этишига қараб; инвестициялаш даври бўйича; мулкчилик шакллари бўйича; ҳудудий белгиси бўйича.

Россия иқтисодий адабиётларида⁴⁶ портфел (акция, облигация ва бошқа турдаги қимматли қоғозларга, шунингдек, бошқа корхоналарнинг активларига йўналтирилган инвестициялар) ва реал (фаолият кўрсатаётган корхоналарни таъмирлаш ва техник қайта қуроллантириш, кенгайтириш, янги корхоналар барпо этишга йўналтирилган инвестициялар) инвестициялар фарқланади. Бундай шароитда инвестор-корхона маблағ кирита туриб, ўзининг ишлаб чиқариш капиталини, яъни асосий ишлаб чиқариш фондлари ва унинг фаолияти учун зарур бўлган айланма маблағларни кўпайтиради (оширади). Портфел инвестициялар амалга оширилганда инвестор ўзининг молиявий капиталини, яъни қимматли қоғозлардан олинadиган даромад-дивидендини кўпайтиради.

Инвестицияларни корхона миқёсида қуйидагича таснифлаш мумкин:

Расм-2

Корхона инвестицияси⁴⁷

финансово-кредитной деятельности предприятий. – М.: «Финансы и статистика», 1998. – С. 6-7. Сергеев И.В., Веретенникова И.И. Организация и финансирование инвестиций. – М.: «Финансы и статистика», 2001. – С. 6.

⁴⁷Ергашева Ш., Узоқов А. Инвестиция. Ўқув қўлланма. - Т.: Иқтисод-молия, 2008.-208 б.

Ўзбекистон Республикасининг “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Қонунида инвестиция мўлжалланган объектига кўра, “капитал, инновация ва ижтимоий” инвестицияларга бўлинади (4- модда).

Иккинчидан, инвестицияда қатнашиш ҳарактерига кўра бевосита ва портфел инвестициялар фарқланади.

Учинчидан, инвестициялаш даврига қараб инвестициялар қисқа муддатли (бир йилгача бўлган муддатга берилади) ва узоқ муддатли (бир йилдан ошиқ муддатга берилади) бўлади. Масалан, оддий акциялар умуман бирор – бир муддат билан чекланмайди.

Тўртинчидан, мулк шаклларида келиб чиқиб инвестициялар хусусий, давлат, кўшма ва хорижий шаклларга ажратилади. Хусусий инвестициялар нодавлат юридик шахсларининг ва фуқароларнинг маблағларини тадбиркорлик фаолияти объектларига қўйилишини англатади. Давлат инвестициялари давлат бюджетти ва давлат корхоналарининг маблағларини жойлаштириш орқали намоён бўлади.

Бешинчидан, худудий жойлаштирилиш бўйича инвестициялар ички ва ташқи инвестицияларга бўлинади.

Олтинчидан, инвестициялар таваккалик даражаси бўйича юқори таваккалли ва паст таваккалли инвестицияларга ажратилади. Молия соҳасида таваккаллик дэганда инвестицияларга мутлоқ ёхуд нисбий миқдордаги фойда кутилганидан анча кам бўлади, бошқача айтганда «таваккаллик» атамаси кутилмаган натижа олиш имкониятини англатади.

Назорат ва муҳокама учун саволлар:

1. Инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни, моҳияти ва уларнинг таснифланишини тушунтириб беринг?
2. Инвестицияларнинг мақсадлари ва диверсификацияланишини аҳамиятини тушунтиринг?
3. Асосий фондларнинг шаклланишида капитал қўйилмаларнинг роли, молиявий ва реал инвестицияларнинг ўзаро боғлиқлиги нимада?
4. Инвестицияларни ўстириш омиллари, жамғармалар – инвестициялар манбаси сифатида эканлигини ёритиб беринг?
5. Инвестиция фаолиятига таъсир этиш омиллари ва усулларини айтинг?.
6. Ўзбекистонда инвестиция фаолиятининг меъёрий-қонуний базасини ёритиб беринг?
7. Инвестиция сиёсати: унинг мазмуни, роли, асосий йўналишлари ва амалга ошириш босқичлари неча босқичдан иборат?.

6-мавзу. Инвестицияларнинг макро ва микроиқтисодий ривожлантиришдаги роли.

Дарс жиҳозлари: компьютер ва мультимедиа воситалар, маркер, плакатлар, ватман, керакли адабиётлар.

Услубий таъминот: намунавий дастур, ишчи дастур, календар режа, техкарта, ўқув услубий мажмуа, таркатма материаллар.

Адабиётлар:

7. Имомов Х.Х. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. –Тошкент, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 б.
8. Юсупов Э.Д., Мардиев Н. Қишлоқ хўжалигида инвестицион жфараёнларни бошқариш. Ўқув қўлланма.-Тошкент.: 2020.- 388 б.
9. Abdug'aniev A., A. Abdug'aniev. Qishloq xojaligi iqtisodiyoti. Darslik. – T.: “ADIB NASHRIYOTI” MCHJ, 2011. – 399 b.
10. Саматов Ғ.А., Рустамова И.Б., Шерипбаева У.А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежменти. Дарслик. – Тошкент: Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – 346 б.
11. Исмоилов И.А., Муртазаев О. “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти”. Ўқув қўлланма. – Т., 2003.
12. Рустамова И.Б. ва бошқалар. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2015. – 174 б.

Иқтисодий ривожлантиришда инвестициялар этакчи рол ўйнайди, чунки инвестиция орқали корхоналарнинг капитал жамғарилишига, натижада мамлакатнинг ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтириш ва иқтисодий ўсишга эришилади.

Инвестициялар иқтисодий категория сифатида қатор функция ва вазибаларни бажаради-ки, уларсиз ҳар қандай мамлакат иқтисодиёти бир маромда ривожлана олмайди. Инвестициялар макродаражада қуйидагиларни таъминлайди:

- такрор ишлаб чиқаришни кенгайтириш сиёсатини амалга ошириш;
- илмий-техника тараққиётини жадаллаштириш, миллий маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш, унинг сифати ва ҳажминини ошириш;
- ижтимоий соҳаларни (соғлиқни сақлаш, таълим ва бошқ.) ривожлантириш;
- аҳоли фаровонлигини таъминлашда муҳим бўлган уй-жой қурилиши, ичимлик суви, газ, электр энергия билан таъминлаш муаммоларини ҳал этиш;
- атроф-муҳит ва экологиянинг ифлосланишининг олдини олиш;
- умумжамият ишлаб чиқаришини таркибий жиҳатдан қайта қуриш ва барча иқтисодий тармоқларини бир маромда ривожлантириш;
- иқтисодийнинг реал сектори ва этакчи тармоқларини ривожлантириш;
- ҳудудларнинг иқтисодий салоҳиятини ошириш ва ихтисослашувини мустаҳкамлаш;
- инвестициялар импорти ва экспорти орқали миллий иқтисодийнинг

халқаро интеграциясини кучайтириш;

- саноат учун зарур хом ашё базасини яратиш;
- ишсизлик муаммосини юмшатиш ёки маълум даражада ҳал этиш;
- мамлакатнинг ҳарбий саноат мажмуини мустаҳкамлаш;
- давлатнинг мудофаа имкониятларини таъминлаш;
- бошқа қатор муаммоларни ҳал этиш.

Ўзбекистон Республикаси учун инвестициялар, биринчи навбатда, иқтисодиётни янада барқарорлаштириш учун зарурдир. Реал инвестицияларни (бино ва иншоотлар қуриш ва модернизация қилиш, замонавий машина ва асбоб-ускуналар сотиб олиш) жалб қилиш иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш салоҳиятини оширади. Ишлаб чиқаришга замонавий технологияларни олиб келишга йўналтирилган инвестициялар каттик рақобат шароитларида омон қолишга кўмаклашади.

Инвестициялар микродаражада ҳам муҳим рол ўйнади. Бунда инвестициялар, энг аввало, қуйидаги мақсадларга эришиш учун зарурдир: корхона ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтириш ва ривожлантириш; асосий фондларнинг ҳаддан ташқари жисмоний ва маънавий ескиришига йўл қўймаслик; ишлаб чиқаришнинг техник-технологик даражасини ошириш; корхона маҳсулоти рақобатбардошлигини таъминлаш ва унинг сифатини ошириш; табиатни муҳофаза қилиш тадбирларини амалга ошириш; қимматли қоғозлар сотиб олиш ва бошқа корхона активларига ўз маблағини сарфлаш.

Инвестициялар микродаражада, пировардида, корхоналарнинг келгусида меъёрда фаолият кўрсатиши, барқарор молиявий ҳолатини ва максимум (юқори) фойда олишини таъминлаш учун зарурдир.

Шундай қилиб, инвестициялар макро ва микроиқтисодиётни ривожлантиришда катта рол ўйнайди, биринчи навбатда, такрор ишлаб чиқаришни кенгайтириш, таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, корхона фойдасини кўпайтириш ва шу асосда бошқа кўпгина муаммоларни ижобий ҳал этиш имкониятларини яратади.

Мамлакатда инвестиция фаолиятининг аҳволини (ҳолатини) қуйидаги кўрсаткичлар динамикаси характерлайди:

- инвестицияларнинг умумий ҳажми;
- ЯИМда инвестицияларнинг улуши;
- инвестицияларнинг умумий ҳажмида реал инвестицияларнинг улуши;
- инвестицияларнинг технологик таркиби ва унинг ўзгариши;
- реал инвестицияларнинг умумий ўсиши;
- инвестициялар таркибида хорижий инвестицияларнинг улуши;
- асосий капиталга йўналтирилган реал инвестицияларнинг улуши;
- хорижий инвестициялар таркибида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар улуши ва бошқалар.

Билвосита, бироқ, объектив ҳолатда, инвестиция фаолиятининг ҳолатини қуйидаги макроиқтисодий кўрсаткичларнинг ўсиш суръатлари характерлайди: миллий даромад; ялпи миллий маҳсулот (ЯММ) ва ЯИМ; саноат ишлаб чиқариш ҳажми; саноат маҳсулотларининг алоҳида турини

ишлаб чиқариш; қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ишлаб чиқариш ҳажми ва бошқ. Инвестиция фаолиятининг ҳолатига баҳо беришда ушбу кўрсаткичларнинг объективлиги шундаки, инвестиция қўйилмаларисиз ушбу кўрсаткичларнинг ўсиш суръатларини тасаввур этиб бўлмайди. Ушбу кўрсаткичлар у ёки бу даражада инвестицияларнинг самарали ишлатилишини характерлайди. Агар ушбу кўрсаткичларнинг ўсиш суръатлари инвестицияларнинг ўсиш суръатларидан юқори бўлса, инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш зарурлигини кўрсатади ва аксинча.

Сўнгги йилларда иқтисодиётда фаол амалга оширилаётган тузилмавий ўзгаришлар ва модернизация қилиш жараёни инвестиция фаоллигини янада оширди. Иқтисодиётдаги инвестициялар ҳажмининг йилдан-йилга сезиларли равишда ўсиб бориши муқаррар равишда миллий ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши орқали ўзининг ижобий натижаларини кўрсатишига имкон бермоқда. Давлат томонидан инвестиция фаолиятини ривожлантиришга берилган эътибор ва қўллаб-қувватлаш натижасида ЯИМ ҳажми ва инвестициялар миқдори ўсиш суръатларига эга бўлди.

Бу ҳолат инвестицияларнинг ЯИМдаги салмоғининг ўсишига олиб келди.

Фикримизча, инвестицияларнинг иқтисодиёт ривожланишига ҳар томонлама ижобий таъсирини ҳисобга олиб, унинг қуйидаги вазифаларини белгилаш мақсадга мувофиқдир:

➤ иқтисодиётда ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш воситаларини оптимал жойлаштириш билан кенг тармоқли бозор инфратузилмаларини шакллантиришга имкон яратиш;

➤ иқтисодиётдаги такрор ишлаб чиқариш жараёнига ижобий таъсир кўрсатувчи барча йўналишларни ва имкониятларни амалиётга татбиқ этиш;

➤ мамлакатнинг миллий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолдаги қонуний қафолатланган инвесторларни қониқтирувчи улушини яратадиган ва молиявий ўсишни таъминловчи инфратузилмаларни фаоллаштириш;

➤ иқтисодиётнинг барча соҳаларини фаоллаштириш орқали мамлакатнинг барқарор ўсиши ва жаҳон иқтисодий тизимига интеграциялашувини тезлаштириш.

Республика иқтисодиётини ривожлантиришда инвестицияларнинг аҳамияти қуйидагиларда намоён бўлади:

биринчидан, ишлаб чиқаришга замонавий техника ва технологияларни жорий этиб, экспортга мўлжалланган маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ривожлантиради;

иккинчидан, импорт ўрнини босувчи товар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ва бунинг учун хорижий инвестицияларни иқтисодиётнинг устувор соҳаларига йўналтириш ва пировардида, аҳолининг меъёрдаги турмуш даражасини таъминлаш (фаровонлигини ошириш) имконини яратади;

учинчидан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини жадаллаштириш орқали ўсиб бораётган аҳолини иш жойлари билан таъминлайди;

тўртинчидан, корхоналарнинг ескирган ишлаб чиқариш қувватларини, моддий-техник базасини янгилайди ва техник қайта қуроллантиради;

бешинчидан, табиий ресурсларни қайта ишловчи корхоналарни барпо этишга кўмаклашади ва ҳ.к.

3. Ўзбекистонда инвестиция фаолиятининг меъёрий-қонуний базаси.

Мамлакатда инвестицион муносабатларни амалга ошириш ва унинг ҳуқуқий тизмини ташкил этувчи муайян ҳуқуқий асослар яратилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги⁴⁸, “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги⁴⁹ янги таҳрирда, “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларнинг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги қонун, фармон, қарорлар қабул қилинди.

Шунингдек, мазкур фаолиятни тартибга солишни самарали тизими ва механизмини шакллантириш учун Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар бўйича давлат қўмитасини ташкил этиш тўғрисида» 2017 йил 31 мартдаги ПФ-4996-сонли Фармони ишлаб чиқилди.

Бу қонун, фармонларда инвестицион муносабатларга тааллуқли барча жараёнларга ва тушунчаларга аниқликлар киритилган. Инвестиция фаолиятининг субъектлари ва объектлари, инвестицион фаолиятнинг давлат томонидан тартибга солиниш масалалари, хорижий инвесторларнинг ҳуқуқ ва бурчлари, мол-мулк кафолатлари ва имтиёзлари кабилар аниқ белгилаб берилган.

Бироқ, бу каби мамлакатда инвестицион фаолиятни рағбатлантирувчи қонуний-ҳуқуқий базанинг мавжудлиги бозор муносабатларининг ривожланганлигини белгиламайди. Бугунги кунда мамлакатда инвестицион муҳитни тубдан яхшилаш чора-тадбирларини амалга оширмақ зарур⁵⁰. Давлат мазкур қонунлар доирасида инвестицион фаолиятнинг турли субъектлари ўртасида юзага кэладиган муносабатларни тартибга солиб туради. Бошқача қилиб айтганда, бу тартибнинг қандай ўрнатилганлигига қараб у ёки бу мамлакат хорижий инвестицияларни жалб этиш учун қандай ҳуқуқий муҳит яратилганлигини аниқлаб олиш мумкин.

Ўзбекистонда инвестицион муносабатларни тартибга солишининг яратилган қонуний асослари мос равишда тадбиркорлик тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик тўғрисида”ги⁵¹ Қонун ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари⁵² билан тўлдирилиб борилмоқда.

“Тадбиркорлик тўғрисида”ги Қонун Ўзбекистонда тадбиркорликни фаолият кўрсатишнинг ва ривожлантиришнинг ҳуқуқий асослари ҳамда тадбиркорларнинг иқтисодий ва ҳуқуқий эркинликларини кафолатлашни

⁴⁸О'zbekistonning yangi qonunlari. 21-son. Т.: “Adolat”. 1998 yil. 265 b

⁴⁹О'zbekistonning yangi qonunlari. 19-son. Т.: “Adolat”. 1998 yil. 532 b

⁵⁰Xalq so'zi 2005 yil 20 iyul. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisi to'g'risida AXBOROT

⁵¹О'zbekistonning yangi qonunlari. 16-son. Т.: “Adolat”, 1997. 427 b.

⁵²О'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari. 1995y.. 5 yanvardan 2000y 1 yanvargacha. Т. : “Adolat” 2000. 80- b

аниқлаб берди. Шунингдек, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилайди. Бу қонун тадбиркорларнинг бошқа корхоналар, ташкилотлар ва давлат бошқаруви органлари билан ўзаро муносабатларини тартибга солади ва мулкчилик шакллари эркин танлашни, хўжалик юритишни, фаолиятни тенг ҳуқуқли асосда амалга оширишни, ўзаро ҳамкорлик ва эркин рақобатни таъминлашни ўз ичига оладиган шартларнинг шаклланишига ёрдам беради.

“Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги⁵³ Қонун Республикада ташқи иқтисодий фаолиятни амалга оширишнинг асосий тамойиллари ва тартибларини белгилаб беради ҳамда ташқи иқтисодий алоқалар иштирокчиларининг мулкларини, мулкчиликнинг қандай шаклида бўлишидан қатъий назар, манфаатларини ва ҳуқуқларини халқаро ҳуқуқнинг қабул қилинган умумий меъёрларига мувофиқ равишда ҳимоя қилишни таъминлайди. Бу қонун Ўзбекистон Республикасининг жаҳон иқтисодий тизимига уйғунлашиши учун ҳуқуқий асосни яратади.

Ўзбекистон Республикасининг “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги⁵⁴ ва “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги⁵⁵ Қонунлари инвестициялар тўғрисидаги қонунчиликнинг ядросини ташкил қилади.

Улар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида хорижий инвестицияларни амалга оширишнинг ҳуқуқий, ташкилий-иқтисодий асосларини яратиш, чет эл сармоялари солиқ тартибларини белгилаб беради, хорижий инвесторларнинг самарали фаолият кўрсатишини кафолатлайди ва Республика иқтисодиётини ривожлантиришга кўмаклашиш, уни жаҳон хўжалик алоқаларига киритиш мақсадида чет эл молиявий, моддий, интеллектуал ва бошқа ресурсларни жалб этишга ва улардан фойдаланишга қаратилган.

“Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги⁵⁶ Қонуннинг асосий вазифалари – Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини ривожлантиришга ва унинг хорижий инвестициялар оқимини рағбатлантириш йўли билан жаҳон хўжалик тизимига уйғунлашувига кўмаклашишдан, шунингдек, хорижий молиявий, моддий, интеллектуал ва бошқа захираларни, замонавий технологияларни ва бошқарув тажрибаларини жалб қилиш ҳамда улардан оқилона фойдаланишни йўлга қўйишдан иборат.

Хорижий инвестициялар ва хорижий инвесторларнинг маълум категорияларини ҳимоя қилиш чора-тадбирлари ва уларни кафолатлаш бўйича комплекс чора-тадбирлар “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”⁵⁷ ги Қонуннинг асоси бўлиб ҳисобланади.

Мазкур қонуннинг 3-моддасида, давлат бошқарув идоралари ва давлат ҳуқумат органлари жойларда чет эл инвестицияларининг Ўзбекистон

⁵³О‘zbekistonning yangi qonunlari. 17-son. Т.: “Adolat”, 1997.

⁵⁴О‘zbekistonning yangi qonunlari. 19-son. Т.: “Adolat”. 1998. 532 б.

⁵⁵О‘zbekistonning yangi qonunlari. 16-son. Т.: “Adolat”. 1997. 427 б.

⁵⁶О‘zbekistonning yangi qonunlari. 21-son. Т.: “Adolat” 1998. 532 б.

⁵⁷О‘zbekistonning yangi qonunlari. 19-son. Т.: “Adolat”. 1998 y. 532 б

Республикаси қонунларига мувофиқ амалга оширилган хўжалик фаолиятларига аралашиб ҳуқуқига эга эмаслар, деб айтилган.

Қулай инвестицион муҳитни яратишда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ҳам муҳим аҳамият касб этоди.

Инвестиция фаолиятининг ҳуқуқий асослари таркибида энг муҳим сифатида Ўзбекистон Республикасининг “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Қонуни ҳисобланади.

Инвестиция фаолияти тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор бўлган шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар. Инвестиция фаолияти тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилган тақдирда, инвестиция фаолиятининг субъекти етказилган зарарни, шу жумладан бой берилган фойдани, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қопланишини талаб қилиш ҳуқуқига эгадир. Инвестициялар билан боғлиқ низолар (инвестицияга оид низолар) суд томонидан ҳал этилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг №4947 сонли фармонига асосан Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар бўйича давлат кўмитасининг асосий вазифалари ва фаолият йўналишлари этиб белгиланди:

1) мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига инвестициялар киритиш ҳажмини кенгайтиришни рағбатлантириш, республикада инвестиция муҳитини янада такомиллаштириш, хорижий капитал иштирокидаги корхоналарни ривожлантиришни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган ягона давлат инвестиция, жумладан, хорижий инвестициялар жалб қилиш сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш борасидаги ишларни мувофиқлаштириш;

2) хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудида инвестиция фаолиятини кенгайтириш учун янада қулай шарт-шароитлар яратиш соҳасидаги меъриий-ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

3) Ўзбекистон Республикасининг йиллик Инвестиция дастурлари ва ҳудудий инвестиция дастурларини, жумладан, хорижий инвестициялар иштирокидаги лойиҳаларни ишлаб чиқиш, мувофиқлаштириш ва мониторинг қилишда иштирок этиш, хорижий инвестициялар, кредитлар ва молиявий-техник кўмаклашишга қаратилган маблағларни жалб этиш учун инвестиция таклифлари бўйича ягона базасини юритиш;

4) Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлар, халқаро иқтисодий ва молия институтлари, чет эл банклари, жамғармалари, агентликлари, компаниялари ва бошқа халқаро ҳуқуқ субъектлари билан инвестиция соҳасидаги ҳамкорлигини ўзаро манфаатли асосда ривожлантириш ва ҳамкорлик йўналишларини диверсификация қилиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;

5) хорижий инвестициялар жалб этиш бўйича асосий йўналишларни белгилаш ва амалга ошириш, шунингдек, халқаро молия институтлари ва чет эл инвесторлари билан инвестиция соҳасидаги ҳамкорликни амалга

оширишда Ўзбекистон Республикасининг давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, хорижий давлатлардаги дипломатик ваколатхоналарининг савдо-иқтисодий масалалар бўйича маслаҳатчилари, халқаро ташкилотлардаги доимий вакилларининг фаолиятини мувофиқлаштириш;

6) Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлар, халқаро молия институтлари, хорижий ҳукуматларнинг молия институтлари, етакчи хорижий компания ва банк тузилмалари билан инвестиция соҳасидаги ҳамкорлик масалалари бўйича халқаро шартномаларини ўрнатилган тартибда тайёрлаш, келишиш ва имзолашда иштирок этиш;

7) тармоқ инвестиция дастурлари, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш борасидаги комплекс дастурлар, ишлаб чиқариш, транспорт-коммуникация ва ижтимоий соҳалардаги инфратузилмаларни ривожлантириш дастурлари билан боғлиқ инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун хорижий инвестициялар, авваламбор тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар, кредитлар ва молиявий-техник кўмаклашишга қаратилган маблағларни жалб этиш;

8) инвестиция лойиҳаларининг амалга оширилишини тизимли назорат қилиш, чет эл капитали иштирокидаги корхоналар фаолиятини, шунингдек, инвесторлар томонидан инвестиция мажбуриятлари қандай бажарилаётганини таҳлил қилиш, хорижий инвестициялар иштирокидаги инвестиция лойиҳаларининг ўз вақтида ва самарали амалга оширилишига тўсқинлик қилаётган омилларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш бўйича тезкор чоралар кўриш асосида мамлакатимиз иқтисодиётига жалб этилаётган хорижий инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш;

9) халқаро ташкилотлар ва хорижий ҳукуматлар молия институтларининг жалб этиладиган кредит ресурслари ва техник кўмаклашишга қаратилган маблағлар (грантлар), Ўзбекистон Республикасининг Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси маблағлари, Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети ва давлат мақсадли жамғармалари маблағлари ҳисобидан йўналтириладиган марказлаштирилган инвестициялардан самарали фойдаланиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш;

10) мамлакатимизнинг иқтисодий ва инвестиция салоҳияти тўғрисида хорижий инвесторларни кенг хабардор қилиш учун Ўзбекистон Республикасида ва чет элларда халқаро конференциялар, семинарлар, инвестиция форумлари ўтказилишини ташкил этиш;

11) иқтисодиётнинг тегишли тармоқлари ва ижтимоий соҳада амалга оширилаётган инвестиция лойиҳалари доирасида технологик ускуналар,

бутловчи буюмлар ва материалларни харид қилиш учун тендер (танлов) савдолари ўтказиш ва уларнинг яқунлари бўйича ғолибларни аниқлашда иштирок этиш, ишлаб чиқариш самарадорлиги, маҳсулот сифати ва рақобатдошлиги, энергия ва ресурс тежамкорлиги бўйича замонавий талабларга, экологик стандартларга жавоб берадиган илғор технология ҳамда ускуналар бўйича жаҳон бозоридаги вазиятнинг чуқур таҳлилидан, таклиф этилган нархларнинг дунё бозоридаги ўртача баҳо ва юзага келган бозор конъюнктурасига мос келиши, шунингдек, тайёр ҳолда топшириладиган лойиҳалар қиймати таклиф этиладиган технологияга қанчалик мувофиқ эканидан келиб чиққан ҳолда, тендер ҳужжатларини ишлаб чиқиш, экспертизадан ўтказиш ва тендер таклифларини баҳолашда қатнашиш, зарурат туғилганда, ўтказилган тендер (танлов) савдолари натижаларини рад этиш;

12) инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш доирасида сотиб олинadиган ускуналар, техника ва технологиялар, бутловчи буюмларнинг нарх кўрсаткичлари, шунингдек, тайёр ҳолда топшириладиган лойиҳаларнинг қиймат кўрсаткичларига доир импорт шартномаларини тизимли асосда пухта экспертизадан ўтказиш;

13) мамлакатимиз лойиҳа институтлари ва ташкилотларининг инвестиция лойиҳалари, аввало хорижий инвестициялар иштирокидаги инвестиция лойиҳалари бўйича лойиҳадан олдинги ва лойиҳа ҳужжатларини ишлаб чиқиш борасидаги фаолиятини мувофиқлаштиришдек муҳим вазифалар белгилаб олинди.

Назорат ва муҳокама учун саволлар:

1. Инвестицияларнинг макро ва микроиқтисодий ривожлантиришдаги ролини очиб беринг?
2. Инвестиция фаолияти тушунчасини, Ўзбекистонда инвестиция фаолиятини мувофиқлаштиришда давлатнинг ролини ёритиб беринг?.
3. Инвестиция фаолиятига таъсир этиш омиллари ва усулларини айтинг?.
4. Ўзбекистонда инвестиция фаолиятининг меъёрий-қонуний базасини ёритиб беринг?.
5. Хўжалик юритувчи субъектларнинг инвестиция фаолиятини ташкил этишни, субъектларнинг инвестиция фаоллигини таъминлаш вазифалари нималардан иборат?.
6. Инвестиция сиёсати: унинг мазмуни, роли, асосий йўналишлари ва амалга ошириш босқичлари неча босқичдан иборат?.
7. Глобаллашув ва чет эл капитал миграциясининг кучайишини, Замонавий инвестиция сиёсатини амалга оширишда чет эл инвестициялари кўчишини ёритиб беринг?
8. Хорижий инвестицияларнинг мазмун-моҳияти, турларини Ўзбекистон иқтисодиётига жалб қилишнинг объектив зарурлигини очиб беринг?

V. КЎЧМА МАШҒУЛОТЛАР

1. мавзуларнинг номи: Агробизнесни ташкил этиш ва инвестицияларни жалб этилиши

2. Мақсади: Агрофирмаларда бизнесни ташкил этиш тажрибаларини ўрнаниш, ишлаб чиқарувчи ва қайта ишловчи корхоналар ўртасида тузиладиган шартномалар, бизнес-режаси ва инвестицияларни жалб қилиш ҳолатини таҳлил қилиш

3. мазмуни: Агрофирмаларда бизнесни ташкил этиш бўйича ҳклосо ва таклифлар ишлаб чиқиш

4. Адабиётлар

1. Abdug'aniev A., A. Abdug'aniev. Qishloq hojaligi iqtisodiyoti. Darslik. – T.: “ADIB NASHRIYOTI” MCHJ, 2011. – 399 b.

2. Саматов Ғ.А., Рустамова И.Б., Шерипбаева У.А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежменти. Дарслик. – Тошкент: Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – 346 б.

3. Исмоилов И.А., Муртазаев О. “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти”. Ўқув қўлланма. – Т., 2003.

4. Рустамова И.Б. ва бошқалар. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2015. – 174 б.

5. Имомов Ҳ.Ҳ. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. – Тошкент, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 б.

6. Юсупов Э.Д., Мардиев Н. Қишлоқ хўжалигида инвестицион жфараёнларни бошқариш. Ўқув қўлланма. – Тошкент.: 2020. – 388 б.

5. Назорат саволлари:

1. Қишлоқ хўжалик корхоналари шакллари,
2. Агробизнеснинг ишлаб чиқаришдан фарқланиши,
3. Бизнес-режа тузишнинг моҳиятини ёритинг,
4. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчилар ва агрофирмалар ўртасида шартнома турлари,

5. Қишлоқ хўжалик корхоналарида инвестицион муҳитни шакллантириш омиллари,

6. Қишлоқ хўжалик корхоналари инвестицион салоҳиятини баҳолаш

VI. КЕЙСЛАР БАНКИ

Fermer xo'jaligiga investitsiyalarni jalb etish maqsadida loyihalar tuzish va maqbul bo'lganini tanlash masalasi

I. Pedagogik annotatsiya

Berilgan keysning maqsadi: Loyiha tuzish, bir necha variantlarini o'rganish va tahlil asosida maqbulini tanlash bo'yicha bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish, o'tilgan mavzular bo'yicha egallangan bilimlarini tekshirib ko'rishdan iborat.

Kutilayotgan natijalar:

- o'rganilayotgan mavzu bo'yicha amaliy ko'nikmalarga ega bo'ladi;
- fermer xo'jaligiga investitsiyalarni jalb etish uchun loyiha tuzishni o'rganadi;
- loyiha tuzish natijasida maqbulini tanlash ko'nikmalari shakllanadi;
- tuzilgan loyihani jihatlari bo'yicha tahlil qilishni o'rganadi;
- tanlangan maqbul varianti bo'yicha baho berish hamda mantiqiy xulosalar qilishni anglab yetadi;
- loyiha bo'yicha investitsiyalarni olish uchun tegishli xujjatlarni belgilab olishni bilib oladilar.

Keysni muvaffaqiyatli bajarish uchun talaba quyidagi bilimlarga ega bo'lishi lozim:

- loyiha turlari;
- loyihalarni tuzish tartibi
- investitsiyalarni jalb etish shartlari;
- marketing rejani tuzishni;
- ishlab chiqarish rejasini tuzishni;
- moliyaviy rejani tuzishni.

Mazkur keys real xayotimizda faoliyat yuritayotgan fermer xo'jaligi ma'lumotlari asosida ishlab chiqilgan.

Keysda ishlatilgan ma'lumotlar manbai:

Toshkent viloyati Parkent tumani "Oxun To'layev" fermer xo'jaligi 2018-2019 yillardagi moliyaviy xisobotlari, biznes reja hamda moliyaviy ko'rsatkichlari asos qilib olingan.

Keysni tipologik xususiyatlariga ko'ra tavsifnomasi: mazkur keys ilmiy-uslubiy tadqiqotlari sirasiga kirib, unda qo'yilayotgan savol va topshiriqlar syujetli tarzda tuzilgan. Keysning ob'ekti sifatida yuqorida qayd etganimizdek, Parkent tumanidagi "Oxun To'layev" fermer xo'jaligi olingan. Ma'lumotlar aniqligi va ishonchliligiga to'liq kafolat beriladi. Keys tuzilishi jixatidan o'rta xajmdagi keys-texnologiya hisoblanadi.

Didaktik maqsadlarga ko'ra trening keys hisoblanadi, shuningdek bu keys talabalar bilimini mustaqil ta'limda tekshirish uchun belgilangan.

Masalaning qo'yilishi izchillik asosida ketma-ket tarzda tahliliy jarayonlar asosida ishlab chiqilgan. Muammoli vaziyatlarga javob izlash va yechish maqsadida nazariy bilimlar turli xildagi ko'rsatmalar, qo'llanmalar, eslatmalar tarzida berilgan Mustaqil ta'limni keys-texnologiyasi asosida tashkil etilganda

talabalarning xar bir hatti-harakati, ularning qo'yilgan muammoga bo'lgan qarashlari, sababiy bog'liqlikdagi tahlillari hamda xulosalar yasashlarini kuzatish va baholash oson kechadi.

Ushbu keys bakalavr yo'nalishi talabalari uchun "Loyiha tahlili", "Horijiy investitsiyalar" "Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish" fanlarida foydalanish mumkin.

KEYS

"Fermer xo'jaligiga investitsiyalarni jalb etish maqsadida loyihalar tuzish va maqbul bo'lganini tanlash masalasi"

KIRISH

Chet el investitsiyasi va qabul qiluvchi mamlakatning manfaatlari o'zaro mos kelgan taqdirdagina to'g'ridan to'g'ri chet el investitsiyalari mamlakatni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning muhim rag'batlantiruvchi omili bo'lishi mumkin. Investitsiyalar bu ikki tomonlama o'zaro xarakter jarayonining ya'ni tadbirkor va investorning maqsad sari harakati natijasidir.

Bizga ma'lumki, har kandy investitsion loyiha maqsadga yo'naltiriladi va asosiy maqsadi foyda olish hisoblandi. Lekin loyihani makbulini tanlash uni tahlil etish va baholash asosida aniqlash mumkin. Tanlangan loyihani amalga oshirish bo'yicha tashkiliy, institutsional, tijorat, ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy va moliyaviy tahlilni amalga oshirib loyiha bo'yicha umumiy natija kilish mumkin. Loyiha bo'yicha sarflangan xarajatlar daromadlar olib keladimi yo'kmi degan savolga javob berishi lozim. Tuzilgan loyihani fermer xo'jaligiga investitsiyalarni jalb etishda muhim ahamiyatga ega.

Keys yechimi orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin:

Keysda Parkent tumanida faoliyat yuritayotgan "Oxun To'layev" fermer xo'jaligini faoliyati bo'yicha ma'lumotlar va tuzilgan bilamchi loyiha keltirilmoqda.

Topshirik:

1. Fermer xo'jaligi ma'lumotlari bo'yicha qanday turdagi mahsulotlarni qayta ishlab chiqish lozimligini aniqlang;
2. Fermer xo'jaligi faoliyati bilan tanishib chiqing;
3. tuzilgan birlamchi loyihani o'rgangan holda qayta ishlashga belgilangan mahsulot turi bo'yicha loyiha tuzing;
4. Loyihani samaradorligini asoslab bering;
5. Texnik-iqtisodiy asosnoma bilan biznes reja farqini izohlab bering?

1. "Oxun To'layev" fermer xo'jaligi to'g'risida ma'lumot

"Oxun To'layev" fermer xo'jaligi Toshkent viloyati Parkent tumani Changi qishloq fuqarolar yig'ini Olmazor mahallasida joylashgan.

Fermer xo'jaligi Parkent tumani hokimligi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 11 yanvaridagi "Meva-sabzavotchilik va uzumchilik sohasini isloh qilish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlari to'g'risida" gi

255-sonli, Toshkent viloyati hokimining 2006 yil 13 yanvardagi 6-sonli qarorlari ijrosini ta'minlash, tumanda yangi tashkil etilayotgan fermer xo'jaliklari hamda Parkent tumani Changi shirkat xo'jaligini fermer xo'jaliklariga aylantirish bo'yicha qayta tashkil etish komissiyasining 2006 yil 26 martdagi yig'ilish bayoni asosida 2006 yil 13 apreldagi Parkent tumani hokimining 277-sonli qarori asosida tashkil etilgan.

Fermer xo'jaligi bog'dorchilik va uzumchilikka ixtisoslashgan.

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligi sharq tomondan “G'anixo'ja Turopxo'jaev” fermer xo'jaligi, “Abdurazzoqov Abdurahob” fermer xo'jaligi, “Zarkent Qahramoni” agrofirma, janubdan “Changi Hamkorlik” agrofirma, g'arbdan “Orzimatali Qanog'ot” fermer xo'jaligi, shimoldan Bo'stonliq tumani bilan chegaradosh.

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligi rahbari To'laev Nishonboy.

2. Tahlil qismi.

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligida yer maydondan foydalanish tartibi 1-jadval tahlilida berilgan bo'lib, 2018 yillar davomida jami yer maydoni 14.8 gektarni, sug'oriladigan yer maydoni 13.8 gektarni tashkil etgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 6 oktyabrdagi “Fermer xo'jaliklari tasarrufidagi yer uchastkalarini maqbullashtirish chora-tadbirlari bo'yicha takliflar ishlab chiqish maqsadida maxsus komissiyani tashkil qilish to'g'risida” gi PF-3077 farmoyishiga ko'ra kam rentabelli va zarar ko'rib ishlayotgan fermer xo'jaliklari yerlari optimallashtirilib, yirik fermer xo'jaliklariga birlashtirildi.

1-jadval

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligida yer maydondan foydalanish

Yillar	Umumiy yer maydoni (ga)	Sh.j sug'oriladigan yer maydoni (ga)	Ariq, zovurlar (ga)	Yo'llar (ga)
2018	14.8	13.8	0.5	0.5
2019	18.8	17.8	0.5	0.5
2018-2019 yillar farqi	4	4	-	-

Shunga ko'ra “Oxun To'layev” fermer xo'jaligi yer maydoniga optimallashtirishdan so'ng qo'shni fermer xo'jaliklari yerlari ham birlashtirildi. Natijada fermer xo'jaligi yer maydoni 2019 yilda 18.8 gektarni, sug'oriladigan yer maydoni 17.8 gektarni tashkil etdi.

Fermer xo'jaligining 2018-2019 yillar davomida yer maydonidagi farq 4 gektarni tashkil etdi.

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligida yer maydonida ekin turining taqsimlanishi tahlili 2-jadvalda keltirilgan.

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligida 2018 yilda jami yer maydoni 14.8 gektarni tashkil etgan bo‘lsa, 2019 yilda yer maydonlarining optimallashtirilishi natijasida fermer xo‘jaligi yer maydoni 4 gektarga ko‘payib, 18.8 gektarni tashkil etgan. Shundan qishloq xo‘jaligiga yaroqli yerlar 2018 yilda 13.8 gektarni tashkil etgan bo‘lsa, 2019 yilga kelib esa 17.8 gektarni tashkil etgan. “Oxun To`layev” fermer xo‘jaligida bog‘lar 2018 yilda 3.50 gektarni tashkil etgan bo‘lib, shundan 1.50 gektarida olma, 2.0 gektarida nok yetishtirilgan. Tokzorlar 10.3 gektarni, shundan xosilga kirgani 7.3 gektarni tashkil etgan.

2-jadval

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligida yer maydonida ekin turining taqsimlanishi

Ko‘rsatkichlar	2018	2019	farqi
Jami yer maydoni	14.8	18.8	4
Sug‘oriladigan jami maydon (ga)	13.8	17.8	4
1. Bog‘lar shundan	3.50	7.50	4
Olma	1.50	5.50	4
Nok	2.0	2.0	-
2. Tokzorlar, shundan	10.3	10.3	-
Yosh tokzorlar	3	3	-
Xosilga kirgani	7.3	7.3	-

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligida bog‘lar 2019 yilda 4 gektarga ko‘payishi natijasida 7.50 gektarni tashkil etib, shundan 5.50 gektarida olma, 2.0 gektarida nok yetishtirilgan. Tokzorlar esa 2018 yilgi xolatida qolib, 10.3 gektarni, shundan xosilga kirgani 7.3 gektarni tashkil etgan.

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligida yetishtirilgan ekinlar xosildorligi tahlili 3-jadvalda keltirilgan.

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligida 2018 yilda olma 1.5 gektar maydonda yetishtirilib, hosildorlik 66 s/ga ni, yalpi hosil 99 s ni tashkil etgan. Nok 2.0 gektar maydonda yetishtirilib, hosildorlik 87 s/ga ni, yalpi hosil 174 s ni tashkil etgan. Uzum 7.3 gektar maydonda yetishtirilib, hosildorlik 102.7 s/ga ni, yalpi hosil esa 750 s ni tashkil etgan.

2019 yilga kelib esa olma 5.5 gektar maydonda yetishtirilgan, hosildorlik 73 s/ga ni, yalpi hosil 401.5 s ni tashkil etgan. Nok 2.0 gektar maydonda yetishtirilib, hosildorlik 90 s/ga ni, yalpi hosil 180 s ni tashkil etgan. Uzum 7.3 gektar maydonda yetishtirilib, hosildorlik 104.1 s/ga ni, yalpi hosil esa 760 s ni tashkil etgan.

3-jadval

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligida yetishtirilgan ekinlar xosildorligi

Ekin turi	2018			2019		
	Maydon (ga)	Xosildorlik (s)	Yalpi xosil (s)	Maydon (ga)	Xosildorlik (s)	Yalpi xosil (s)
1. Bog‘, shundan	3.5			7.5		
Olma	1.5	66	99	5.5	73	401,5
Nok	2.0	87	174	2.0	90	180
2. Tokzor, Hosil beradigani	10.3	-	-	10.3	-	-
	7.3	102.7	750	7.3	104.1	760

2018 yilga nisbatan 2019 yilda fermer xo‘jaligida olma yetishtirishdan 302.5 s, nokdan 6 s, uzumdan 10 s ko‘proq yalpi hosil olingan.

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligi ishlab chiqarishida mehnat resurslaridan foydalanish va mehnat unumdorligi tahlili 4-jadvalda keltirilgan.

4-jadval

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligi ishlab chiqarishida mehnat resurslaridan foydalanish va mehnat unumdorligi

№	Ko‘rsatkichlar	O‘lchov birligi	2018 yil	2019 yil	Farqi (+,-)
1	Yalpi mahsulot qiymati	Ming so‘m	65907	74485	8578
2	Ishlovchilarning o‘rtacha yillik soni	Kishi	11	25	14
3	Qishloq xo‘jaligida jami sarflangan				
	A) ish kuni	Kun	2970	6750	3780
	B) ish soati	Soat	20790	47250	26460
4	Bir kishi uchun to‘g‘ri keladigan				
	A) kishi kuni	Kun	270	270	-
	B) kishi soati	Soat	1890	1890	-
jadval davomi					
5	Mehnat unumdorligi 1 kishiga yetishtirilgan mahsulot				
	A) bir yilda	Ming so‘m	5991545	2979400	- 3012145
	B) bir kunda	Ming so‘m	22191	11035	- 11156
	V) bir soatda	so‘m	3170	1576	- 1594

Fermer xo'jaligida 2018 yilda yetishtirilgan yalpi mahsulot qiymati 65907 ming so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2019 yilda bu ko'rsatkich 74485 ming so'mni tashkil qilgan.

Fermer xo'jaligida 2018 yilda ishlovchilarning o'rtacha yillik soni 11 kishidan iborat bo'lgan bo'lsa, 2019 yilga kelib ishchilar soni 25 kishiga yetgan. Ya'ni 2018 yilga nisbatan 2019 yilda ishchilar soni 14 taga ko'paygan.

Qishloq xo'jaligida jami sarflangan ish kuni 2018 yilda 2970 kunni, jami sarflangan ish soati 20790 soatni, 2019 yilda esa jami sarflangan ish kuni 6750 kunni, jami sarflangan ish soati 20790 soatni tashkil etgan.

Fermer xo'jaligida 2018 yilda mehnat unumdorligi 1 kishiga yetishtirilgan mahsulot qiymati 1 yilda 5991545 so'mdan, 1 kunda 22191 so'mdan, bir soatda 3170 so'mdan to'g'ri kelgan bo'lsa, 2019 yilda bu ko'rsatkich 1 yilda 2979400 so'mni, 1 kunda 11035 so'mni, 1 soatda 1576 so'mni tashkil etgan.

Korxonada faoliyatining moliyaviy natijalari foydaning quyidagi ko'rsatkichlari bilan tavsiflanadi.

- mahsulotni sotishdan olingan yalpi foyda bu foydadan olingan sof tushum bilan sotilgan mahsulotni ishlab chiqarish o'rtasidagi tafovut sifatida aniqlanadi:

$$YaF=SST-IT \quad (1)$$

bunda, YaF- yalpi foyda;

SST-sotishdan olingan sof tushum;

IT-sotilgan mahsulotni ishlab chiqarish tannarxi.

- asosiy faoliyatdan ko'rilgan foyda bumahsulotni sotishdan olingan yalpi foyda bilan davr xarajatlari o'rtasidagi tafovut asosiy faoliyatdan ko'rilgan boshqa daromadlar qo'shilgan yoki boshqa zararlar olinishi natijasida aniqlanadi:

$$AFF=YaF-DX+BD-BZ \quad (2)$$

bunda, AFF-asosiy faoliyatdan olingan foyda;

DX-davr xarajatlari;

BD-asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar;

BZ- asosiy faoliyatdan ko'rilgan boshqa zararlar.

- xo'jalik faoliyatidan olingan foyda yoki (zara), bu asosiy faoliyatdan olingan foyda summasi, moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlar va ko'rilgan zararlar o'rtasidagi tafovut sifatida hisoblab chiqiladi:

$$UF=AFF+MD-MZ \quad (3)$$

bunda, UF- umumxo'jalik faoliyatidan olingan foyda;

MD-moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlar;

MZ-moliyaviy faoliyatdan ko'rilgan zararlar.

- soliq to'languncha olingan foyda, u umumxo'jalik faoliyatidan olingan foydaga qo'shib favkulodda vaziyatlardan ko'rilgan zararlar summasi chegirishi natijasida aniqlanadi:

$$STF=UF+FF-FZ \quad (4)$$

bunda, STF-soliq to'languncha olingan foyda;

FF-favkulodda vaziyatlardan olingan foyda;

FZ-favkulodda vaziyatlardan ko'rilgan zarar.

- sub'ektning sof foydasi, soliqla tortiladigan daromad (foyda) summasidan daromad (foyda) va qonunda ko'rsatilgan soliqlar va to'lovlar summalarining chegirilishi natijasida qolgan summaga teng:

$$SF=STF-(DS+BST) \quad (5)$$

bunda, SF-sof foyda;

DS-daromad (foyda)dan to'lanadigan soliq;

BST-boshqa soliqlar va to'lovlar.

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligida dehqonchilik mahsulotlari yetishtirish xarajatlari tahlili 5-jadvalda keltirilgan.

5-jadval

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligida dehqonchilik mahsulotlari yetishtirish xarajatlari (ming so'm)

№	Xarajat turlari	2018	2019	Farqi
1	Ish haqi va unga tegishli ajratmalar	7392000	18150000	10758000
2	Sug'urta to'lovlari	13283700	14897000	1613300
3	Boshqa xarajatlar	18448300	20515000	2066650
4	Ishlab chiqarish xarajatlari	39124000	53562000	14438000
	Jami xarajatlar	39124000	53562000	14438000

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligida 2018 yilda ish haqiga 7392000 so'm, 2019 yilda 18150000 so'm ajratilgan. 2018 yilga nisbatan 2019 yilda ish haqiga 10758000 so'm ko'proq ajratilgan. Bunga sabab, fermer xo'jaligida ishchilar sonining 14 nafarga ko'payishidir.

Fermer xo'jaligida sug'urta to'lovlari 2018 yilda 13283700 so'mni, 2019 yilda 14897000 so'mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 1613300 so'mdan iborat.

Fermer xo'jaligida boshqa xarajatlar 2018 yilda 18448350 so'mni, 2019 yilda 20515000 so'mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 2066650 so'mni tashkil etgan.

Fermer xo'jaligida ishlab chiqarish xarajatlari 2018 yilda 39124000 so'mni, 2019 yilda esa 53562000 so'mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 14438000 so'mni tashkil etgan.

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligining asosiy moliyaviy natijalari tahlili 6-jadvalda keltirilgan.

Fermer xo'jaligida mahsulot sotishdan tushgan tushum 2018 yilda 66418500 so'mni, 2019 yilda esa 74485000 so'mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 8066500 so'm.

6-jadval

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligining asosiy moliyaviy natijalari (ming so‘m)

Ko‘rsatkichlar	Satr raqami	2018	2019	Farqi
1	2	3	4	5
Mahsulot sotishdan tushgan tushum	1500	66418.5	74485	8066.5
Sotilgan mahsulot tannarxi	1502	39124	53562	14438
Mahsulot sotishdan kelgan yalpi foyda	1505	27294.5	20923	-6371.5
Davr xarajatlari	1506	2875	3200	325
Jami sarf-xarajatlar	1509	41999	56762	14763
Foyda	1517	24419.5	17723	6696.5
Byudjetga to‘lovlar	1518	885	1210	325
Yagona yer solig‘i	1520	-	-	-
Rentabellik		58.1	31.2	-26.9

Fermer xo‘jaligida sotilgan mahsulot tannarxi 2018 yilda 39124000 so‘mni, 2019 yilda esa 53562000 so‘mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 14438000 so‘m.

Fermer xo‘jaligida mahsulot sotishdan kelgan yalpi foyda 2018 yilda 27294500 so‘mni, 2019 yilda esa 20923000 so‘mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq -6371500 so‘m.

Fermer xo‘jaligida davr xarajatlari 2018 yilda 2875000 so‘mni, 2019 yilda esa 3200000 so‘mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 325000 so‘m.

Fermer xo‘jaligida jami sarf - xarajatlar 2018 yilda 41999000 so‘mni, 2019 yilda esa 56762000 so‘mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 14763000 so‘m.

Fermer xo‘jaligida foyda 2018 yilda 24419500 so‘mni, 2019 yilda esa 17723000 so‘mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq -6696500 so‘m. 2019 yilda xo‘jalikda foydaning kamayib, xarajatlarning oshib ketishi ishchilar sonining ko‘paygani va ularga beriladigan ish haqi miqdorining ortgani, hamda xo‘jalik yer maydonining yiriklashishi natijasida o‘g‘it, yoqilg‘i xarajatlarning ortishi, va erta bahordagi yog‘ingarchiliklar sabablidir.

Fermer xo‘jaligida byudjetga to‘lovlar 2018 yilda 885000 so‘mni, 2019 yilda esa 1210000 so‘mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 325000 so‘mni tashkil etgan.

Fermer xo‘jaligida rentabellik 2018 yilda 58.1 % ni, 2019 yilda esa 31.2 % ni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan rentabellik -26.9 % kamroq.

Investitsiyalarni jalb etish uchun tuzilgan loyiha

Qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlashdan olinadigan foydani va loyihani samaradorligini asoslash maqsadida keysda fermer xo'jaligida o'rik mevasini kuritishni yo'lga ko'yish rejalashtirilgan. Buning uchun loyiha tuzildi.

TIA xisob kitoblariga asos kilib:

- Parkent Sharob» AJ ma'lumotlari;
- turshakga bulgan talabni urganish buyicha izlanish ma'lumotlari;

Barcha narxlar milliy valyuta sum da 20.01.2010 xolatiga

Loyixa maksadi

Loyixada o'rik mevasi asosida vitaminlarga boy turshak ishlab chikarilishi nazarda tutilgan. Loyixaning maksadi bulib, o'rik mevasini kuritib turshakni ishlab chikarish iqtisodiy samaradorligini asoslash.

Shu asosda o'zimizga va chet elga turshak mahsulotini o'z vaqtida va sifatli, kulay yetkazib berish.

Bozor xolati

Uzbekiston axolisining yoz va kish bo'yi vitaminlarga boy bo'lgan meva va sabzavot mahsulotlarini iste'mol kilishi katta ahamiyatga ega. Kish mavsumida o'rikni saqlanishi kiyinligi uchun o'rikni kuritilgan holda iste'mol kilinishi mumkin. Shu bois bozorda turshaklarga bo'lgan talab oshib bormoqda. Turshaklarni iste'mol kilinishi odam organizmiga kerak bo'lgan vitaminlarini ta'minlaydi. Mazkur loyixaning amalga oshishi fermer xujaliklarning ko'shimcha foyda olishi va ishlab chiqarishni samaradorligiga ta'sir etadi.

Xom ashyo

Ishlab chikarish jarayonida asosiy xom ashyo bulib fermer xo'jaligida yetishtirilgan o'rik olinadi. Xom ashyoning narxi xozirgi kundagi xolatdan kelib chikib 1kg ga 1000 sum deb kabul kilindi.

7-jadval

Texnik xarakteristika

1	Ishlab chikarish kuvvati(kg/kun)	100
2	Bino, inshoot ulchamlari (mI)	50
3	Massa (kg)	1000
4	Elektr kuvvati (kVt soatiga)	10

Loyixani amalga oshirish

8-jadval

Kapital xarajatlarning smeta kiymati

(ming sum)

1	Bino inshootlar	8500
2	Uskunalar: - asosiy uskuna	12000

	- yordamchi uskunalar	3000
	Jami:	23500

Bu yerda:

- asosiy uskuna - maydalagich;
- yordamchi uskunalar - kurutgich va elak;

Binoning ustki kismining yarmi ochik xolda bulishi nazarda tutilgan.

9-jadval

Amortizatsiya xarajatlari (yiliga)

	Amortizatsiya	Stavka %	2 oy uchun	yiliga ming sum
1	Bino inshootlar	5	70	425
2	Uskunalar	10	250	1500
	Jami:		320	1925

10-jadval

Ishlab chikarishda aylanma mablaglarga xarajatlar (yiliga)

	Resursning nomlanishi	Ulchov birligi	Narxi (Sum)	Yillik extiyoj (2 oy)	Yillik xarajat (ming sum)
1	O'rik	Kg	1000	15000	15000
2	Elektr energiya	KVt	70	7200	504
	Jami:				15504

1 kg kuritilgan mevani olish uchun 2,5 kg o'rik mevasi kerak bo'ladi. Shuning uchun bizga uskunani kunlik kuvvati bo'yicha 6 tonna turshak talab etiladi uning uchun 15 tonna o'rik kerak bo'ladi. 6 gektar yer maydonidagi fermer xo'jaligini o'rik xosili 2 oylik turshak kuritish rejasini bajarish imkonini beradi.

Elektr energiya ta'minoti bo'yicha uskunani 1 soatli energiya iste'moli 10 kVt tashkil etadi. 2 oy uskunani ishlatish davomida kuniga 12 soatlik rejimda 7200kVt elektr ishlatiladi.

11-jadval

Ishchi kuchiga sarf xarajatlar (yiliga)

	Ishchilar	1 oyga (ming sum)	1 yilga (ming sum)
1	1chi	200	400
2	2chi	200	400
3	3chi ishchi	200	400
4	4chi ishchi	200	400
	Jami:	900	1600

12-jadval**Ishlab chiqarish tannarxi**

Xarajatlarning nomlanishi		Ming sum
1	Xom ashyo	15000
2	Elektr energiya sarfi	504
4	Ishchi kuchiga sarf xarajat	1600
5	Amortizatsiya	320
7	Boshka xarajatlar	200
Jami:		17624

13-jadval**Sotuvlar rejasi (yiliga)**

Narx (kg/sum)	Ishlab chikarilgan magiz (kg)	Tushum (ming sum)
3500	6000	21000

14-jadval**Daromad va zarar xisob kitobi****(ming sum)**

1	Yalpi tushum	21000
2	Tannarx	17624
3	Yalpi foyda	3376
4	Realizatsiya xarajatlari	100
6	Sof foyda	3276
7	Rentabellik	19,1

Jadvalda keltirilgan realizatsiya xarajatlari yil davomida turshakni bozorgacha bulgan masofada sarf kilingan yokilgi xarajatlari keltirilgan.

Loyixaning afzalliklari:

- ekologik toza ishlab chikarish liniyasi;
- yangi mini ishlab chikarish uskunasi unda mineral va vitaminlarni saklanishini ta'minlaydi;
- chet ellik analoglar bilan solishtirilganda mazkur uskuna bir necha barobar arzon;
- bozor iktisodiyoti sharoitida, ayniksa xozirgi kundagi butun jaxon moliyaviy-iktisodiy inkirozning salbiy ta'sirini oldini olish maksadida, agrar soxada mini ishlab chikarishlar xamda kichik turdagi ishlab chikaruvchilar soni ortishi pirovardida axoli turmush darajasi oshishiga olib keladi;
- mazkur mini ishlab chikarishning bozor xolatiga tez moslashishi xamda bugungi kunning extiyojlaridan kelib chikib, turshak bilan ta'minlash darajasini oshishiga xam bevosita ta'sir etadi;
- yukori sifatli maxsulot ishlab chikarishni ta'minlaydi;

TIA xisob kitoblari shuni kursatdiki, mazkur loyixa texnik jixatdan amalga oshiriladigan, tijorat jixatilan yashovchan va iktisodiy jixatdan samaralidir va bu loyixani amalga oshirish mumkin.

Loyixani amalga oshirish uchun 50 mI maydondagi bino kerak buladi. Mazkur inshootning ustki kismi ya'ni yarim yopik xolda bulishi lozim ya'ni 25 mI maydonni tashkil etishi kerak.

Ishlab chikarishda kamida 4 kishi band bulishi lozim va 1ta ishchiga 1 oyda 200 ming. sum mikdorida ish xaki to'lash rejalashtirilgan.

Shuni ta'kidlab utish kerakki ishlab chikarishning xar 10 tonna xajmdagi siklida maydalagichning pichogi almashtiriladi. Ishlab chikarish jarayonida bir kilogramm xom ashyodan 40% mikdorda maxsulot chikishi rejalashtirilgan.

Xozirgi kunda kuritilgan o'rikga ya'ni turshakga bulgan talabdan kelib chikib ishlab chikarish xajmi kuniga 100 killogramm kilib belgilangan (bu mikdor texnik xarakteristikaga asosan oshirilishi mumkin) xamda maxsulotni sotish narxi 3500 sum/kg ni tashkil etmokda. Turshakdan tushgan tushum 21000 ming.so'mn, ishlab chiqarish xarajatlari 17624 ming.so'mni tashkil etdi. O'rik mevasini kuritish hisobiga 3276 ming.so'm foyda olib keladi, rentabellik 19,1 foizni tashkil etadi. Bu o'z navbatida mevani kuritishni samaradorligini belgilab beradi.

Loyihani maqbul variantini tanlashda taqqoslash uchun loyiha tuzish lozim.

II. TALABALAR UChUN USLUBIY QO'LLANMALAR.

Keysni mustaqil yechish uchun ko'rsatmalar

Baholash mezonlari

Ishni tashkil kilish bosqichlari	Tavsiyalar	Baholash mezonlari (maksimal)
1. Keys bilan tanishish	Dastlab keys bilan tanishing. O'qishingiz bilan darxol kuzatilayotgan xolatni (jarayonni) taxlil etishga shoshilmang	-
2. Berilgan vaziyat bilan tanishish	Berilgan axborotni yana bir karra diqqat bilan o'qib chiqing. Siz uchun muxim sanalgan abzatslarni ajratib oling. O'rganilayotgan xolatga tasir etayotgan omillarni sanab o'rganilayotgan xolat bo'yicha sub'ektlarga aniqlik kiriting. Loyiha tuzish uchun kerak bo'lgan joylarini belgilab oling.	-
3. Muammo va undan kelib chiquvchi kichik muammolarni shakllantirish	Muammoni shakllantirishda o'tilgan mavzular bo'yicha nazariy bilimlaringizdan foydalaning.	2 ball
4. Loyiha tuzish	Muammoni aks ettiruvchi asosiy xususiyatlar:	

	1. Fermer xo‘jaligi bo‘yicha faoliyatini tahlili keltirilganligi 2. Investitsiyalarni jalb etish uchun loyihani tuzilganligi Tuzilgan loyiha bo‘yicha maqbul loyihani tuzish imkoniyati mavjudligi.	1-1ball 2-3 ball 3-1 ball
5. yechimini ishlab chiqish va asoslab berish.	Berilgan topshiriklarni bajarish	3 ball

Keys bilan ishlashni baholash mezonlari

86-100%/ 8,6-10 ballgacha- “a’lo”

71-85%/7,1-8,5 ballgacha-“yaxshi”

55-70%/5,6-7ballgacha- “qoniqarli”

Guruhlarning ishlashini baholash jadvali

Guruh	Baholash mezonlari	
	Taqdimot (mazmuni, ma'nosi va xulosalarining isboti uchun)	Muammoli masalaning yechimi (to‘g‘risidagi va yechimning ketma-ketligi uchun)
	A'lo-2 ball	A'lo-2 ball
	Yaxshi-1,5 ball	Yaxshi-1,5 ball
	Qoniqarli – 1 baho	Qoniqarli – 1 baho
	Qoniqarsiz – 0,5	Qoniqarsiz – 0,5

III. KEYSOLOGNING JAVOB VARIANTI

Fermer xo‘jaligida loyiha tuzish uchun keltirilgan ma'lumotlar bo‘yicha uzumni qayta ishlash belgilandi.

Fermer xo‘jaligiga investitsiyalarni jalb etish uchun tuzilgan loyiha

Loyiha maqsadi

Loyixada magiz ishlab chikarilishi nazarda tutilgan. Loyixaning maksadi bulib, uzumni kuritib magizni ishlab chikaruvchi yangi mini uskunani ishlab chikarishga joriy kilish. Shu asosda o‘zimizga va chet elga mayiz mahsulotini o‘z vaqtini va sifatli, kulay yetkazib berish.

Bozor xolati

Uzbekiston axolisining yoz va kish bo‘yi vitaminlarga boy bo‘lgan meva va sabzavot mahsulotlarini iste'mol kilishi katta ahamiyatga ega. Kish mavsumida uzumni saqlanishi kiyinligi uchun uzumni kuritilgan holda iste'mol kilinishi

mumkin. Shu bois bozorda magizlarga bo'lgan talab oshib bormoqda. Magizlarni iste'mol kilinishi odam organizmiga kerak bo'lgan vitaminlarini ta'minlaydi. Mazkur loyixaning amalga oshishi fermer xujaliklarning ko'shimcha foyda olishi va ishlab chiqarishni samaradorligiga ta'sir etadi.

1-jadval

Texnik xarakteristika

1	Ishlab chikarish kuvvati(kg/kun)	100
2	Bino, inshoot ulchamlari (ml)	50
3	Massa (kg)	1000
4	Elektr kuvvati (kVt soatiga)	10

Xom ashyo

Ishlab chikarish jarayonida asosiy xom ashyo bulib fermer xo'jaligida yetishtirilgan uzum olinadi. Xom ashyoning narxi xozirgi kundagi xolatdan kelib chikib 1kg ga 500 sum deb kabul kilindi. 1 kg uzum

Loyixani amalga oshirish

2-jadval

Kapital xarajatlarning smeta kiymati

(ming sum)

1	Bino inshootlar	8500
2	Uskunalar: - asosiy uskuna - yordamchi uskunalar	12000 3000
	Jami:	23500

Izox: Jadvalda 150 ml ulchamdagi binoni kurilish va montaj kilish uchun ketadigan sarf xarajatlar, asosiy va yordamchi uskunalariga xarajatlar keltirilgan.

Bu yerda:

- asosiy uskuna - maydalagich;
- yordamchi uskunalar - kurutgich va elak;

Binoning ustki kismining yarmi ochik xolda bulishi nazarda tutilgan.

3-jadval

Amortizatsiya xarajatlari (yiliga)

	Amortizatsiya	Stavka %	2 oy uchun	yiliga Ming sum
1	Bino inshootlar	5	70	425
2	Uskunalar	10	250	1500
	Jami:		320	1925

4-jadval

Ishlab chikarishda aylanma mablaglarga xarajatlar (yiliga)

Resursning nomlanishi	Ulchov birligi	Narxi (Sum)	Yillik extiyoj (2 oy)	Yillik xarajat (ming sum)	
1	Uzum	Kg	500	15000	7500
2	Elektr energiya	KVt	70	7200	504
Jami:					3504

1 kg mayiz olish uchun 2,5 kg uzum kerak bo'ladi. Shuning uchun bizga uskunani kunlik kuvvati bo'yicha 6 tonna magiz talab etiladi uning uchun 15 tonna uzum kerak bo'ladi. 6 gektar yer maydonidagi fermer xo'jaligini uzum xosili 2 oylik magiz kuritish rejasini bajarish imkonini beradi.

Elektr energiya ta'minoti bo'yicha uskunani 1 soatli energiya iste'moli 10 kVt tashkil etadi. 2 oy uskunani ishlatish davomida kuniga 12 soatlik rejimda 7200kVt elektr ishlatiladi.

5-jadval

Ishchi kuchiga sarf xarajatlar (yiliga)

Ishchilar	1 oyga (ming sum)	1 yilga (ming sum)	
1	1chi	200	400
2	2chi	200	400
3	3chi ishchi	200	400
4	4chi ishchi	200	400
Jami:		900	1600

6-jadval

Ishlab chikarish tannarxi

Xarajatlarning nomlanishi	Ming sum	
1	Xom ashyo	7500
2	Elektr energiya sarfi	504
4	Ishchi kuchiga sarf xarajat	1600
5	Amortizatsiya	320
7	Boshka xarajatlar	200
Jami:		10124

7-jadval

Sotuvlar rejası (yiliga)

Narx (kg/sum)	Ishlab chikarilgan magiz (kg)	Tushum (ming sum)
5000	6000	30000

Daromad va zarar xisob kitobi

(ming sum)

1	Yalpi tushum	30000
2	Tannarx	10124
3	Yalpi foyda	19876
4	Realizatsiya xarajatlari	1500
5	Yagona solik (7%)	1286
6	Sof foyda	17090

Jadvalda keltirilgan realizatsiya xarajatlari yil davomida magizni bozorgacha bulgan masofada sarf kilingan yokilgi xarajatlari keltirilgan.

Loyixaning afzalliklari:

- ekologik toza ishlab chikarish liniyasi;
- yangi mini ishlab chikarish uskunasi unda mineral va vitaminlarni saklanishini ta'minlaydi;
- chet ellik analoglar bilan solishtirilganda mazkur uskuna bir necha barobar arzon;
- bozor iktisodiyoti sharoitida, ayniksa xozirgi kundagi butun jaxon moliyaviy-iktisodiy inkirozning salbiy ta'sirini oldini olish maksadida, agrar soxada mini ishlab chikarishlar xamda kichik turdagi ishlab chikaruvchilar soni ortishi pirovardida axoli turmush darajasi oshishiga olib keladi;
- mazkur mini ishlab chikarishning bozor xolatiga tez moslashishi xamda bugungi kunning extiyojlaridan kelib chikib, magiz bilan ta'minlash darajasini oshishiga xam bevosita ta'sir etadi;
- yukori sifatli maxsulot ishlab chikarishni ta'minlaydi;

TIA xisob kitoblari shuni kursatdiki, mazkur loyixa texnik jixatdan amalga oshiriladigan, tijorat jixatilan yashovchan va iktisodiy jixatdan samaralidir va bu loyixani amalga oshirish mumkin.

Loyixani amalga oshirish uchun 50 mI maydondagi bino kerak buladi. Mazkur inshootning ustki kismi ya'ni yarim yopik xolda bulishi lozim ya'ni 25 mI maydonni tashkil etishi kerak.

Ishlab chikarishda kamida 4 kishi band bulishi lozim va ishlab chikarilgan xar bir kilogramm magiz uchun 1ta ishchiga 1 oyda 200 ming. sum mikdorida ishbay xak tulash rejalashtirilgan.

Shuni ta'kidlab utish kerakki ishlab chikarishning xar 10 tonna xajmdagi siklida maydalagichning pichogi almashtiriladi. Ishlab chikarish jarayonida bir kilogramm xom ashyodan 40% mikdorda maxsulot chikishi rejalashtirilgan.

Xozirgi kunda kurutilgan uzumga ya'ni magizga bulgan talabdan kelib chikib ishlab chikarish xajmi kuniga 100 killogramm kilib belgilangan (bu mikdor texnik xarakteristikaga asosan oshirilishi mumkin) xamda maxsulotni sotish narxi 5000 sum/kg ni tashkil etmokda. Magizdan tushgan tushum 30000 ming.so'mn, ishlab chiqarish xarajatlari 10124 ming.so'mni tashkil etdi. Kichik gabaritli uskunadan

foydalanish mavsum davomida 17090 ming.so‘m foyda olib keladi. Fermer xo‘jaligi rahbari kichik gabaritli uskunasi 15000 ming.so‘mga sotib olib 2 oy davomida uskuna o‘zini koplaydi va ko‘shimcha 2000 ming.so‘m foyda olib keladi. Bu o‘z navbatida uskunani ko‘llashni samaradorligini belgilab beradi.

Biznes reja –investitsiya loyihalarini asoslaydigan, loyihalarning imkoniyatlarini belgilaydigan, daromad va xarajatlarni hisoblaydigan, mablag‘ oqimini ko‘rsatadigan muhim hujjatdir.

Loyihalarni texnik-iqtisodiy asoslash deganda ularni maqsadga muvofiq ekanligi va standartligini ko‘rsatadigan, hisoblanadigan hujjatlar majmuasini tayyorlash tushuniladi.

IV. O‘qitishning keys-texnologiyasi

4.1. O‘qitish texnologiyasi modeli.

Mavzu	
Vaqt: semestr davomida	Talabalar soni: kontingentdan kelib chiqqan holda
Mashg‘ulot shakli	Vaziyatli holatning yechimini aniqlash bo‘yicha mustaqil ta‘lim (keys-stadi)
Mashg‘ulot rejasi	<p>1. Quyidagi savollar muhokamasi::</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Biznes reja hakida tushuncha. 2. Texnik-iqtisodiy asosnoma hakida tushuncha. 3. Loyihalarni tayyorlash bosqichlari 4. Loyiha xususiyatlari <p>2. Keys yechish, natijalar asosida prezentatsiya qilish Talabalarning ishlash faoliyati va maqsadga erishilganlik natijalarini baholash va xulosa chiqarish.</p>
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi talabalarga loyiha tuzishni o‘z g‘oyasi asosida tuzishni o‘rgatish	
<p>Pedagogik vazifalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • loyihani tayyorlash bosqichlari bilan tanishtirish; • loyiha tuzish jarayonini izohlash; • biznes reja yoki texnik-iqtisodiy asosnoma bo‘limlarini izohlash; 	<p>O‘quv faoliyatini natijalari :</p> <ul style="list-style-type: none"> • loyihani tayyorlash bosqichlari bo‘yicha yoritadilar; • loyihani bir necha variantlardan bittasini tanlaydilar; • loyihani tuzishni o‘rganadi; • loyihani samaradorligini asoslab beradi; <ul style="list-style-type: none"> • biznes reja yoki texnik-iqtisodiy asosnoma tuzadi.
O‘qitish usullari	Keys stadi usuli, savol-javob, muammolarni yechish
O‘qitish vositalari	Keys, uslubiy ko‘rsatmalar, proektor
O‘qitish shakllari	Frontal, ommaviy, alohida guruhlarda ishlash
O‘qitish sharoiti	Texnik vositalar bilan ta‘minlangan guruhlar bilan ishlash uchun mo‘ljallangan auditoriya
Monitoring va baholash	Mustaqil o‘rganish uchun savollar beriladi, uy vazifasi uchun slaydlar tayyorlaydi.

4.2. O'quv mashg'ulotining texnologik kartasi

Ish bosqichlari	Faoliyat mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Talaba
Tayyorlov bosqichi	<ul style="list-style-type: none"> - Keys bilan yaqindan tanishish maqsadida keysga bog'liq ma'lumotlarni talabalarga tarkatadi. - Keysni yechish tala-balar kasbiy mahoratiga kanchalik ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'qidlaydi. - Uslubiy ko'rsat-malarga izoh beradi. 	<p>Keys bilan tanishadilar.</p> <p>Tavsiya kilingan adabiyotlarni o'rganadilar</p> <p>Mustaqil tayyorgarlikni boshlaydilar</p>
I.bosqich Mavzuga kirish (10 daq)	<p>1.1. O'quv mashg'uloti mavzusi, maqsadi va o'quv faoliyati natijalari hamda olib borilish rejasini ma'lum qiladi.</p> <p>1.2. Keys maqsadini va uning kasbiy bilimlarni oshirishga ta'sirini aniqlaydi.</p> <p>1.3. Talabalarning mashg'ulotdagi faoliyatini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanitiradi.</p> <p>1.4. Blits-so'rov usulida talabalar bilimlari jonlashtiriladi:</p> <p>Loyiha nima uchun kerak?</p> <p>Loyiha kim uchun kerak?</p> <p>Biznes reja va texnik iqtisodiy asosnoma nima bilan farq kiladi?</p> <p>Biznes rejani tuzilishi qanday?</p>	<p>Tinglaydilar</p> <p>Mavzu nomi va uning rejasini yozib oladilar</p> <p>Tanishadilar</p> <p>Savollarga javob beradilar</p>

<p>II. bosqich Asosiy qism (60 daq)</p>	<p>2.1. Keysda keltirilgan topshiriklar muhoka-masini tashkil qiladi. Keys bilan ishlash qoidalarini yana bir bor eslatadi. Muammo, vazifalar va ularni hal qilish algoritmiga e'tiborlarini qaratadi.</p> <p>2.2. Keys bilan mustaqil ishlash natijalari muhokamasini tashkil qiladi.</p>	<p>Topshiriklarni muhokama kiladilar, holatni mustaqil tahlil qiladilar.</p> <p>Yakka tarbida yoki guruhlarda ishlaydilar Guruhlarda birgalikdagi tahliliy ishlarni bajaradilar</p> <p>Natijalarni taqdimot uchun tayyorlaydilar</p>
<p>III. bosqich Yakunlovchi bosqich (10 min)</p>	<p>3.1 Yakunlovchi xulosalar kiladi.</p> <p>3.2. Fanning ish dasturida belgilangan mustaqil ta'lim mavzularini tarqatadi.</p> <p>3.3. Mustaqil ta'limni tayyorlashni tavsiya kiladi.</p> <p>3.4. Natijalarni taqdimot uchun tayyorlashni aytadi.</p>	<p>Tinglaydilar</p> <p>Tanlab oladilar</p> <p>Tinglaydilar</p> <p>Yozib oladilar</p>

VII. ГЛОССАРИЙ

Атамалар			Атаманинг ўзбек тилидаги маъноси
Атаманинг инглиз тилида номланиши	Атаманинг ўзбек тилида номланиши	Атаманинг рус тилида номланиши	
Agrarian Policy	Аграр сиёсат	Аграрная политика	бозор ислохотларининг таркибий қисми бўлиб, аграр ислохотлар асосида амалга оширилади. Бу сиёсат қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши, агросаноат мажмуи (АСМ) бошқа тармоқларининг самарали ривожланиши ва қишлоқ жойларидаги муносабатларнинг бошқаруви борасида илмий қарашларнинг, ғоя ва мақсадларнинг сиёсий ва амалий воситаларининг йиғиндисидир
Agrarian reforms	Аграр ислохотлар	Аграрные реформы	эрлардан фойдаланиш тизимида давлат тадбирлари. Мамлакатлар ва уларнинг туманларини иқтисодий гёографик шароити ва тарихий хусусиятлари ислохотларга катта таъсир кўрсатади
Agribusiness	Агробизнес	Агробизнес	фойдани кўпайтириш мақсадида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши тизимида бошқаришни замонавий усулларида фойдаланишга асосланган қоидаларни қўллаш. Йирик қишлоқ хўжалик корхоналари ҳам агробизнесда қатнашишлари мумкин, бунда икки томон ўртасида қатъий келишув ҳосил бўлади.
Agroindustrial complex	Агросаноат мажмуаси	Агропромышленный комплекс	қишлоқ хўжалик маҳсулотларини этиштириш, уни сақлаш, қайта ишлаш ва истеъмолчиларга этказиб бериш билан боғлиқ хўжалик тармоқларининг бирлиги
Agrofirma	Агрофирма	Агрофирма	муайян турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини этиштириш ва уни саноат усулида қайта ишлашни қўшиб олиб борадиган корхона
Current assets	Айланма активлар	Оборотные активы	корхоналар ва ташкилотларнинг бухгалтерлик баланси актив қисмида акс этириладиган меъёрга солинувчан ва меъёрга солинмайдиган айланма маблағлар.
Depreciation	Амортизация	Амортизация	асосий фондлар қийматини улар воситасида ишлаб чиқариладиган

			маҳсулотлар ва хизматлар таннархига аста-секин ўтказиш ҳамда эскирган асосий фондларнинг ўрнини кейинчалик қоплаш мақсадида пул маблағларини тўплаб бориш.
Main production assets	Асосий ишлаб чиқариш воситалари	Основные производственные фонды	ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этиб, ўзининг қийматини маҳсулот қийматига қисман ўтказадиган, ташқи кўринишини ўзгартирмайдиган ишлаб чиқариш воситаларига айтилади.
Business	Бизнес	Бизнес	1) соҳибкорлик тижорат ишлари билан шуғулланиш, пул топиш мақсадида бирор иш билан банд бўлиш. 2) бизнес – товар ишлаб чиқариш ва уни сотиш, хизмат кўрсатиш, транспорт ва бошқа соҳалардаги фаолиятдир.
Exchange	Биржа	Биржа	(лотинча ҳамён дегани) бозор муносабатларининг муҳим таркиби бўлиб, унинг асосий вазифаси моддий-техника таъминотининг қайта тақсимлаш органлари (моддий базасини сақлаб қолган ҳолда) хизматини ўз зиммасига олиб, бозор муносабатларининг меъёрли ишлаб туришини таъминлашдан иборат.
Market	Бозор	Рынок	товарларга талаблар, таклифлар ва нархлар шаклландиган савдо муомаласи соҳаси.
State Land Cadastre	Давлат ер кадастри	Государственный земельный кадастр	ерларнинг табиий, хўжалик ва ҳуқуқий режими, уларнинг тоифалари, сифат кўрсаткичлари ва баҳоси, ер участкаларининг жойлашган манзили ва ўлчамлари, уларни ер эгаларига, ердан фойдаланувчиларга, ижарачиларга ҳамда мулкдорларга тақсимлаш тўғрисидаги зарур, ишончли маълумотлар ва ҳужжатлар тизимидан иборат.
State property	Давлат мулки	Государственная собственность	асосий мулкчилик шаклидан бири. Бозор иқтисодиётига ўтиш муносабати билан иқтисодиётни демократиялаштириш, давлат мулки монополиясини тугатишни тақозо қилади. Давлат мулкининг ҳуқуқдорлик доираси кескин қисқаради. Давлат мулки асосан

			жамоа мулкига ва хусусий мулкка айлантирилади.
Diversification	Диверсификация лаш	Диверсификация	бир-бири билан боғлиқ бўлмаган ишлаб чиқаришларни бир пайтда ҳар томонлама ривожлантириш, маҳсулот турларини кенгайтириш.
Land rent	Ер рентаси	Земельная рента	ер эгасига вақти-вақти билан ижарачи томонидан эрдан фойдаланганлиги учун тўланиб туриладиган сўм миқдори.
Diversification of the economy	Иқтисодиётни диверсификациялаштириш	Диверсификация экономикаси	ишлаб чиқаришнинг тармоқлар таркибини мураккаблаштириш жараёни. Бунда маҳсулот турларининг хилма-хиллиги ва ихтисослашган корхоналар сони ошади.
Economic effect	Иқтисодий самара	Экономический эффект	иқтисодий фаолият натижалари ва ушбу натижаларни олиш ҳамда улардан фойдаланиш учун ҳисоблаб чиқилган сарф-харажатлар ўртасидаги хилма-хиллик.
Economic efficiency	Иқтисодий самарадорлик	Экономическая эффективность	тизимнинг фаолият юритишига кетадиган сарф-харажатлар ва унинг натижалари нисбати.
Lease	Ижара	Аренда	мол-мулкни ёллаш бўйича шартнома.
Investments	Инвестиция	Инвестиции	ишлаб чиқариш ва хизматларни ривожлантириш учун маълум шартларда жалб этиладиган, узоқ муддатли капитал қўйилма, сармоя.
Инновация	Инновация	Инновация	янгиликни жорий этиш, 1) техника ва технология авлодларини алмаштиришни таъминлаш учун иқтисодиётга сарфланган маблағлар; 2) илмий-техника тараққиёти ютуқлари натижалари бўлган янги техника, технология. Ихтирочиликнинг ривожланиши, бирор йўналишдаги йирик ихтиро ва кашфиётларнинг майдонга келиши инновациянинг муҳим омиллари ҳисобланади.
Inflation	Инфляция	Инфляция	1) мамлакатда муомалада юрган қоғоз пул миқдорининг хўжалик муомаласи эҳтиёжларидан ҳаддан зиёд ошиб кетиши. Нарх-наво умумий даражасининг кўтарилиши. 2) пулнинг қадрсизланиши.
Cadastre	Кадастр	Кадастр	1) объектларнинг баҳоси ва ўрғача

			даромаддорлиги тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олувчи рўйхат; 2) жон бошига олинадиган солиққа тортиладиган кишилар рўйхати.
Quota	Квота	Квота	умумий ишлаб чиқариш, сотиш, экспорт, импорт ва бошқа иқтисодий фаолият соҳаларида келишув асосида ҳар бир иштирокчи учун жорий қилинадиган ҳисса. Битимларга биноан амалга оширилади.
Contract	Контракт	Контракт	мамлакатлар, фирма, корхона ва бошқалар ўртасида ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятларни ўрнатиш, ўзгартириш ёки тўхтатиш тўғрисидаги икки томонлама ёзма келишув шартнома.
Credit	Кредит	Кредит	пул воситаларини, товар ва хизматларни маълум устама тўлаб қайтариб бериш шarti билан маълум муддатга қарзга бериш.
Methodology	Методика	Методика	илмий тадқиқотни амалга ошириш учун зарур бўлган техник ва ташкилий ёндашувлар мажмуи.
Human Resources	Меҳнат ресурслари	Трудовые ресурсы	аҳолининг меҳнатга лаёқатли қисми
Division of labor	Меҳнат тақсимоти	Разделение труда	ижтимоий меҳнатнинг мустақил вазибаларини бажарувчи меҳнат турларига ажралиш жараёнидан иборат. Меҳнат тақсимоти юз берганда, бир меҳнат туридан иккинчи, иккинчидан учинчи ва ҳоказолар ажралиб чиқади ва бу жараён узлуксиз давом этаверади.
Division of labor	Меҳнат унумдорлиги	Производительность труда	маълум вақт (соат, сутка, ой, йил) бирлигида ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг (даромад, фойданинг) миқдори билан ўлчанади.
Material and technical base	Моддий-техника базаси	Материально-техническая база	моддий бойлик ишлаб чиқариш шаритида бевосита банд бўлган меҳнат воситалари ва меҳнат буюмлари йиғиндисидир.
Monitoring	Мониторинг	Мониторинг	иқтисодий объектларни узлуксиз кузатиб бориш, уларнинг фаолиятини бошқарувнинг таркибий қисми сифатида таҳлил қилиш.
Profitability	Рентабеллик	Рентабельность	тармоқ ёки корхоналарнинг фойда олиб ишлаши; фойда олиш даражасини кўрсатади, фоиз ҳисобида ҳисобланади.

Rotation	Ротация	Ротация	хар бир далада кетма-кет ўтувчи экинларнинг даври белгиланган алмашлаб экиш схемаси.
Industry	Саноат	Промышленность	иқтисодиётнинг жамият ишлаб чиқарувчи кучлари тараққиёти даражасига ҳал қилувчи таъсир кўрсатадиган етакчи тармоғ
Net profit	Соф даромад	Чистая прибыль	1) корхонада яратилган қўшимча маҳсулотнинг бир қисми, пул шаклига эга; 2) корхона ялпи даромадида иш ҳақи фонди чегириб ташлангандан сўнг қолган қисми; 3) миллий даромаднинг бир қисми; унда моддий ишлаб чиқариш соҳасида ишловчилар яратган қўшимча маҳсулот гавдаланади.
Object of study	Тадқиқот объекти	Объект исследования	маълум фан тармоғи ўрганадиган воқеа ва ҳодиса, табиий-худудий мажмуалар, иқтисодий-ижтимоий географияда худудий ижтимоий-иқтисодий тизимлардир.
Method of research	Тадқиқот усули	Метод исследования	умумий тарзда мақсадга эришиш ёълини англатади. Умумий илмий ва айрим фанларнинг махсус тадқиқот усуллари мавжуддир.
Cost price	Таннарх	Себестоимость	маҳсулот, ишлаб чиқариш, иш ва хизматлар харажатларининг пулдаги ифодаси.
Unfinished production	Тугалланмаган ишлаб чиқариш	Незаконченное производство	ишлаб чиқариш жарёнлари ва харажатлари бўлиб, булар эвазига календар йил охирида пировард маҳсулот олинмаган ҳисобланади.
Performance	Унумдорлик	Производительность	маълум бир вақт мобайнида (соат, чорак, йил, мавсум) бажарилган иш ҳажми.
Gross profit	Ялпи даромад	Валовая прибыль	маҳсулотининг маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун кетган моддий харажатлардан ортган қисми бўлиб, жонли меҳнат натижасида яратилган қийматдир.
Gross Domestic Product (GDP)	Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)	Валовый внутренний продукт (ВВП)	мамлакатнинг ички хўжалик фаолиятини умумлашган иқтисодий кўрсаткичи.
Gross national product (GNP)	Ялпи миллий маҳсулот (ЯММ)	Валовый национальный продукт (ВНП)	ички ва ташқи фаолиятда бир йилда моддий ва номоддий сохаларида ҳар қандай миллат томонидан ишлаб чиқарилган товар ва хизматларнинг умумий қиймати бўлиб, мамлакатнинг яхлит социал-иқтисодий кўрсаткичи ҳисобланади.

Investment	Инвестиция	Инвестиции	бу фойда (даромад) олиш ёки ижтимоий самарага еришиш мақсадида, давлат, ҳуқуқий ва жисмоний шахслар (инвесторлар) томонидан чекланган имкониятлардан самарали фойдаланиб, чекланмаган еhtiёжни қондириш учун ихтисодиётнинг турли соҳаларига маълум муддатга сарфланган барча турдаги бойликлар
Investment activity	Инвестиция фаолияти	Инвестиционная активность	бу инвестиция фаолияти субъектларининг инвестицияларни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган харақатлари мажмуаси тушунилади.
Investment target	Инвестициянинг объекти	Объект инвестиций	маблаглар яъни бойликларни сафарбар этаётган объектлар тушунилади. Улар янги корхоналар ёки амалдаги корхоналар, қдммати қозғалар, банк депозитлари бўлиши мумкин
Investment Subject	Инвестиция Субъекти	Субъект Инвестиций	инвестицияни амалга оширувчи юридик ва жисмоний шахслар тушунилади
Investors	Инвесторлар	Инвесторы	уз капиталини инвестиция фаолияти объектларига инвестициялашни амалга оширувчи инвестиция фаолияти субъектидир
Emitent	Эмитент	Эмитент	қимматли қозғаларни муаммалага босиб чиқарувчи юридик ва туловга қобиятли жисмоний шахслар
reinvestments	Реинвестициялар	реинвестиции	инвесторлар томонидан корхоналар фаолиятидан олинган фойдани ишлаб чиқаришни ривожлантириш мақсадида уни шу корхонага қайта қиритишдир.
Investment resources	Инвестиция ресурслари	Инвестиционные средства	бу инвестицион фаолияти амалга оширишда иштирок этадиган ҳар хил қуринишдаги маблаглардир
Real investments	Реал инвестиция	Реальные инвестиции	асосий фондлар ва айланма маблагларга инвесторлар томонидан қийладиган барча турдаги бойликлар тушунилади
Financial investments	Молиявий инвестициялар	Финансовые инвестиции	қимматли қозғалар (акция, облигация) сотиб олишга ва банк депозитларига узок муддатга жалб қилинган қуйилмалардир

intellectual investments	Интеллектуал инвестициялар	Интеллектуальные инвестиции	мутахассисларни тайёрлаш, тажриба, илмий текшириш, лицензия ва ноу-хоу бериш, авторлик ҳукуқи ва бошқалар
internal investments	Ички инвестициялар	Внутренние инвестиции	Бу мамлакат ҳудудида ички инвесторлар томонидан амалга оширилган инвестициялар ҳисобланади
External investments	Ташқи инвестициялар	Внешние инвестиции	бу фойда олиш мақсадида чет эл инвесторлари томонидан бонца давлат иқтисодийётига қўйиладиган инвестициялардир
Capital investment	Капитал қўйилма	Капитальные инвестиции	бу янги корхоналарни барпо этиш, мавжуд ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш объектларини техник жиуатдан қайта қуроллантириш билан боғлиқ бўлган молиявий, иқтисодий, моддий ва меҳнат харажатлари йиғиндисидир
orders	Буюртмачилар	Заказчики	инвесторлар томонидан инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш учун вақил этилган юридик ва жисмоний шахслар
Contractors	Пудратчилар	подрядчики	юридик ва жисмоний шахслар бўлиб, улар буюртмачилар тузган шартномалар асосида ишларни бажарадилар. Пудратчилар қурилиш-монтаж ишларини амалга ошириш учун рўхсатномага (лицензияга) эга бўлишлари керак
Agreement of concess	Концессия	Концессионные договора	бу табиий бойликларни, айрим фойдали қазилмаларни қазиб олиш ва узлаштириш учун тузилган шартномалардир
Leasing contracts	Лизинг шартномалари	Лизинговые договора	асбоб - ускуналарни, техника – технологияларни узок муддатга ижарага олиш.
innovation	Инновация	Инновации	бу тадқиқотлар ва ишланмалар натижаси бўлиб, янгилик ёки ижтимоий-иқтисодий ечимларни такомиллаштиришдир
Capital invesnments	Капитал инвестициялар	Капитальные инвестиции	асосий фондларни вужудга келтириш ва такрор ишлаб чиқаришга, шунингдек моддий ишлаб чиқаришнинг бошқа шаклларини ривожлантиришга қўйиладиган инвестициялар.
Innovation investmets	Инновация инвестициялари	Инновационные инвестиции	техника ва технологияларнинг янги авлодини ишлаб чиқиш ва узлаштиришга қўйиладиган инвестициялар

Social investmets	Ижтимоий инвестициялар	Инвестиции социальные	инсон салоҳиятини, малакаси ва ишлаб чиқариш тажрибасини оширишга, шунингдек номоддий неъматларнинг бошқа шакллари ривожлантиришга қўшилаётган инвестициялар
Investmets policy	Инвестиция сиёсати	Инвестиционная политика	бу иқтисодийнинг устивор тармоқларини ривожлантириш, куллаб - қувватлаш, марказлашган инвестициялаш жараёнидан номарказлашган инвестиция жараёнига ўтиш, устивор инвестицион лойиҳаларни куллаб қувватлашга қаратилган механизм, услублар йиғиндиси ҳисобланади
Investment project	Инвестицион лойиҳа	Инвестиционный проект	бу маълум ижтимоий - иқтисодий мақсадларга йўналтирилган, техник - иқтисодий, бизнес - бонқарув, маркетинг ва ишлаб чиқариш режалари каби аспекти асосланган, турли молиявий манбалар маблағлари иштироки назарда тутилган комплекс ҳужжатлар йиғиндиси ҳисобланади
Investment program	Инвестиция дастури	Инвестиционная программа	бу Республика иқтисодий тармоқлари ва тадрий ривожлантиришга эришишга, табиий, минерал хом-ашё, молиявий, моддий ва меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш йули билан Республиканинг айрим тармоқлари ва минтақаларини таркибий узгартиришнинг асосий устуворликларини ва стратегик вазибаларини амалга оширишга йўналтирилган бир - бири билан узаро боғланган чора - тадбирлар комплекси.
Investment environment	Инвестицион муҳит	Инвестиционная среда	муайян мамлакатга (ёки ҳудудга) инвестициялар қилинишига мақсадга мувофиқлиги ва жозибадорлигини белгилайдиган, иқтисодий, ижтимоий, ташкилий, сиёсий ва бошқа шарт-шароитлар мавжудлигининг ижобий ёки салбий томонларини англатади.

VIII. ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-ЖИЛД / Ш.М. Мирзиёев. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 592 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-ЖИЛД / Ш.М. Мирзиёев. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-ЖИЛД / Ш.М. Мирзиёев. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 592 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. – 488 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. – 592 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони/
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 октябрдаги “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва

конуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5199 сонли Фармони. 2017 йил 9 октябрь.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 октябрдаги “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорка ер эгалари фаолиятини янада ривожлантириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПК-3318 сонли Қарори. 2017 йил 10 октябрь.

17. ... (Агар соҳага доир ноорматив-ҳуқуқий ҳужжатлар бўлса, йиллар кетма-кетлигига амал қилган ҳолда)

Ш. Махсус адабиётлар

18. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш.–Т.: “ТКТИ” нашриёти, 2019.

19. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с. ISBN 978-5-317-05412-0.

20. Гулобод Қудратуллоҳ қизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

21. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

22. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va technology», 2014. 60 б.

23. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

24. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова ; М-во образования и науки РФ ; ФГАОУ ВО «УрФУ им. первого Президента России Б.Н.Ельцина», Нижнетагил. технол. ин-т (фил.). – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf

25. Современные образовательные технологии: педагогика и психо-логия: монография. Книга 16 / О.К. Асекретов, Б.А. Борисов, Н.Ю. Бу-гакова и др. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

26. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3._UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf

27. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.

28. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.

29. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.

30. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.

31. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.

32. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publications. 2015. 183.
33. The theory and practice of investment management / Frank J. Fabozzi, Harry M. Markowitz, editors.—2nd ed. Copyright © 2011 by John Wiley & Sons, Inc. All rights reserved. Printed in the United States of America.
34. Бочаров В.Р. Инвестиции: Учебник для вузов. – 2-е изд.-СПб.: Питер, 2018. – 384 с. Ил.- (Серия “Учебник для вузов”).
35. Имомов Х.Х. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. –Тошкент, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 б.
36. Юсупов Э.Д., Мардиев Н. Қишлоқ хўжалигида инвестицион жфараёнларни бошқариш. Ўқув қўлланма.-Тошкент.: 2020.- 388 б.
37. Economics: principles, problems, and policies / Campbell R. McConnell ,Stanley B. Wrege.- 17th ed. New York, NY, 10020. Copyright 2018 y. ISBN13: 978-0-07-312663-0 (alk. paper).
38. Саматов Ф., Ёдгоров Ж.Ё., Рустамова И.Б. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2005. — 508 б.
39. Жураев Ф. Қишлоқ хўжалик корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш. -Т.: ”Истиклол”, 2004. -343 б.
40. Умурзаков У.П., Тошбоев А.Ж., Рашидов Ж.Х.,Тошбоев А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежмент.Т.:”Иқтисод-молия”, 2018. -264 б.
41. Юсупов Э.Д., Кушаров З.К. Менежмент назарияси, услубий қўлланма, Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-манбаа уйи», 2019. Б. 356.
42. Юсупов Э.Д., Кушаров З.К., Сиддиқов З.Т., Алиева Н.А. Агроконсалтинг, услубий қўлланма, Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-манбаа уйи», 2019. Б. 565.

IV. Электрон таълим ресурслари

1. www.edu.uz.
2. www.aci.uz.
3. www.ictcouncil.gov.uz.
4. www.bimm.uz
5. www.Ziyonet.uz.
6. www.infocom.uz.
7. www.uni-halle.de.- Галле-Виттенберг университети (Германия)
8. www.hswt.de. - Вайштефен Triesdorf Университети (Германия)
9. writtle.ac.uk – Writtle College (Англия).
10. www.agro.uz
11. Открытое образование. <https://openedu.ru/>